

НАРОДНА УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ

**ОРФОПРАКТИКУМ
З УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ
(ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ)**

Видавництво НУА

НАРОДНА УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ

**ОРФОПРАКТИКУМ
З УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ
(ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ)**

Навчальний посібник
для студентів 1-го курсу,
які навчаються за спеціальностями

035 – Філологія

051 – Економіка

054 – Соціологія

Харків
Видавництво НУА
2019

УДК 811.161.1/.2'365(075.8)

О70

*Затверджено на засіданні кафедри українознавства
Харківського гуманітарного університету
«Народна українська академія».
Протокол № 8 від 04.03.2019*

У п о р я д н и к   *Г. В. Купрікова*
Р е ц е н з е н т и   канд. філол. наук *Т. М. Берест,*
                                  канд. філол. наук *О. В. Слюніна*

О70   **Орфопрактикум** з української та російської мов
(порівняльний аспект) : навч. посіб. для студентів 1-го курсу, які
навчаються за спец. 035 – Філологія, 051 – Економіка, 054 –
Соціологія / Нар. укр. акад., [каф. українознавства ; упоряд.
Г. В. Купрікова]. – Харків : Вид-во НУА, 2019. – 132 с.

Навчальний посібник має на меті поглибити й систематизувати знання з орфографії та пунктуації української та російської мов; виробити практичні навички за допомогою комплексу вправ з орфографії та пунктуації; активізувати аналітичні здібності студентів; забезпечити досконале володіння нормами літературної мови. Особливу увагу зосереджено на актуальних проблемах акцентуаційних, лексичних, граматичних мовних норм і культури професійного мовлення. З метою ефективного засвоєння орфографічної та пунктуаційної системи української та російської мов до кожної теми подано питання, що виносяться на розгляд, матеріали для самостійного вивчення, систему тренувальних та контрольних вправ, які дадуть змогу закріпити набуті знання.

Посібник призначено для студентів I курсу факультетів «Бізнес-управління», «Соціальний менеджмент», «Референт-перекладач», а також для всіх, хто цікавиться проблемами культури української мови.

УДК 811.161.1/.2'365(075.8)

© Народна українська академія, 2019

ЗМІСТ

Змістовий модуль 1. Орфографічні норми сучасної української та російської мови	4
Тема 1. Правопис ненаголошених голосних	4
Тема 2 . Правопис приголосних	18
Тема 3. Правопис апострофа та м'якого знака в українській мові. М'який та твердий знаки в російській мові	31
Тема 4. Правопис складних слів	38
Тема 5. Правопис прислівників	49
Тема 6. Правопис часток <i>не</i> та <i>ні</i> зі всіма частинами мови	54
Тема 7. Правопис складних прийменників у поєднанні з іменниками. Правопис сполучників	61
Тема 8. Правопис власних назв	69
Змістовий модуль 2. Пунктуаційні норми сучасної української та російської мови	78
Тема 1. Тире між членами речення	78
Тема 2. Розділові знаки в реченнях з однорідними членами	82
Тема 3. Розділові знаки в реченнях з відокремленими членами	90
Тема 4. Розділові знаки при вставних та вставлених конструкціях	104
Тема 5. Розділові знаки в складносурядних реченнях	110
Тема 6. Розділові знаки в складнопідрядному реченні	114
Тема 7. Розділові знаки в безсполучниковому реченні	121
Тема 8. Розділові знаки при прямій мові, у цитатах	125
Перелік навчально-методичної літератури	129

Змістовий модуль 1. Орфографічні норми сучасної української та російської мов

Тема 1. Правопис ненаголошених голосних

Питання, що виносяться на розгляд

1. Правопис ненаголошених голосних в українській мові.
2. Правопис ненаголошених голосних у російській мові (корені *-лаг-* - *-лож-*; *-раст-* - *-рац-* - *-рос-*; *-кос-* - *-кас-*; *-гар-* - *-гор-*; *-зар-* - *-зор-*; *-клан-* *-клон-*; *-твар-* - *-твор-*; голосні *и* - *е* в коренях із чергуванням; *о* - *а* в ненаголошених коренях *-мок-* (*-моч-*) - *-мак-*, *-равн-* - *-ровн-*).
3. Правопис голосних у запозичених словах в українській мові. Голосні *э* і *е* в запозичених словах у російській мові.
4. Правопис префіксів в українській мові. Голосні *ы* та *и* після префіксів у російській мові. Голосні після шиплячих та *ц*.

Матеріали для самостійного вивчення

Українська мова Ненаголошений О

1. У складах із ненаголошеним *о* пишеться та сама літера *о*, що й під наголосом: *боїтьс^я*, *бо боязко*; *голубка*, *бо голуб*; *дощу*, *бо дощ*.

О пишеться й у таких словах, де сумнівний із правописного погляду звук наголосом не перевіряється: *лопух*, *сокира*, *союз*.

2. У деяких словах на місці *о* перед постійно наголошеним *а* (*я*) маємо у вимові й на письмі *а*: *багатий*, *багато*, *багатство*, *багаття*, *багач*, *гарячий*, *гарячка* (пор. *горіти*), *гаразд*, *кажан*, *калач*, *качан*, *хазяїн*, а також у деяких похідних з іншим наголосом: *багатир* (багач), *гаряче*.

Але: *гончар*, *корявий*, *лопата*, *поганий*, *ропа*, *солдат*, *товар*, а також *богатир* (велетень, герой), *монастир*.

Ненаголошені Е, И

1. У складах із ненаголошеними *е* та *и* пишеться та сама літера, що й під наголосом: *великий*, *величезний*, *бо велич*; *держу*, *бо одержати*; *клекотіти*, *бо клекіт*; *несу*, *бо принесений*; *шепотіти*, *бо шепіт*; *криве*, *бо криво*.

У словах із постійним наголосом невиразний звук рекомендується перевіряти за словниками: *левада*, *леміш*, *кишеня*, *минулий*.

2. *Е* завжди пишеться:

а) У групі *-ере-* (повноголосся), а також у групі *-еле-*: *берег*, *дерево*, *серед*; *зелень*, *пелена*, *селезень*, *шелест*.

б) У суфіксах *-еня-*, *-ен-*, *-енк-*, *-еньк-*, *-ер(о)*, *-есеньк-*, *-ечк-*, *-тель*: *козеня*, *доручений*, *Юхименко*, *рученька*, *семеро*, *малесенький*, *книжечка*.

в) Коли *е* при зміні слова випадає: *березень*, *бо березня*; *вітер*, *бо вітру*; *мітел*, *бо мітла*; *справедливий*, *бо правда*; *хлопець*, *бо хлопця*.

3. а) *И* пишеться в ряді слів у групах *-ри-*, *-ли-* між приголосними у відкритих складах: *бриніти, гриміти, дрижати, кривавий, криниця, стриміти, тривати, тривога; глитати*.

б) Інколи ненаголошений *и* в групах *-ри-*, *-ли-* перевіряється наголосом: *кришити (крихта, кришка), тримати (стримувати); блищати (блискавка)*.

ПРАВОПИС СУФІКСІВ

іменникові суфікси

1. Суфікси *-ик*, *-ник*, *-івник*, *-чик* (*-щик*) пишемо з *и*: *братик, вузлик, передовик; гірник, кулеметник; газівник, працівник; хлопчик, прапорщик*.

Примітка. Слід відрізнити український суфікс *-ик* від іншомовних *-ик*, *-ік* (*-ік*). В іншомовних суфіксах пишеться *и* або *і* (*і*) відповідно до правил правопису *и* та *і* (*і*) в словах іншомовного походження: *історик, медик, фізик*, але: *механік, прозаїк, хімік*.

2. Суфікс *-ив-(о)*, що вживається для вираження збірних, понять, які означають матеріал або продукт праці, пишемо тільки з *и*: *вариво, добриво, куриво, меливо, мереживо, місиво, морозиво, паливо, печиво, прядиво*, але: *мариво* (не матеріал і не продукт праці).

5. Суфікс *-инн(я)* вживається в іменниках середнього роду, що означають збірні поняття: *бобовиння, гарбузиння, картоплиння, павутиння*; але: *каміння, коріння, насіння*.

6. Суфікс *-енн-(я)* мають віддієслівні іменники середнього роду, в яких наголос падає на корінь: *звернення, напруження, піднесення, удосконалення*.

7. Суфікс *-ен(я)* [*-єн(я)*] вживається в іменниках середнього роду, що означають живі істоти: *вовчєня, гусєня, чаєня*.

8. Суфікси зменшено-пестливих слів *-ечок* [*-єчок*], *-ечк(а)* [*-єчк(а)*], *-ечк(о)* [*-єчк(о)*] не слід змішувати із суфіксами *-ичок*, *-ичк(а)*: останні бувають тільки в словах, що походять від іменників із суфіксами *-ик*, *-иц(я)*: *вогничок, кошничок, вуличка, паличка*. В інших випадках уживаємо суфікси з *е* (*є*): *вершечок, мішечок, краєчок; діжечка, копієчка, Марієчка, річечка; віконечко, словечко, яєчко*.

НАПИСАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Передача голосних

Початкові <i>ie</i> (<i>hie</i>) звичайно передаються через <i>іє</i>	<i>ієрарх, ієрархія, ієрей, ієрогліф</i> , але: <i>єзуїт, Єна, єна</i> (грошова одиниця Японії), <i>Єрусалим</i>
Початкові <i>io, yo, jo</i> передаються через <i>іо</i> , коли в українській мові вони вимовляються як два склади вони вимовляються як два склади через <i>йо</i> , коли вони вимовляються як один склад	<i>іон, іонізатор, іонійський, Іонічне море; йод, йота; Йорданія, Нью-Йорк, Йон, Йосип</i> та ін
I, y (а також и німецького дифтонга eu) між двома голосними (в іноземній мові) у загальних	<i>буєр, конвеєр, лояльний, параноя, пляєда, рояль, саквоєж, секвоєя, фаянс, феєрверк, АЛЕ: Гоєя, Савоєя, Феєєрбах; також</i>

назвах звичайно не передаються окремих знаком	<i>майя, фойє</i>
Залежно від позиції та вимови в українській мові i, y (ігрек) передаються також літерами i, ї та и	
I пишеться: на початку слова після приголосного перед голосним, є та звуком й i в середині слова перед голосним іноді переходить у й і відповідно передається на письмі	<i>ідея, Іліада, інструкція, інтернаціональний; Індія, Іспанія; Ібсен, Івон, Ізабелла. артеріальний, геніальний, діалектика, клієнт, пієтет; аксіома, революціонер, соціолог; радіус, тріумф; партійний, радій; Фіуме; Віардо, Оссіан, Фіораванте курйоз, серйозний; ар'єргард, бар'єр, вольтер'янець, кар'єра, п'єса</i>
ia в кінці слова передається звичайно через ія	<i>артерія, індустрія, історія, хімія; Апулія, Греція, Дієго-Гарсія</i>
після приголосних в особових іменах і в географічних назвах (крім випадків, зазначених у в, 3–5 цього ж пункту), а також у похідних прикметниках перед наступним приголосним і в кінці слова	<i>Замбезі, Капрі, Ніл, Міссісіпі, Монтевідео, Нагасакі, Поті, Севілья, Сідней, Сомалі, Сочі; Анрі, Білло, Гальвані, Грімм, Дідро, Дізель, Овідій, Россіні.</i>
власні імена, що перетворилися в назви предметів і явищ, тобто стали загальними іменами, пишуться за правилами правопису загальних назв іншомовного походження: <i>дизель</i> (хоч <i>Дізель</i>)	
після приголосних у кінці невідмінюваних слів	<i>візаві, журі, колібрі, мерсі, парі, попурі, таксі, харакірі, а також перед наступним приголосним у таких невідмінюваних словах, як гратіс, піанісимо й под.</i>
в усіх інших випадках після б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н перед наступним приголосним	<i>бізнес, пілот, вібрація, академік, фінанси, графік, гіпопотам, логічний, гімн, кілограм, кіно, архів, хімія, хірург, література, республіка, комуніст, ніша</i>
У ряді слів іншомовного походження, що давно засвоєні українською мовою, після б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н пишеться відповідно до вимови и : <i>бурмістер</i> (але <i>бургомістр</i>), <i>вимпел, єхидна, імбир, кипарис, лиман, миля, мирт, нирка, спирт, химера</i> та ін., а також у словах, запозичених із східних мов, переважно тюркських: <i>башикир, гиря, калмик, кинджал, киргиз, кисет, кишлак.</i>	
З и , а не з i пишуться також слова церковного вжитку: <i>диякон, єпископ, єпитимія, єпитрахиль, камилавка, митра, митрополит, християнство</i> тощо.	

Ї пишеться: після голосного	<i>мозаїка, наївний, прозаїк, руїна, теїн; Енеїда, Ізмаїл, Каїр</i>
У складних словах, де перша частина закінчується голосним, на початку другої частини пишеться і	<i>староіндійський, новоірландський; так само в позиції після префікса, що закінчується на голосний або приголосний; антиісторичний, доісторичний, поінформувати; безідейний, дезінтеграція, дезінфекція, дезінформація, розіграш.</i>
И пишеться: в загальних назвах після приголосних д, т, з, с, ц, ж (дж), ч, ш, р перед наступним приголосним:	<i>дизель, динамо, диплом, директор, методика; інститут, математика, стимул, текстиль, тип; зигзаг, позиція, фізичний; марксизм, силует, система; цистерна, цифра; жирандоль, режим, джигіт, джинси; речитатив, чичероне; ширма, шифр; бригада, риф, фабрика</i>
у географічних назвах з кінцевими -ида, -ика :	<i>Антарктида, Атлантида, Флорида; Адріатика, Америка, Антарктика, Арктика, Атлантика, Африка, Балтика, Корсика, Мексика</i>
у географічних назвах після приголосних дж, ж, ч, ш, щ і ц перед приголосним	<i>Алжир, Вашингтон, Вірджинія, Гемпшир, Жиронда, Йоркшир, Лейпциг, Циндао, Чикаго, Чилі, але перед голосним і в кінці слова пишеться і: Віші, Шіофок</i>
у географічних назвах із звукосполученням -ри- перед приголосним (крім й)	<i>Великобританія, Крит, Мавританія, Мадрид, Париж, Рига, Рим та ін., але Австрія, Ріо-де-Жанейро</i>
у ряді інших географічних назв після приголосних д, т та в деяких випадках згідно з традиційною вимовою	<i>Аргентина, Братислава, Бразилія, Ватикан, Единбург, Єгипет, Єрусалим, Китай, Кордильєри, Пакистан, Палестина, Сардинія, Сирія, Сицилія, Скандинавія, Тибет та в похідних від них: аргентинець, аргентинський та ін.</i>
у словах, запозичених із французької мови, після шиплячих ж, ш пишеться відповідно до французького и українське у , а не ю : брошура, журі, парашут; також у словах <i>парфуми, парфумерія</i>	
Передача Е, ОЕ, Ъ, ЕУ	
Е передається літерою е	<i>екватор, екзаменатор, електрика, енергія, ентузіазм, етап, ідеал, каре, силует, театр, фаєтон, філе; Еквадор, Па-де-Кале, Есхіл</i>
коли іншомовне е (іноді дифтонг ai) на початку слова вимовляється в українській мові як звукосполучення й + е , воно передається літерою є	<i>європеєць, європейський, єгер, єнот, єресь; Ємен, Єваторія, Євразія, Європа, Євфрат, Єгипет</i>

після апострофа, <i>є, і, й, ь</i> пишеться <i>є</i> , а не <i>е</i>	<i>бар'єр, п'єдестал, конвеєр, реєстр, феєрверк, абітурієнт, пацієнт; В'єнна, В'єтнам, Оведо, Трієст, Сьєрра-Леоне; Вандрієс, Дієго, Фейєрбах, Готьє.</i> Але після префіксів і споріднених з ними елементів пишеться <i>е</i> : <i>діелектрик, полієдр, реєвакуація, реєміграція</i> тощо.
У слові <i>траєкторія</i> пишеться <i>є</i> ; у словах <i>проект, проєкція</i> й под. пишеться <i>е</i> . <i>Ое, ө, еи</i> передаються літерою <i>е</i> : <i>Гете, Кельн, Вільнев.</i>	

Російська мова

О-А в безударних корнях *-лаг-* - *-лож-*

О (перед ж)	-лож-	положить предложить изложить
А (перед г)	-лаг-	полагать прилагательное
Исключение:	полог	

О-А в безударних корнях *-раст-* - *-ращ-* - *-рос-*

А (перед СТ, Щ)	-раст- -ращ-	возраст растить выращивать приращение
О (перед остальными)	-рос-	заросли вырос
Исключения:	росток, ростовщик, Ростов, отрасль, Ростислав	

О - А в безударних корнях *-кас-* - *-кас-*

А перед суффиксом -а-	касаться прикасаться касательная
О перед -сн-	прикоснуться прикосновение

Правописание корней *-гар-* - *-гор-*, *-зар-* - *-зор-*, *-клан-* *клон-*, *-твар-* - *-твор-*

Под ударением		Без ударения	
-гар-	загар ога <u>р</u> ок	-гор-	загорел горел <u>ы</u> й
-зар- -зор-	зо <u>р</u> ька	-зар-	за <u>р</u> ница оза <u>р</u> ение
-клан- -клон-	кла <u>н</u> яться по <u>к</u> ло <u>н</u>	-клон-	на <u>к</u> ло <u>н</u> ять скло <u>н</u> ение

-твар-	тварь	-твор-	творить
твор-	творчество		

И - Е в корнях с чередованием

И перед суффиксом -а-		Е в остальных случаях	
-бир(а)-	собирать	-бер-	соберет
-дир(а)-	обдирать	-дер-	обдерет
-мир(а)-	замирать	-мер-	замереть
-тир(а)-	обтирать	-тер-	обтереть
-пир(а)-	запирать	-пер-	запереть
-жиг(а)-	выжигать	-жег-	выжег
-стил(а)-	расстилать	-стел-	расстелить
-блист(а)-	блистать	-блест-	блестеть
-чит(а)-	вычитать	-чет-	вычет
Но: сочетать, сочетание			

О - А в безударных корнях -мок- (-моч-) - мак-, -равн- - ровн-

-мок- (-моч-)	в словах со значением «пропускать жидкость; терять свои качества, находясь долгое время в воде»	непромокаемый вымокнуть
-мак-	«погружать в жидкость»	макать сухарь в чай
-равн-	«равный, наравне, одинаковый»	подравнять - сделать равным, уравнение
-ровн-	«прямой, гладкий, ровный»	заровнять
Исключения:	равнина, ровесник, поровну, уровень, равняйся	

Правописание гласных Э, Е в заимствованных словах

В иноязычных по происхождению словах: 1) после твердых согласных пишется *е*: *леди, кашне*. Исключения: *мэр, нэр, сэр* (и производные), *пленэр* ('живопись или киносъёмки на открытом воздухе'), а также имена собственные (*Бэкон, Улан-Удэ* и др.); 2) после *и* пишется *е*: *диета, пиетет*, но после приставки на *-и* сохраняется *э*: *антиэстетический*; 3) после остальных гласных пишется преимущественно *э*: *дуэль, поэзия*, но изредка пишется *е*: *проект, реестр, траектория, феерия* и др. В последнее время увеличилось количество иноязычных слов, в которых после твердых согласных пишется *э*: *рэкет, мэтр* и др. В начале иноязычных слов при произношении *ё* [йо] пишется *йо*: *йог, йод*, но с отдельным произношением гласных: *ионы, ионийский, иорданский*.

Гласные И и Ы после приставок

После приставок, оканчивающихся на согласную, вместо *и* пишется *ы* в соответствии с произношением, например: *играть – подыграть, разыграть, сыграть; искать – отыскать, подыскать, разыскать: идейный – безыдейный;*

индукционный – безындукционный; интегральный – подынтегральный; исторический – предысторический; июльский – предыюльский.

Примечание 1. Данное правило не распространяется на сложносокращенные слова, например: пединститут, Госкомимущество, спортивный инвентарь.

Примечание 2. В слове *взирать* пишется и согласно произношению.

Примечание 3. После приставок **меж-** и **сверх-** сохраняется ц, так как по общему правилу после шипящих и заднеязычных не пишется ы. Например: межинститутские соревнования, сверхызысканный, сверхиндустриализация. Также: двухимпульсный и т.п.

Примечание 4. Сохраняется и после иноязычных приставок и частиц **дез-**, **контр-**, **пост-**, **суб-**, **супер-**, **транс-**, **пан-**. Например: дезинформация, контригра, постимпрессионизм, субинспектор, суперинтендант, трансирданский, панисламизм.

Ср.: предынфарктный – постинфарктный (русская и иноязычная приставки).

Буквы **-Ё/-О-** в корнях после шипящих

Под ударением пишется -Ё-, если к слову можно подобрать однокоренное слово с -Е-	шЁлк – шЕлка зачЁт – зачЕсть шЁпот – шЕптать, шЕпчет
Под ударением пишется -О-, если к слову нельзя подобрать однокоренное слово с -Е-	крыжОвник, шОмпол, шОрох, изжОга, шОв, зажОр, жОм, капюшОн
В заимствованных словах без ударения пишется -О-	жОкей, жОнглёр, шОвинизм, шОколад, шОссе, шОфёр, ШОтландия

Буквы **-О-, -Е-** в суффиксах после шипящих

Под ударением пишется -О-, без ударения пишется -Е-	мышОнок, пятачОк, мячОм кусочЕк, кошЕчка
В суффиксах прилагательных -ов- пишется -О-	ежОвый, холщОвый

Буква **-Ё-** в суффиксах и окончаниях после шипящих

Пишется –ё-:

В существительных с суффиксом -ёр-	дирижЁр, монтажЁр, стажЁр
В существительных с суффиксом -ёвк-	верЁвка, бечЁвка
В суффиксах слов, образованных от глагола	ночЁвка ← ночевать сгущЁнка ← сгущать
В глагольном суффиксе -ёвывать-	затушЁвывать
В суффиксе прилагательных -ён-	золочЁный
В словах о чём, нипочём, ни при чём	о чЁм, нипочЁм, ни при чЁм

Правописание Ы и И после Ц

В корнях слов после Ц следует писать букву И (например: ЦИРК, ЦИТАТА) во всех словах, кроме слов-исключений: ЦЫГАН, ЦЫПОЧКИ, ЦЫПЛЕНОК, ЦЫКНУТЬ, ЦЫЦ. 2. В окончаниях и суффиксах после Ц пишется Ы (например: БОЙЦ-Ы, ОГУРЦ-Ы, СЕСТРИЦ-ЫН, ЦАРИЦ-ЫН-О).

Тренувальні вправи

1. Перепишіть слова, вставивши замість крапок літери *е, є, и, і, ї*

Л...вада, вузл...чок, р...штувати, в...рстати, г...готати, кр...вавити, л...м...нтувати, м...режка, книж...чка, вул...чка, зд...рати, заст...лати, зач...пити, русалч...н, р...ч...татив; бор...шня, соп...те, го...те, хова...ш, губ...шня, кел...х, байд...кувати, кр...котати, р...м...сло, ч...мало, п...л...рина; ми...мо, кроп...те, залиш...мо, підмін...ш, кол...ш, к...шеня, ап...лювати, убр...сти, кр...вити, р...п...тувати, гл...тати, п...рґамент, вбер...те, устав...мо, втеч...мо, город...ш, довоз...шня, колиш...ш, височ...на, височ...нь, вул...чка, смуж...чка, він...чок, пряд...во, мар...во; принес...ний, ско...ний; зозул...не кування, глибоч...на, глибоч...нь, розумн...чка, воз...чок, діж...чка, плет...во, ма...во, побо...ще; звільн...ний, скле...ний; матер...на порада.

2. Вставте в словах, написаних російською мовою, пропущені букви, укажіть перевірочне слово.

Упл...тнить сроки, прил...скать собаку, обн...жить пороки, угр...жать расправой, упр...щенный пример, промышленность разв...вается, посв...тит фонариком, нав...вать скуку, нав...вать проволоку, разр...дить обстановку, зал...зять на дерево, зал...зять рану.

3. Вставте в словах, написаних російською мовою, пропущені голосні.

Бл...стательный, обж...гание, расст...лить, соч...тать, неук...снительно, безотл...гательный, оз...рять, сотв...рение, откл...няться, пл...вец, вск...чить, нар...стание, отск...чить, накл...нять, изл...гать, прик...снуться – прик...саться, тв...рение – тв...рчество – утв...рь, з...рька – з...ря – з...рница – з...ренька – оз...рять – оз...ренный – оз...рение, зам...реть от восторга, отп...рать замок, уд...рать с места происшествия, уд...ру без оглядки, раств...рить окно, домашняя утв...рь, .несг...раемый шкаф, заг...рать на берегу моря, выпл...вка чугунок, пл...вучие льды, рыбные пл...вники, обувь пром...кает, обм...кнут кисть в краску, пром...кашка, непром...каемый плащ, обм...кнут перо в чернильницу, держать р...внение в рядах, подр...внять кусты сирени, зар...сти травой.

4. Підкресліть слова без орфографічних помилок.

Українська мова: широчінь, широчена, блюдичко, племінничка, конечок, видево, сяїво; загоїний, найджений; сестрина подруга, дрижати, вберальня, вельможа, дифіцит, кerpатий, леняти, миморіал, веретено, уберите, засушиш, вибачите, пищецо, заплетите.

Російська мова: замереть от счастья, замирать от страха, предлагать помощь, наклонить голову, вырастить цветы, земная равнина, далекая зорница, растирание красок, проскакать на лошади, обмокнуть вареник в сметану, вымакнуть под дождем, вскачить на ходу, заскочить на минуту, собираешься, університет.

5. Поставте наголос у словах, написаних російською мовою.

Асимметрия, банты, балуясь, валовой, включим, водопровод, вручит, дозвонится, донельзя, жалюзи, маркетинг, чернослив, иконопись, принудить, ракушка, сироты, тортов, туфля, фетиш, флюорография, ходатайство, средства, столяр, танцовщица, свёкла.

6. Підкресліть нормативні конструкції в російській мові.

Двое подруг, самый красивейший, лазайте по лестнице, двое шорт, Выбирая стиль одежды, подчеркивается индивидуальность, согласно личному заявлению, много чулок, в новом пальте, самый умный, насыпать песку, закоренелые устои, полтораста километров, семеро козлят, трое медведей, полтораста километрами, новых шортов, оплатит за проезд, преимущество перед другими, обижен на друга, в продолжение романа, наподобии овала, железнодорожный рельс, прошу поставит вашу роспись, бухгалтера нашего предприятия, навстречу нему.

7. Запишіть слова українською мовою.

Крапива, блестеть, можно, нарцисс, мышь, печь, терраса, аттестат, капюшон, почтальон, пятибалльный, расстилать, соберу, жонглёр, мажорный, жёлтый, пшённый, рассмешит, раззвонит, рассчитать, преотличный, презирать, цинга, белолицый, дикция, крышей, колодцем, врачом, парчой, горшочек, хлопчатобумажный, сберечь, жюри.

8. Розставте розділові знаки в реченнях.

1. Дорога шла через огромное поле засеянное яровыми и поворачивая вправо углублялась в лес. 2. А. П. Сумароков последовательно выступавший за простоту и ясность художественной речи был конечно талантливейшим писателем середины XVIII века. В своих поэтических и драматических произведениях он по мнению многих литературоведов опирался на повседневную обыденную речь интеллигенции того времени. 3. Гербарий необходимо снабжать этикетками с подробной информацией о растениях в этих этикетках положено указывать не только место сбора данного растения но и некоторые биологические особенности растения. 4. Гудели чёрные тополя и хотя море ещё играло прибоем стало заметно как постепенно расчищалось небо. 5. Около Стасова всегда можно было встретить каких-то новых людей и он постоянно с некой таинственностью в голосе рекомендовал их как великих в будущем.

9. Перекладіть слова російською мовою, поставте наголос.

Отаман, бесіда, дрова, змовчати, кремінь, косий, колесо, коромисло, малий, маляр, одинадцять, петля, старий, ступінь, слабкий, фарфор, цемент, циган, шостий, шофер.

10. У словах замість крапок напишіть *и, і, ї, е, є*.

С...дней, С...р...я, Ч...лі, Верг...л...й, ауд...енц...я, агност...ц...зм, ...нду...зм, д...в...з...я, р...тор...ка, ант...б...от...к, шас..., бурм...стер, тр...в...альний, Алж...р, Кр...т, К...пр, Л...сабон, Д...дро, к...бернет...ка, д...сц...пл...на, д...аспора, сю...та, Корс...ка, С...мферополь, еп...трах...ль, х...мус, погур..., т...ара, банк...р, ск...п...дар, еп...лог, Гельс...нк..., с...гн...ф...ка, Єг...пет, г...гант, фол...ант, ц...трон, ц...анометр, ант...лопа, мат...ола, Ш...ллер, Кор...нф, р...кошет, Р...льке, дж...у - дж...тсу, еп...скопат, сп...н...нг, прес...нг, Ед...мбург, д...алект...ка, Уол-стр...т, р...ал, рад...кул...т, шар...аж, флю...д, граф...т, граф...н, д...ст...лят, Т...на, ...люз...я, з...гзаг, Хем...нгуей, екв...валент.

11. Вставте пропущені голосні *э, е* в запозичених словах, написаних російською мовою.

Амбр..., анд...граунд, ду...ль, д...изм, уд..., д...зінтеграція, д...ка, Хемингу...й, д...каданс, с...р, д...-факто, инт...рвью, про...кт, интерь...р, кабар..., канап..., У...ллс, карат..., про...ктировать, кар..., каф..., пле...р, ди...з, фон...ма, пиру...т, стату...тка, фр...йдизм, анти...стетический, шосс..., про...ктный, ма...стро, шпат...ль, плен...р, Пу...рто-Рико, Б...лла, эст...т, Друц..., м...р, ави...тка, Боду...н д... Курт...н...

12. Доберіть власне українські відповідники до запозичених слів.

Автентичний, гарантувати, деструктивний, директива, ефемерний, ідентичний, індіферентний, інсинуація, інцидент, квінтесенція, легітимний, маркетинг, одіозний, паритетний, перманентний, превалювати.

13. Впишіть слова, правильно написані українською мовою.

Скіпидар, Єгипет, Кишинів, джіу-джитсу, калмик, камилавка, вімпел, Лісабон, вітраж, дезінфекція, дизель, староиспанський, круїз, траєкторія, стаер, лекція, Моне, маркізет, кипарисовий, Дон-Кіхот, Гімалаї, єгиптяни, Багратион, нотіфікація, піцкато, ризаліт, Таїланд, подіум, диліжанс, Одиссей, Ахілл.

14. Підкресліть нормативні конструкції в російській мові.

Через чотири дня, двое волков, новых туфель, вкусная консерва, без блюдцев, поговорили с глаза на глаз, стоял на мосту, пригласить главы правительств, обувь этой фирмы модная и практическая, судья объявила приговор, воспользуйтесь аэрозолью, англичан, пятисот десяти книг, за обеими столами, свое неповторимое своеобразие, наиболее максимальный уровень радиации, пользовался шампунем, левая туфля, профессиональное жюри,

самый сильный, самых важнейших, прочтите вслух предложения, большую половину своего выступления, девочка одевает куклу.

15. Вставте пропущені букви з дужок.

(З,с)хопити, (з,с)шити, о(д,т)дати, ро(з,с)сипати, ві(д,т)тягти (з,с)сушити, (з,с)купчитися, о(д,т)танути, бе(з,с)перспективний, ві(д,т)кріпити (з,с)прожогу, (з,с)чистити, о(д,т)чинений, ро(з,с)сміятися, ві(д,т)щепенець (з,с)жувати, по(з,с)кручувати, о(д,т)сурмити, бе(з,с)перервний (з,с)шкребти, (з,с)підсподу, о(д,т)цвітати, поро(з,с)шивати (з,с)підлоба, (з,с)штовхнути, о(д,т)тяти, ро(з,с)селити, ві(д,т)класти (з,с)щуплений, (з,с)пиляти, о(д,т)штовхнути, поро(з,с)клеювати, ві(д,т)садити.

16. Випишіть слова, правильно написані українською та російською мовами.

Українська мова: спекти, сідити, бескрайній, одячити, западина, твердинь, палечка, донечка, дворичок, солево, марево; звільнений, занепокоїний; тітчина телеграма, леміш, виранда, дифект, жилетка, кресало, крилатий, лепеха, мирихтіння, периферія; ввоземо, висиплите, дістанеш, полемо, докроїш, зав'яжеш, підсолите.

Російська мова: разискивать друзей, безискусный рассказ, небезынтересный факт, изыскать резервы, строгий фининспектор, дезинформировать население, сверхизобретательный человек, удачная контрыгра, предьянварские морозы, получить спортинвентарь, предьявить документ, поступать в пединститут, сверхимпульсивный пациент, межинститутский референдум, работать безынициативно, мучиться от изжоги, жёваная бумажёнка, заросли камыша, предлагать помощь, пол-апельсина, полулёжа, полуостров, пол-жизни.

17. Поставте наголос у словах.

Простыня, простыню, простынь, римлянин, свекла, стебля, щепоть, юродивый, плато, пихта, закупорка, коклюш, медикамент, названный (брат), пасквиль, предвосхищение, украинец, цыган, босой, закупорить, занять, глашатай, гражданство, знахарь, зевота, ремень, ракушка, рассредоточение, молоды, молод, молодо, молода, схватиться за голову, спала (от спать), новостей, четвертей, на двери, в ночи, в сети, удобнее, сирот, языковой барьер, факсимиле, хаос, хозяева.

18. Випишіть нормативні конструкції в російській мові.

Девочка одевает куклу, килограмм лимонов, напротив нее, Он был патриотом и любил свою Родину, их было шестеро, двое носков, поселок с тремя тысячами девяносто пятью жителями, шофера, кот мурлыкает, США обозначили свои приоритеты, аттестат Черняка Олега, много носков, семи тысячам пятистам пятидесяти трем, у обоих ворот, ихние хлопоты, поезжайте за продуктами, толще волоса, лазает везде, около пятнадцати студентов, пара

сапог, пятьсотый заказ, положи книги, килограмм сосисек, опытные доктора, запрещающий игры, пара джинсов, восемь тонн, с полутора метров, более долго, с трёхстами килограммами, самый надёжный, пара чулок.

19. Вставьте пропущені букви.

Ш...лковый, ш...ршавый, ч...порный, ж...луди, ж...сткий, ж...ны, щ...тка, ш...рох, ш...пот, кош...лка, крыж...вник, печ...нка, борж...ми, ч...боты, ш...рты, ч...рствый, изж...га, беч...вка, ж...рдочка, обж...ра, ш...к, маж...р, волч...к, смеш...н, греш...н, ключ...м, девч...нка, камыш...вый, нож...вка, сквозняч...к, мираж...м, шелч...к, реч...нка, круж...к, лягуш...нок, кумач...вый, камыш...м, плащ...вой, нуж...н, свеж..., горяч..., вызывающ..., ключ...к, пейзаж...м, Ш...тландия, стаж...р, ретуш...р, деш...визна.

20. Утворіть прикметники, перекладіть їх українською мовою. Іменники поставте в орудний відмінок однини.

Алыча, камыш, плюш, плющ, сторож, парча, чесуча, ключ, биржа, морж, ландыш.

21. Впишіть нормативні конструкції в російській мові.

Пять килограмм, вкусный кофе, заведываю складом, едь прямо, наиболее удачно, квалифицированные лекторы, в двух тысячи четвёртом году, содержание консервной банки, себя в чем-то реализовать, на поверхности рельсы, белая широкая тюль, я одел пальто, случилось в две тысячи пятом году, в солдатском строю, белой гуашью, перед первым сентябрём, двое счётов, промокнул под дождём, пара ботинков, с шестьюдесятью миллионами, идя по улице, скучаю по вас, договоры подписаны, не махай руками, около двухсот человек, четверо кошек, извиняюсь за своё поведение, лягте здесь, мы хотим, сколько сейчас время, песни цыган, пара туфель, обожгётесь.

22. Поставте наголос у словах.

Агент, аналог, арбуз, буксировать, бюрократия, гладильный, гусеница, джинсовый, дискант, диспансер, добыча, задолго, документ, кедровый, квартал, каталог, кладовая, клеить, лассо, мимикрия, можжевеловый, обеспечение, оптовый, осведомиться, откупоривать, пломбировать, повременный, полчаса, полшага, послушник, премированный, прикус, раджа, ракурс, рассредоточение, рудник, сабо, сироты, сливовый, соболезнование, тефтели, тигровый, углубить, узаконение, усугубить, феномен, ходатайство, цыган, черпать, шелковица, эксперт.

Контрольні вправи

23. Перепишіть слова, вставивши замість крапок літери *e, є, и, і, ї*.

Широч...нь, широч...на, блюд...чко, племінн...чка, кон...чок, вид...во, ся...во; заго...ний, найдж...ний; сестр...на подруга; сив...на, сив...нь,

вікон...чко, півн...чок, поради...чка, пал...во, мар...во; кро...ний, засуш...ний, Юл...на кімната, бр...ніти, арс...нал, в...люр, висл...зати, к...шечник, л...д...ніти, п...л...на, м...ц...нат, с...кр...тар; лопот...те, підбер...те, смаж...ш, уздр...те, зареч...мося.

24. Виконайте тестові завдання.

1. Літеру и на місці крапок треба писати в усіх словах рядка (українська мова)

- а) ш..потіти, ш..рокий, сп..тати;
- б) к..сіть, кош..ня, зал..вати;
- в) мереж..во, гл..бінь, п..ріг;
- г) мар..во, згар..ще, мороз..во;
- д) книж..чка, вул..чка, вузл.чок.

2. Правопис коренів яких слів залежить від їхнього значення (російська мова)?

- 1. Обгорелое дерево – огарок свечи. 2. Заросли роз – тепличное растение.
- 3. Соберусь с силами – собираться в поход 4. Удирать без оглядки – удеру от тебя. 5. Выровняют площадку – сравнятся в знаниях.

3. Букву е на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка (українська мова)

- а) розч..сати, піастр..гати, бр..хати;
- б) ап..льсиновий, м..даліст, пташ..чка;
- в) спост..реження, хвил..чка, побл..зу;
- г) мисл..ння, виш..нька, автор..тет;
- д) суп..речливий, вар..во, од..колон.

4. Правопис коренів яких слів залежить від місця наголосу (російська мова)?

- 1. Осторожно коснуться – попутно касаться. 2. Вскочить на коня – ускакать обратно. 3. Стирать платок – стереть написанное. Промокательная бумага – обмакнуть хлеб в молоко. 5. Краткое прилагательное – распространённое приложение.

5. Вставте пропущену букву. У яких випадках потрібно писати букву «о» (російська мова)?

- 1. Предл...гать ничью. 2. Прил...жение к журналу. 3. Зал...жить фундамент. 4. Популярное изл...жение. 5. Изл...гать грамотно.

6. Букву е місці пропуску треба писати в усіх словах рядка (українська мова)

- а) р..бристий, р..веранс, р..дати;
- б) марм..лад, пел..на, през..дент;
- в) в..ршина, св..стіти, р..зонанс;
- г) вер..щати, р..візія, хр..стини;
- д) ч..новник, об..рти, тв..рдиня.

7. Вставте пропущені букви. У яких випадках потрібно писати букву «е» (російська мова)?

1. Соб...ру радіоприймник. 2. Соб...рать автографы. 3. Доверие изб...рателей. 4. Уб...ри инструмент. 5. Переизб...рать секретаря.

8. Вставьте пропущені букви. У яких випадках потрібно писати букву «е» (російська мова)?

1. Ослепительно бл...стеть. 2. Бл...стать эрудицией. 3. Заж...гать иллюминацию. 4. Наст...лать паркет. 5. Выт...рать о траву.

25. Розставте наголос у словоформах, написаних російською мовою. У разі труднощів зверніться до словника.

Баловать, балую; быть, была, было; вор, воры; доска, у доски, на доску; повторить, повторим; гофрировать, гофрированный; гусь, гуся; кожух, кожуха; красивый, красивее, красивейший; пан, паны, создать, создал, создала; торт, торты; порт, порты; углубить, углубит; средство, средства; понять, поняла, понявший; принять, примусь; туфля, туфли, туфель, туфлям; ясли, яслей; звонить, звонит, звонят.

26. Розставте розділові знаки в реченнях.

1. Неподалік воріт Павло побачив дебелого дядечка з зарослим густою рудою щетиною обличчям в розхристаній невизначеного кольору сорочці. 2. Едва Чичиков пригнувшись вступил в тёмные широкие сени пристроенные кое-как на него тотчас повеяло холодом как из погреба. 3. Из сеней он попал в комнату тоже тёмную с опущенными шторами чуть-чуть озарённую светом не нисходящим с потолка а восходящим к потолку из-под широкой щели находящейся внизу двери. 4. Під призьбою облиті світлом з вікон цвіли й по-нічному пахли жовті гвоздики. 5. На него отозвалась зорянка вылетела из гнезда и прыгая с сучка на сучок всё выше и выше оттуда сверху тоже увидала зарю и на сигнал певчего дрозда ответила своим сигналом. 6. Не добравшись до лесистого бугра мы упали в заросли ландыша и его правильные листья как будто выровненные неведомым мастером придавшим им геометрически точную форму зашелестели у наших лиц.

27. У словах замість крапок напишіть *и, і* або *й*.

Кол...бр..., катол...ц...зм, К...пл...нг, єп...т...лія, Баграт...он, Т...бет, Т...бо, В...рг...нія, с...нд...кат, д...амант, Ваш...нгтон, ш...мі, параболо...д, ш...нш...ла, ш...ацу, Лесс...нг, ел...пс...с, Флор...да, А...да, д...якон, д...адема, такс..., такс...ст, Мадр...д, Адр...ат...ка, ел...пс...с, емп...р...окр...т...цизм, Ч...нг...схан, ...мб...р, Б...тлз, Т...гр, Т...т...кака, астеро...д, ...д...л...я, Д...дро, Цюр...х, Р...чард, рад...оф...з...ка, ц...н...зм, патр...ц...ат, к...пар...с, Ф...ладельф...я, С...ракуз..., С...лез...я, моза...ка, ам...доп...р...н, д...дакт...ка, д...аскоп, Мекс...ка, Транс...льван...я, ц...ам...д.

28. Вставьте в уривку з тексту пропущені розділові знаки та букви, напишіть слова, знявши риски, разом, окремо, через дефіс.

Російська мова: Не/далеко от/сюда в долине кажется чуть колыхет...ся

трава и едва дыш...т ручеек вызолочен...ый без...скус...ной утренней з...рей и заросший камыш...м. К нему ведет не/хожен...ая тропинка проложен...ая кем/то не/взначай. По берегам колышутся ветки кустарников рябин...ика боярышника а также коноплян...ика. Двигаеш...ся в/перед и вид...шь р...стут лопухи в/перемешку с подорожником дремлющим и словно стел...щимся вдоль почти не/видимой тропки. Подходиш... к воде она сон...ая темно/стальная. Но вот ее гладь разбивает...ся в/дребезги и по/середине плещет...ся рыже/волосая девчонка/з...ря. А затем желто... и розовато/голубое небо постепенно наливает...ся по/летнему спелой синевой. Она восходит куполом над малоезжен...ыми дорогами еще не/проснувшимися деревнями зеленую чащ...б и белизной отдален...ых рощ...

29. Вставьте в російських словах пропущені букви *И, Ы*.

Без...дейное произведение, без...мянная речка, без...нвентарное хозяйство, без...нициативный работник, без...скусный рассказ, без...сходная нужда, мед...нстит, пред...дущее изложение, пред...стория человечества, сверх...зысканные манеры, под...нтегральное число, пред...юньские события, транс...ранская магистраль, раз...грать дебют, контр...гра противника, небез...звестный автор, меж...нститутские соревнования.

30. Поставте наголос у словах.

Акрополь, афера, баржа, бороду (вин.п.ед.ч.), бунгало, брала, бралась, верба, включённый, включим, втридорога, давнишний, договор, докрасна, дремота, жалюзи, завидно, закупорить, исстари, камбала, кашлянуть, конусы, кухонный, коклюш, корысть.

Тема 2. Правопис приголосних

Питання, що виносяться на розгляд

1. Дзвінкі та глухі приголосні. Зміни приголосних при словотворенні.
2. Спрощення в групах приголосних в українській мові.
3. Подвоєння приголосних.

Матеріали для самостійного вивчення

Українська мова

Щоб утворити нове слово із суфіксом *-ськ-*, *-ств(о)*, слід подивитися на кінцевий приголосний основи й скористатися таким алгоритмом:

- г, ж, з + *-ськ-* = *-зьк-*: Рига - ризький;
к, ч, ц + *-ськ-* = *-цьк-*: Овруч - овруцький;
х, ш, с + *-ськ-* = *-ськ-*: Волноваха - волноваський;

г, ж, з + -ств(о)- = -зтв(о)-: убогий - убозтво;

к, ч, ц + -ств(о)- = -цтв(о)-: ткач - ткацтво;

х, ш, с + -ств(о)- = -ств(о)-: птах - птаство.

Винятки: казахський, тюркський, баскський, меккський, нью-йоркський

2. Інші приголосні перед *-ськ(ий)*, *-ств(о)* не змінюються: студент - студентський, студентство.

3. Якщо від прикметника треба утворити іменник за допомогою *-ин(а)-*, то *-цьк-* зміниться на *-чч-*, *-зьк-* на *жч*, а *-ськ-* на *щ* [шч]: козацький - козаччина, одеський - Одещина, воронезький - Воронежчина.

Виняток: галицький - Галичина

4. к, ц(ь) + н = чн: рік - річний, місяць - місячний, сонце - сонячний.

Винятки: рушник, рушниця, мірошник, соняшник, вчорашній, торішній, сердешний (у значенні «бідолашний»).

При словозміні та словотворенні іноді виникає важкий для вимови збіг кількох приголосних. У процесі мовлення один із звуків випадає і відповідна йому буква не вживається на письмі:

1. У сполученнях *-ждн-*, *-здн-*, *-стн-*, *-стл-* випадають д, т: тиждень – тижневий, роз'їзд – роз'їзний, стелити – слати. Винятки: хвастливий, хвастнути, шістнадцять, пестливий, кістлявий, зап'ястний, хворостняк.

2. У сполученнях *-зкн-*, *-скн-* випадає к при творенні від іменників дієслів із суфіксом *-ну-*: тріск – тріснути, брязк – брязнути, тиск – тиснути, блиск – блиснути. Винятки: виск – вискнути, риск – рискнути, випускний, пропускний, тоскно, скнара.

Але: писк – писнути – пискнути (рідше)

3. Випадає л у групі *-слн-*: мислити – навмисне, ремесло – ремісник, масло – масний.

4. Спрощення відбувається в словах: серце (сердець), ченця (чернець, Р.в.), скатерка (скатерть).

Спрощення не відбувається (на письмі).

1. У прикметниках, утворених від іменників іншомовного походження: аванпостний, баластний, контрастний, гігантський, парламентський, компостний.

2. У Д.в. та М.в. однини іменників жіночого роду І відміни: піаністці, оптимістці, аспірантці, невістці, хустці, волейболістці.

ПОДВОЄННЯ БУКВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОДОВЖЕНИХ М'ЯКИХ ПРИГОЛОСНИХ І ЗБІГУ ОДНАКОВИХ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

1. Дві букви для передачі подвоєння приголосних пишемо при збігу однакових приголосних:

• префікса і кореня слів	<i>беззахисний, відділ, оббити, ввечері, віддалік; інновація (новація), іррегулярний (регулярний)</i>	<i>АЛЕ: анотація, конотація (у слова нотація інше значення) отой, отут, отак, отам, отепер, отоді, оцей</i>
--------------------------	---	---

• на межі частин складноскорочених слів	<i>заввідділом, юннат, військкомат, страйкком</i>	
• кореня або основи на <i>-н(-нь)</i> і суфіксів <i>-н-, -ник, -ниц(я)</i> . Подвоєння зберігається в іменниках та прислівниках, утворених від таких прикметників	<i>туманний, денний, кінний, щоденник письменниця, туманно, безвинність, безвинно, законність, законно</i>	АЛЕ: <i>глиняний, водяний, солов'їний</i>
• основи дієслова минулого часу на <i>-с</i> і постфікса <i>-ся</i>	<i>пронісся, розрісся, трясся, пасся</i>	
2. Подвоєння приголосних передається на письмі:		
• у наголошених прикметникових суфіксах <i>-енн-, -анн(-янн-)</i> зі значенням збільшення, підсилення, у суфіксі <i>-енн-</i> слів старослов'янського походження, а також у похідних іменниках із суфіксом <i>-ість</i> і прислівниках	<i>силенний, здоровенний, старанний, старанність, старанно, здійсненність, численність, численно благословенний, блаженний, огненний, священний</i>	АЛЕ: діеприкметники та прикметники діеприкметникового походження: <i>вивершений, написаний, печений, сказаний, зроблений</i>
• у деяких словах	<i>бовван, Ганна, ляний, овва, ссати</i> та похідних	
3. Подовження приголосних [д, т, з, с, ц, л, н] та [ж, ч, ш] після букв на позначення голосних та перед буквами <i>я, ю, є, і, е</i>		
• в усіх відмінках іменників середнього роду II відміни, крім Р.в. мн. із нульовим закінченням	<i>багаття, багаттю, багаттям, у багатті; почуттів, відкриттів</i>	АЛЕ: <i>Багать, відкрить</i>
• в усіх відмінках деяких іменників I відм., крім родового множини із закінченням <i>-ей</i>	<i>стаття, статті, статтею, суддя, судді, суддю, суддею, суддів, суддям, суддями</i>	АЛЕ: <i>статей, судей</i>
• в О.в. одн. іменників III відм., основа яких у Н.в. закінчується на один м'який чи шиплячий приголосний	<i>мить – миттю, височінь – височінню, ніч – нічю</i>	АЛЕ: <i>радість – радістю, щирість – щирістю, любов – любов'ю</i>

• у деяких прислівниках	<i>Зрання, спросоння, навмання, поїдтинню, поїдвіконню</i>
• в особових формах дієслова <i>лити(ся)</i> і похідних від нього	<i>Ллю, ллеш, ллється, виллємо, переллються</i>
4. У словах іншомовного походження – власних назвах та утворених від них, а також словах-винятках	
<i>Голландія, голландський, Мекка, меккський, Ватт (але ват), Ганна, Геннадій; Аннали, бонна, брутто, пенні, ванна, мадонна, манна, нетто, панна, тонна, білль, булла, вілла, мулла, мірра.</i>	АЛЕ: <i>Росія</i> (слов'янське), <i>агресія, акумуляція, сесія, клас, група, апарат, атестат, бароко, сума, белетристика, бравісимо, інтелектуал, інтелігент, колектив, комісія, фін</i> тощо.

Російська мова

Непроизносимые согласные – это звуки, которые не произносятся или плохо различаются в скоплении согласных в слове. В словах русского языка встречаются труднопроизносимые скопления согласных звуков:

вств (здравствуй, чувствовать, явственный, девственный),
здн (праздновать, праздник, поздний, поздно, бездна, звёздный),
ндск (голландский, шотландский, финляндский),
нтск (гигантский, дипломантский, дилетантский),
стл (постланный, счастливый, совестливый, участливый),
стн (доблестный, захолустный, яростный),
лнц (солнце),
рдц (сердце),
стск (расистский, националистский) и другие.

При произнесении таких слов выпадают звуки в, д, т, л. Их называют непроизносимыми.

В таких случаях написание слова с непроизносимым согласным требует проверки.

Правило!

Чтобы правильно написать слово с непроизносимым согласным, нужно изменить его форму или подобрать родственное слово таким образом, чтобы в нем после первого или второго согласного этой группы согласных стоял гласный звук.

Для согласного звука, если после него находится гласный, эта позиция в слове является сильной, то есть тогда согласный слышится ясно и отчетливо.

Позиция непроизносимого согласного становится сильной также в конце слова и в случаях, если за ним следует непарный сонорный звук (л, м, н, р, й):

солнце — солнечный, счастливый — счастье (е = [й'э], перед й);
агентство — агент, постная (пища) — пост, жалостливый — жалость.

Запомните: в словах *опасный, ужасный, гнусный, словесный, словесность, интриганский, искусный* непроизносимого согласного нет.

Нужно различать написание похожих по буквам, но разных по смыслу слов:

ровесник (ровный по вёснам) — сверстник (одинаковый по возрасту);
шествовать (шествие) — шефствовать (шефы);
яства (старославянское ясти — есть) — явственный (явь, явиться, явление);

наперсник (старославянское перси — грудь) — напёрсток (перст — палец);

косный (отсталый, реакционный) — костный бульон (кости).

Правописание *н* та *nn* в именах существительных и прилагательных
Имена прилагательные:

1) Имена прилагательные с суффиксами *-ан-, -ян-, -ин-* пишутся с одним *-н-*: *глиняный, серебряный, куриный*. Исключения: *стеклянный, оловянный, деревянный*.

2) Имена прилагательные с суффиксами *-онн-, -енн-* пишутся с двумя *-н-*: *авиационный, родственный*. Исключение: *ветренный, масляный*.

3) В прилагательных, образованных от основы на *-н* с помощью суффикса *-н-*, пишется два *-н-*: *картинный (картинн-а + н-ый)*.

В именах существительных, образованных от прилагательных, причастий и отглагольных прилагательных, пишется столько *-н-*, сколько их было в производящей основе: *воспитанник* (от ‘воспитанный’), *мученик* (от ‘мученый’).

Две *-н-* пишутся во всех словах, образованных от основ на *-н*, с суффиксом, начинающимся на *-н*: *пенный (пенн-а+н-ый), шестигранник (шесть+грань+ник).*

Правописание *н* та *nn* в отглагольных прилагательных и причастиях

1. В полных страдательных причастиях прошедшего времени пишется *nn*, в кратких — *н*: *проверенные работы, работы проверены*. В кратких формах прилагательных сохраняется написание *nn*, как в соответствующей полной форме: *ценное изобретение, изобретение ценно*.

2. В прилагательных, образованных от страдательных причастий прошедшего времени, пишется *н*, если эти прилагательные не имеют приставки: *раненый, златотканый*. При наличии пояснительных слов или приставки у таких слов сохраняется значение причастий, и они пишутся с *nn*: *гружённая кирпичом машина, загруженная машина*.

3. Приставочные образования, имеющие значение прилагательных, пишутся с *nn*: *подержанные книги, поношенное платье*.

4. Прилагательные глагольного происхождения на *-ованный, -ёванный* пишутся с *nn*: *балованный ребёнок, корчёванный участок*. Исключения: *кованный, жёванный* (*-ов-* и *-ев-* входят в состав корня).

5. В некоторых прилагательных, образованных от бесприставочных глаголов, иногда с отрицанием *не*, пишется *нн*: *банный, желанный, пеклеванный, священный, невиданный, нежданный, неслыханный, нечаянный, недреманный*. Но: *незванный, непрошенный*.

6. Некоторые отглагольные прилагательные пишутся в полной форме с *нн*, а в краткой — *-н-* (подобно причастиям, с которыми их сближает наличие приставки и значение вида): *лицо заплаканное, заплакано; ножи заржавленные, заржавлены; платье поношенное, поношено*. То же в сложных словах: *првосходство общепризнанное, общепризнано; фрукты свежесзамороженные, свежесзаморожены*.

7. Отглагольные прилагательные при наличии приставки *не-* или в составе сложных слов пишутся с *н*: *некрашенный пол, неписанный закон, малохоженные тропинки, цельнокроеное платье*.

Тренувальні вправи

31. Утворіть прикметники від слів.

Гігант, радість, шелест, щастя, баласт, честь, пристрасть, зап'ястя, область, кістка, користь, контраст, проїзд, виїзд, під'їзд, кілька тижнів, невістка, якість, швидкість, агент, заїзд, заздрість, випуск, студент, очистка.

32. Вставте, де потрібно, пропущені букви в словах, написаних українською мовою.

Капус...няк, шіс...надцять, студен...ський, ду(щ,жч)ий, Магдебург – магдебур...кий, Цюріх – цюрі...кий, Запоріжжя – запорі...кий, запоро(жц,зц)і проїз...ний, зап'яс...ний, альпініс...кий, ву(щ,жч)ий, каза(хськ,ськ)ий, францу(зськ,зък)ий, кременчу(кськ,цьк)ий, дама(скськ,ськ)ий; турис...ський, тиж...ня, кіс...лявий, яє(чн, шн)ий, бра...тво, свідо...тво, Люксембург – люксембур...кий, Іркутськ – ірку...кий; пес...ливий, журналі...кий, ус...ний, бага...тво, коза...тво, пісок – пі(сч,щ)аний, Балхаш – балха...кий, Кембридж – кембри...кий; ях...смен, корис...ний, компос...ний, Гаага – гаа...кий, баски – ба...кий, бли(щ,жч)ати, бли(щ,жч)ати, лати(шсь,сь)кий.

33. Вставте, де потрібно, пропущені букви в словах, написаних російською мовою.

Аген...ство, безвес...ный, безглас...ный, вкус...ный, гиган...ский, гнус...ный, горес...ный, громоз...кий, девс...венный, дилетан...ский, доблес...ный, захопус...ный, интерес...ный, комендан...ский, кос...ный, кос...ный, мес...ный, невес...ка, ненас...ный, объез...чик, окрес...ность, опас...ный, повес...ка, пос...лать, пос...лать, праз...ный, прелес...ный, пристраст...ный, сверс...ник, свис...нуть, свис...нуть, сер...це, словес...ный, со...нце, трос...ник, ужас...ный, ус...ный, хлес...нуть, хрус...нуть, целос...ный, чудес...ный, шефс...зовать, ярос...ный, интриган...ский.

34. Випишіть правильно написані слова.

Українська мова: агенство, вісник, хворостняк, овруцький, меккський, ткаство, важче, птаство; гущавина, гущавінь, літичко, гудзичок, Раїчка, місево, марево; довірений, потроїний; Ольжині олівці, гігантський, очистний, форпосний, кагарлицький, золотонізький, соняшний, брекет, пирила, велелюбний, вберегти, лигенда, справидливий, петльований; увічните, вдряпнемо, держимося, переборите, робиш, булькочете, медалістці, доблесний, пропагандитський, Кандалакша – кандалазький, Монако – монацький, Черкеськ – черкеський, Чукотка – чукоцький, торік – торішній.

Російська мова: властный, гластный, горестный, декаденство, интригантство, несчастливый, окресный, праздный, бескосный, исландский, местность, наперстник, пакостник, редкостный, дилетантский, сладостный, конъюнктивит, ревносный, ландшафт, подвластный, хулигантский, чудесный, ужастный, опасный, целосный, захолусный, ненастный, местный, гамбургский; прикоснуться, обувь промокает, дикция, ощупью, шыфровка, куций, чащёба, трещотка, чёрточка, выточенный, стажёром, бахчэй, грушовых, мочоными, рощей, волчонка, безыдейность, предистория, еш, безпристрасный.

35. Перекладіть українською мовою наведені слова.

Лейбористский, шестьсот, радостный, выездной, усланный, ненавистный, вестник, доблестный, областной, постный, участник, университетский, сердце, солнце, завистливый, запястный, медалистке, перстня, выпускной, стелить, шестнадцать, недельный, скоростной, поздний, устный, консультантский.

36. Поставте наголос у словах.

Изыск, Пикассо, прибылей, скоростей, дешева, прибыла, нормировать, занявший, начать, обеспечение, венец, облегчить, овен, оптовый, прибывший, принявший, ходатайство, эксперт, жалюзи, одновременно, мастерски, красивее, включим, приёмник, вероисповедание, бармен, безудержный, бочковое (пиво), брелок, брелока, мн. брелоки, ветеринария, Тайная вечеря, грейпфрут, грушевый, договор, дуршлаг, поутру, сосредоточение, фольга, шрифты, духовник.

37. Напишіть, де потрібно, подвосні літери.

Здоровен...ий, стриман...ий, невблаган...ий, нездійснен...ий, огнен...ий, несказан...ий, священ...ий, священ...ик, величен...ий, довгождан...ий, нечислен...ий, шален...ий, незрівнян...ий, порівнян...ий, неоцінен...ий, непримирен...ий, кожушин...ий, обізнан...ість, бездоган...ість, лавин...ий, скажен...ий, левин...ий, освітлен...ість, стін...ий, безвин...ий, туман...ість, плин...ий, війсь...кор, поросл...ю, юн...ість, рослин...ість, дан...ий, глибочен...ий, попідвікон...ю, картин...ість, бездоган...ість, лавин...ий, скажен...ий, левин...ий, антен...ий, олов'ян...ий, щеплен...ий, латун...ий, горохвян...ий, адресован...ий, електрон...ий, реформен...ий, тьян...ий,

незнищен...ість, умотивован...ість.

38. Вставте пропущені букви (слова, написані російською мовою).

Багря...ый закат, бесчисле...ое множество, глина...ая посуда, дискуссио...ый вопрос, дли...ая очередь, дрова...ой склад, журавли...ое гнездо, клюкве...ое варенье, кожа...ая куртка, ледя...ой покров, оловя...ые солдатики, сви...ая туша, серебря...ая ложка, соломе...ая подстилка, ю...ые натуралисты, лебеди...ая песня, подли...ые документы, конопля...ое масло, лекцио...ый материал, лу...ый свет, кожа...ое кресло, ветр...ые мельницы.

39. Випишіть слова з орфографічними помилками.

Українська мова: не оцінена ніким робота, неоціненний скарб, не впізнана мною людина, невпізнанна людина, неказане слово, неказана радість, нескінчена вчасно розмова, нескінченна розмова, здійснене бажання, нездійсненна мрія, востаннє, беззаконність, незрівняно, гостинно, віддаленний, вогняний, вогненний, неказано, натхнений, самовідданий.

Російська мова: туманная мгла, ветренная подруга, неказаная тишина, нежданное известие, отчаянное решение, бешенный ритм, глаженный костюм, гостинный двор, недвусмысленный ответ, пустынный пейзаж, попранные авторитеты, посаженный отец, хоженые тропы, желанные манеры, фазанный питомник.

40. Вставте пропущені букви (н або nn).

Бесприда...ица, бессребре...ик, варе...ик, воспита...ик, гости...ица, гриве...ик, дрова...ик, дружи...ик, избра...ик, имени...ик, ко...ица, конопля...ик, копчѐ...ости, листве...ица, мали...ик, Масле...ица, мороже...ое, моше...ик, муче...ик, нефтя...ик, путешествие...ик, родстве...ик, ряби...ик, свяще...ик, серебря...ик ('мастер'), сребре...ик ('монета'), сторо...ик.

41. Випишіть нормативні конструкції в російській мові.

Удобный антресоль, военный аташе, модное бикини, крепкое бренди, красивый платье-костюм, старый плащ-палатка, модное плиссе, маленькое пони, ночной портье, красивый Токио, кровельная толь, прозрачная тюль, вкусная фасоль, почтенная фрау, вкусная баранка, старая тапка, старый туфель, кунья жилетка, ненасытная мышь, огромный моль, зубы волка острее чем кинжал, корпусы новой клинической больницы, корпусы лошадей темнели вдали, листья бумаги, листья деревьев, инженера нужны повсюду, наши паспорта, ребята часто плачат по ночам, заводу требуются опытные бухгалтера, токари, столяра, маляра, купить килограмм абрикосов, сочинитель многих басень, семь башень, пара ботов, лихорадка трудовых буден, играть без бутсов, нет тёплых гамашов, засеять пять гектаров, подарить букет георгин, пара носок, нет новых обоев, более низкий, нижайший, низший, его голос стал жёще, суше и строже, с тысячей рублями в кармане, по обе стороны реки, около шестисот шестидесяти штыков, двое студентов получили именную стипендию, бежат

какие-то люди, волк рыщет по лесу, он застигнул меня врасплох, пловец почти достигнул берега.

42. У яких словах правильно виділено літеру, що позначає наголошений звук?

КрасивЕе, мусоропрОвод, апОстроф, ходАтайство, изогнУтый, премировАть, сливОвый, тотчАс, сорвАла, донИзу, углУбить, кУхонный, зАвидно, сЫта, прИнят, отогнАла, килОметр, кладОвая, отобралА, без инструктажА, обеспЕчение, дозировАть, вы прАвы, катАлог, стОляр, срЕдствами, крУжева, согнУтый, нАверх, клялАсь, отрОчество, сОзыв, изОгнутый, грАжданство, отогнАла, избАлован, кровотОчащий, шАсси, чЕрпать, премИровать.

43. Напишіть, де потрібно, подвоєні літери. Напишіть у словах замість крапок літери е, и чи ї.

Невблаган...ий, нездійснен...ий, доставлен...ий, несказан...ий, несказан...ий, освячен...ий, звеличен...ий, обчислен...ий, незрівнян...ий, неоцінен...ий, знецінен...ий, обізнан...ість, бездоган...ість, скажен...ий, освітлен...ість, стиснен...ий, від...ан...ий, спросон...я, багат...я – багат...ь, річ...ю, кров...ю, розріс...я, і...реальний, мот...о, Бет...і, мек...ський, ат...естат, угомон...мо, вгорн...шся, заклич...те, ліп...ш, підвед...мо, нос...те, обіл...еш, піддаш...я – піддаш..., упряж...ю, Заволж...я, і...новації, а...нотація, бон...а, гам...а, Яс...и – яс...ький.

44. Вставте пропущені букви (слова, написані російською мовою).

Полужаре...ый, изране...ый, нежда...ый, жела...ый, затравле...ый зверь, пута...ые мысли, запута...ые ответы, плете...ая корзина, плете...ый из хвороста, оплете...ый плющом забор, толче...ый графит, истолче...ый в порошок сахар, ноше...ые вещи, долго ноше...ые вещи, поноше...ые вещи, копче...ая рыба, закопче...ая кастрюля, сырокопче...ая колбаса, суше...ые фрукты, иссуше...ые степи, высуше...ое белье, краше...ый пол, выкраше...ый пол, краше...ый масляной краской пол, тка...ая скатерть, вытка...ая скатерть, тка...ая золотом скатерть, слома...ая хулиганами скамья, игрушка слома...а ребенком, свеча потуше...а ветром, лыжи заброше...ы на чердак, лошади подкова...ы кузнецом.

45. Знайдіть слова з орфографічними помилками.

Українська мова: здоровенний, оздоровлений, овва, узбіччя – узбічч, голубінню, кисттю, безабороний, аннали, інтермеццо, Кассандра, галліцизм, благословенний, нежданний, вічливий, бовваніють, угіддя – угіддь, печаллю, верфю, транс-сибірський, дурра (рослина), іпподром, Бессарабія, бессарабський, напів-ява, пуп'янок, мавп'ятник, Соловійов, пьеза, він'етка, ад'ютант, призьба, велетенський, на вишенці.

Російська мова: несказаная тишина, непаханное поле, тушенное мясо, жареный картофель, неожиданное известие, отчаянное решение, нетканые

материалы, писанный красавец, стреляный воробей, званые гости, вязанное платье, ношенный пиджак, признанный художник, подлинный шедевр, поверенный в делах, разобщенные действия, бешенный ритм, глаженный костюм.

46. Випишіть нормативні конструкції в російській мові.

Предоставить отчёт; Команда спортсменов обречена на победу; занимает большое значение; пылесосу в комнате; много делов; вкусное какао; без финансовых поддержек; сколько время; соринка в глазе; мы игрались; отзыв о проведенной работе; развитой юноша; развитая веревка; Золушка потеряла туфель; Мы выехали на просторное авеню; забавное пони; солнечный Сочи; Окна выкрасили белилом; Мальчик был разведчиком у партизанов; Течение реки достигает ста двадцати – четырехсот метров в минуту; пять суток; люди, признающие свои недостатки; бережет себя; сохнул на солнышке; Законч эту работу побыстрее; я не буду шкодить; очутюсь в такой ситуации; собака, попытающаяся достать палку из воды; растаявшая вода; двадцать два маленьких окна; по получении распоряжения; благодаря хорошему образованию; лечит и заботится о больном; Подъезжая к городу, начался сильный ветер.

47. Поставте наголос у словах.

Баловень судьбы, взялась, воспринять, добралась, нажитый, опошли, прибывший, добела, ненадолго, сверлит, ловка, красивее, договорённость, аэропорты, ногтя, одолжит, понявший, сливовый, сироты, гналась, ободрена, вовремя, перелила, прозорлива, лилась, отрочество, поняла, жалюзи, корысть, отозвалась, надолго, портфель, снята, завсегдатай, электропровод, бармен.

Контрольні вправи

48. Вставте, де потрібно, пропущені букви в словах, написаних українською мовою.

Кельти - кель...кий , тиж...невий, хвас...ливий, солдат - солда...ина, вояка – воя...ина, казах – каза...кий, ву(щ, жч)чий; дилетант - дилетан...кий, чес...ний, балас...ний, Гадяч – гадя...кий, Цюріх – цюрі...кий, Одеса – Оде...ина, доро(щ, жч)ати; шіс...десят, ціліс...ний, аспіран...ський, киргиз – кирги...кий, тюрки – тюр...кий, Кременчук – кременчу...кий, убогий – убо...тво, ви(щ,жч)ий; шіс...сот, поїз...ний, хвас...нути, Карабах – караба...кий, шах – ша...кий, в'ї(з, жд)жати, Лейпциг – лейпци...кий, виск – ви...ати, диригент – дириген...кий, прихвос...ні, контраст – контра...ний, латиш – лати...кий, Малакка – мала...кий, Волга – вол...кий, ни(щ,жч)е, каракалпак – каракалпа...кий.

49. Випишіть слова, неправильно написані:

Українська мова: комендантський, щастливий, хвастливий, Черкасщина, Вінничина, нью-йоркський, п'ятихатський, кенігсберзький; консультанський, капостний, аванпостний, прилуцький, іракський, рекруччина, Хмельнищина, сонячник;

Російська мова: доблестный труд, радостный день, страстный поцелуй, полномасштабный хозяин, гиганские расходы, смелый буреветник, тонкий тростник, неожиданный вестник, белый известняк, полная неизвестность, безвкусная пища, постлать письмо, постоянное присутствие, наши сверстники, веселое празнество, вернуться позно, молодой объезчик, новый мунштук, громозкий предмет, сумашедшие гонки.

50. Поставте наголос у словах, написаних російською мовою.

Симметрия, базилик, банта, бензопровод, втридорога, языковая (колбаса), нет угля, быть в чести, переключение скоростей, начала работу, поднял голову, продали всю ткань, отняла игрушку, принятый в группу поддержки, отбыла в неизвестном направлении, нет фронта, много почестей, прожил долго, без году неделя, заняла деньги, прерванный рассказ, сакура, нет бинта, стерильные бинты, опломбировать, нормировать, откупорить, принудить, цепочка, соболезнование, страховщик, ходатайство, иконопись, ракурс, статуя, щавель, созыв, каталог.

51. Випишіть правильний варіант.

1. афЕра – афЁра
2. БАловать – баловАть
3. нет гЕрба – нет гербА
4. врУчит – вручИт
5. иметь в виду что – иметь в виду о чем
6. (ты) вклЮчишь (свет) – (ты) вклучИшь (свет)
7. характерно для чего – характерно чему
8. договОр – дОговор
9. диспАнсер – диспансЕр
10. умнейший – самый умнейший
11. тОрты – тортЫ
12. завИдно – зАвидно
13. созвонИмся – созвОнимся
14. запломбировАть – запломбИровать
15. инцидент – инцидент
16. исчерпАл – исчЕрпал
17. вопреки чему – вопреки чего
18. квАртал – квартАл
19. красИвее – красивЕе
20. в двухтысяч восьмом году – в две тысячи восьмом году
21. нет комментариев – нет комментарий

22. компроментировать – компрометировать
23. не кладите – не ложите
24. наложный платеж – наложенный платеж
25. нефтепрОвод – нефтепровОд
26. (вы) не правЫ – (вы) не прАвы
27. никчемность – никчёмность
28. обеспечЕние – обеспЕчение
29. облегчИть – облЕгчить
30. освЕдомиться – осведомИться
31. опЁка – опЕка
32. (все) зАмерло – (все) замерлО
33. (она) соврАла – (она) совралА
34. (текст) нАбран – (текст) набрАн
35. (работа) нАчата – (работа) начатА
36. премировАть – премИровать
37. (результаты) плОхи – (результаты) плохИ
38. (задача) слОжна – (задача) сложнА
39. компентентный – компетентный
40. согласно приказу – согласно приказа
41. свеклА – свЁкла
42. скучать по вам – скучать по вас
43. жгёт – жжёт
44. отмечать о чем – отмечать что
45. уполномОчивать – уполномАчивать
46. укрАинский – украИнский
47. управляющий фирмой – управляющий фирмы
48. этот женщина-посол – эта женщина-посол
49. эти кремы – эти крема
50. (трое) грузин – (трое) грузинов
51. (килограмм) банан – (килограмм) бананов
52. едьте! – поезжайте!
53. не трогайте – нетрожьте!
54. затихнув – затихнувши

52. Напишіть, де потрібно, подвосні літери.

Страшен...ий, стиснен...ий, с...авець, Сав...а, ріл...ею, мит...ю, дерт...ю, тряс...я, мір...а (смола), прес...а, Яф...а, яф...ський, незмірен...ий, незміря...ний, попідвікон...ю, підніж...я – підніж..., картин...ість, давніст...ю, заповоч...ю, і...радіація, віл...а, хоб...і, Буд...а, буд...изм, здоровен...ий, оздоровлен...ий, ов...а, Ал...а, узбіч...я – узбіч..., голубін...ю, кист...ю, без...аборон...ий, ан...али, інтермец...о, Кас...андра, гал...ицизм.

53. Вставте пропущені букви (одна/две букви Н) (слова, написані російською мовою).

Стекля...ый взгляд, кожеве...ый завод, черво...ый туз, надме...ый лакей, лихома...ая грусть, ржа...ые колосья, к...н...пля...ое семя, труже...ик, бара...ий рог, ястреби...ый взгляд, ячме...ый кофе, исти...ное положение, полотня...ая рубаша, дров...ной склад, име...ые часы, чва...ый лентяй, листве...ое дерево, зва...ый ужин, саза...ий выводок, пря...ости, дело рискована...о и почти (не)выполнимо, кури...ая слепота, бессребре...ица, ур...га...ый огонь, мысле...ый разговор, тридцать сребре...иков, броше...ое дело, хорошее прида...ое, пудре...ица, кваше...ая капуста, ветчи...ая колбаса, гости...ая, масл...ый фонарь.

54. Оберіть нормативний варіант.

- 1) константировать / констатировать, беспрецедентный / беспренцендентный;
- 2) Отраслей / отраслЕй, дОлжностей / должностЕй, плОскостей / плоскостЕй;
- 3) нАлит / налИт, прИнята / принЯта / приняТА; заклЮчены / заключенЫ, отОбрана / отобранА;
- 4) дОсыта / досЫта, зАвидно / завИдно, дОбела/ добелА;
- 5) кУхонный / кухОнный, кЕдровый / кедрОвый;
- 6) исчЕрпать / исчерпАть, облЕгчить / облегчИть, нАчать / начАть, блокИровать / блокировАть.

55. Розставте пропущені розділові знаки.

1. Этим пожатием адмирал казалось не только прощал сына но и выражал как справедливый человек невольное уважение к юному смельчаку не побоявшемуся защитить свое человеческое достоинство. 2. Человек с голубыми глазами не стыжусь и не радуюсь я что осталась земля под ногтями и под сердцем осталась земля. 3. В конце концов опоздания ему поставили на вид и он понял что это начало самого страшного в его жизни выхода их строя. 4. Когда Одинцова явилась к чаю Базаров долго сидел нагнувшись над своею чашкою да вдруг взглянул на нее. 5. Дым до пол-окна заполнял комнату ленивым змеем извивался вокруг шкафов тыкался в углы ища выхода и добравшись до двери уползал под притолоку в сени. 6. Он как огня боялся фамильярности и держал себя очень сухо.

56. Напишіть, де потрібно, подвосні літери.

Освячен...ий, священ...ий, священ...ик, завдан...я – завдан...ь, розкіш...ю, віст...ю, ран...ій, страй...ком, брут...о, стакат...о, Міс...урі, брит...и (народ), звеличен...ий, величен...ий, довгождан...ий, рішен...я – рішен...ь, суміш...ю, зліст...ю, плин...ий, війсь...кор, тон...а, фін...и, Ніц...а, ніц...ький, нечислен...ий, обчислен...ий, шален...ий, пориван...я – пори - вань, сіл...ю, поросл...ю, письмен...ицтво, один...адцяти, пен...і, сум...а, Прус...ія,

прус...ький, невпізнан...ий, невпізнан...ий, Іл...івна, суд...ею, тін...ю, щиріст...ю, юн...ість, юн...ат, пан...а, ак...орд, Калькут...а, калькут...ець.

57. Вставте пропущені букви н, nn.

Жаре...ый гусь, поджаре...ая колбаса, жаре...ые в масле пирожки, пуга...ая ворона, перепуга...ые (испуга...ые) люди, кале...ые орехи, раскале...ая печь, кале...ые в печке орехи, рва...ый рукав, вырва...ый (разорв...ый) рукав, писа...ый красавец, вписа...ый треугольник, писа...ый знаменитым художником портрет, лома...ый грош, полома...ый автомобиль, топле...ое молоко, вытопле...ая печь, ране...ый боец, изране...ое тело, ране...ый под Києвом боец, ее манери изыска...ы, девушка стройна и собра...а, кричал отчая...о.

58. Підкресліть слова та словосполучення, у яких не порушено граматичних і лексичних норм російської мови.

Нельзя предавать своих юношеских мечт, шляпка гриба была полная воды, самый способнейший студент, сохнул на солнышке, закончи эту работу, едь быстрее, я очутюсь в лесу, я могу победить, сданный экзамен, порватая куртка, лопнутый стакан, оплатить расходы, скучает за нами, любить и интересоваться музыкой, бежа быстро.

Тема 3. Правопис апострофа та м'якого знака в українській мові. М'який та твердий знаки в російській мові

Питання, що виносяться на розгляд

1. М'який знак в українській та російській мові.
2. Роздільна функція твердого знака в російській мові.
3. Апостроф в українській мові.

Матеріали для самостійного вивчення

Українська мова

ПРАВИЛА ВЖИВАННЯ М'ЯКОГО ЗНАКА

Правила	Приклади
<p>1. М'який знак (ь) пишеться в українських словах:</p> <ul style="list-style-type: none"> • після букв на позначення м'яких [д], [т], [з], [с], [дз], [ц], [л], [н], що закінчують склад; • після букв на позначення м'яких приголосних перед о у середині складу; • у суфіксах -зьк-, -цьк-, -ськ-; • у суфіксах -еньк-, -оньк-, -есеньк-, - 	<p>заздалегідь, нежить, мазь, просьба, тедзь, місяць, сіль, промінь</p> <p>третьокласниця, учотирьох, льох</p> <p>запорізький, козацький, по-українському, але: баский, боязкий, різкий, ковзкий (зк, ск не суфікси,)</p> <p>синенький, дівчинонька,</p>

<p><i>ісіньк-, -юсіньк-;</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • після л перед буквами на позначення приголосних; • у родовому відмінку множини іменників ж. роду м'якої групи I відміни та іменників с. роду на -<i>нн(я), -ц(е)</i> II відміни; • у 3 особі однини і множини дійсного та у 2 особі однини і множини наказового способів дієслів, а також у стягнених формах інфінітива та зворотної частки. <p>2. <i>Б пишеться в іншомовних словах:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • після <i>д, т, з, с, л, н</i> перед <i>я, ю, є, ї</i>, якими позначаються два звуки; • після <i>л, н</i> перед <i>йо</i>; • відповідно до вимови після л перед буквами на позначення приголосних, а також у кінці слова. <p>3. <i>Б не пишеться:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • після <i>б, п, в, м, ф</i>; • після <i>ж, ч, ш, щ</i>; • після <i>н</i> перед <i>ж, ч, ш, щ</i> і суфіксами <i>-ств-, -ськ-</i>; • після <i>р</i> у кінці складу; • після букв, що позначають м'які приголосні, крім <i>л</i>, якщо за ними ідуть інші букви на позначення м'яких приголосних; • між буквами, що позначають подвоєні (подовжені) м'які приголосні. 	<p><i>малесенький, білісінький, малюсінький</i> <i>більший, пральня, учительство, але: балка – балці, галка – галчення (лц, лч походять від лк)</i> <i>перукарень, житниць, творінь, креслень, кілець, сердець</i></p> <p><i>дивиться, дивляться, дивись, дивіться, дивиться</i></p> <p><i>мільярд, Ньютон, гондольєр, в ескадрильї, але: малярія, ревію, резюме, нюанс</i> <i>медальйон, сеньйорита</i> <i>альтернатива, катапульта, але: алгоритм, катафалк; акварель, Булонь, але: ритуал, еталон</i></p> <p><i>дріб, степ, кров, сім, верф ріжете, піч, робиш, дощ</i> <i>інжир, конче (потрібно), інший, панщина, громадянство, просвітянський, але: доньчин (донька), няньчити (нянька)</i> <i>перевірте, Харків, гіркий, але: М.Горький</i> <i>пізнє, танцювати, гордість, але: різьбяр, тьмяний і похідні від них</i></p> <p><i>віддячити, осінній, заміжжя, свавілля</i></p>
---	--

Апостроф в українській мові вживається перед літерами *я, ю, є, ї*, коли вони позначають сполучення приголосного [й] з голосними [а], [у], [у, [й].

Апостроф ставиться перед **я, ю, є, ї**:

1. Після літер, що позначають губні тверді приголосні звуки **б, п, в, м, ф**, якщо перед ними немає іншого приголосного (крім **р**), який належав би до кореня: *солов'їний, сім'я, м'ята, п'ятниця, зв'язати, п'ю, б'ється, в'яз, м'язи, ім'я, Вячеслав, Стеф'юк; верб'я, верф'ю, торф'яний, черв'як*. Але: *свято, морквяний, мавпячий, цвах*. Якщо приголосний, що стоїть перед губним, належить до префікса, то апостроф теж ставиться: *зв'язок, підв'ялити, обм'яклий, розв'ючувати*.

2. Після твердого **р** у кінці складу: *подвір'я, сузір'я, на узгір'ї, з матір'ю, кур'єр, пір'їна*. Якщо *ря, рю, ре* позначають сполучення м'якого [р'] із голосними *а, у, е* ([р'а], [р'у], [р'е]), то апостроф не пишеться: *рясний, Рябко, буря, рюмсати, Рєпін*.

3. Після будь-якого твердого приголосного, яким закінчується префікс або перша частина складних слів: *без'язикий, від'єднати, з'ясувати, над'їдений, над'ярусний, роз'ятрити, роз'юшений; дит'ясла, пан'європейський, пів'юрти, пів'ящика*, але з власними назвами — через дефіс: *пів-Європи*.

4. Після **к** у словах *Лук'ян*, і похідних від нього: *Лук'яненко, Лук'янчук, Лук'янчик, Лук'янівка тощо*.

5. У складних словах, перша частина яких закінчується на приголосний: *дит'ясла*.

Апостроф не ставиться:

1. Після **б, п, в, м, ф**, що позначають тверді губні звуки, якщо перед ними стоїть інша, крім **р**, літера на позначення кореневого приголосного звука: *Святослав, святковий, т'ямний, морквяний, медвяний* (але: *торф'яний, черв'як, верб'я*).

2. Після букви **р**, що позначає м'який приголосний на початку слова чи в середині складу: *порятунок, рясний, гарячий, буряк*.

3. У словах іншомовного походження у злитній вимові: *резюме, бюджет, бюро*.

Апостроф у словах іншомовного походження

---

1. Апостроф у словах іншомовного походження та похідних від них пишеться перед *я, ю, є, ї*:

а) Після приголосних **б, п, в, м, ф, г, ґ, к, х, ж, ч, ш, р**: *б'єф, комп'ютер, п'єдестал, інтерв'ю, прем'єр, торф'яний, к'янті, миш'як, кар'єра; П'ємонт, П'яченца, Рив'єра, Ак'яб, Іх'ямас; Барб'є, Б'єрнсон, Б'юкенен, Женев'єва, Ф'єзоле, Монтеск'є, Руж'є, Фур'є*.

б) Після кінцевого приголосного в префіксах: *ад'юнкт, ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктура*.

2. Апостроф не пишеться:

Коли *я, ю* позначають пом'якшення попереднього приголосного перед *а, у*: *бязь; бюджет, бюро, пюпітр, мюрид, фюзеляж, кювет, рюкзак, рюш; Барбюс, Бюффон, Вюртемберг, Мюллер, Гюго, Рюдберг*.

Винятки: *ад'ютант, кон'юнктивіт, кон'юнктура, ін'єкція*.

Апостроф у прізвищах

Апостроф пишеться після губних, задньоязикових і р перед я, ю, є, ї: Аляб'єв, Ареф'єв, Водоп'янов, В'яльцева, Григор'єв, Захар'їн, Луб'янцев, Лук'янов, Пом'яловський, Прокоф'єв, Юр'єв; перед йо апостроф не пишеться: Воробйов, Соловйов. *Примітка. Коли я, ю означають сполучення пом'якшеного приголосного з а, у, то апостроф перед ними не пишеться: Бядуля, Пясецький, Рюмін.*

Скорочена частка д та ірландська частка о пишуться з власними іменами через апостроф: Д'Аламбер, Д'Артаньян, Д'Обін'є; О'Генрі, О'Кейсі, О'Коннейль.

Апостроф у географічних назвах

Апостроф пишеться в географічних назвах після губних (м, п, б, ф, в), задньоязикових (г, к, х) і р, а також після префіксів, що закінчуються приголосним, перед я, ю, є, ї: В'язники, Дем'янськ, Прокоп'євськ, П'ятигорськ, Ак'яр, Амудар'я, Гур'єв; перед йо апостроф не пишеться: Муравйово. *Примітка. Коли я, ю означають сполучення пом'якшеного приголосного з а, у, то апостроф перед ними не пишеться: Вязьма, Кяхта, Крюково, Рязань.*

Російська мова

Разделительный Ъ пишется внутри слова (в корне или суффиксе, но только не после приставки) перед буквами Е, Ё, Ю, Я, И (ВЬЮГА, БУРЬЯН, ЛИСЬИ СЛЕДЫ), а также в некоторых заимствованных (иностранных) словах перед буквой О (БУЛЬОН, СИНЬОР, ГИЛЬОТИНА). Мягкий знак обычно смягчает предшествующий ему согласный звук и, кроме этого, заставляет нас произносить дополнительный звук [Й].

Во всех прочих случаях перед мягкими согласными, в том числе и перед **ч, щ**, буква **ь** не пишется, например: *кости, ранний, нянчить, кончик, каменщик.*

Буква ь не пишется:

В прилагательных с суффиксом **-ск-**, образованных от существительных на **ь**, например: *казанский* (Казань), *кемский* (Кемь), *сибирский* (Сибирь), *зверский* (зверь), *январский* (январь).

Примечание Прилагательные *сентябрьский, октябрьский, ноябрьский, декабрьский, июньский*, пишутся с **ь**; так же пишутся прилагательные, образованные от китайских названий на **-нь**, например: *юньнаньский* (от Юньнань).

В род. пад. множ. ч. от существительных на **-ня** с предшествующей согласной или **й** и в образованных от них при помощи суффикса **-к-** уменьшительных, например: вишня — *вишен, вишенка*; бойня — *боен*; читальня — *читален*; **но: баня — бань, банька; яблоня — яблонь, яблонька**; также **деревня — деревень, деревенька; барышня — барышень; кухня — кухонь, кухонька.**

После шипящих (**ж, ч, ш, щ**) буква **ь** пишется только в следующих случаях:

На конце существительных **женского рода в им. и вин. пад. ед. ч.**,
например: *рожь, ночь, мышь.*

В окончании 2-го лица ед. ч. настоящего и будущего **времени глагола после конечного ш**, например: *несёшь — несёшься, носишь — носишься, примешь — примешься.*

На конце глагола в ед. ч. повелительного наклонения, причём буква **ь** сохраняется и перед **-ся**, например: *мажь — мажься; спрячь — спрячься; ешь.*

Во множ. ч. повелительного наклонения перед **-те, -тесь**, например: *мажьте — мажьтесь; спрячьте — спрячьтесь; ешьте.*

На конце глагола в неопределенной форме, причём буква **ь** пишется и перед **-ся**, например: *стричь, стричься.*

Во всех наречиях после конечных **ш** и **ч**, например: *сплошь, вскачь, прочь*, а также в наречии *настежь*.

На конце частиц: *вишь, бишь, лишь, ишь.*

Разделительный ь пишется и в нескольких иноязычных словах перед о: батальон, бульон, гильотина, карманьола, компаньон, медальон, павильон, почтальон, шампиньон, шиньон и др. **В притяжательных прилагательных на -ий разделительный ь пишется во всех формах, кроме именительного и винительного падежей единственного числа мужского рода:** лисья, лисье, лисью, лисьи и т. д., но лисий.

Разделительный ь (твердый знак) пишется перед буквами е(ё), ю, я в следующих случаях:

1. После **приставок**, оканчивающихся на согласную, перед буквами Е, Ё, Ю, Я, например: *объехать, подъём, предъюбилейный, разъяриться, адъютант, инъекция, конъюнктура, контръярус, объект, субъект, трансъевропейский* и т. д.

2. Пишется ь и в иноязычных словах с начальными *пан-, фельд-*: *панъевропейский, фельдъегерь* и др.

3. В сложных словах после числительных *двух-, трех-, четырех-*, например: *двухъязычный, трехъярусный, четырехъярусный.*

Обратите внимание: перед другими гласными Ъ не пишется: **БЕЗАВАРИЙНЫЙ, КОНТРАТАКА, ТРАНСАРКТИЧЕСКИЙ.**

Исключение составляют сложносокращенные слова (**ДЕТЯСЛИ, ИНЯЗ, ОРГЕДИНИЦА**) и сложные слова, пишущиеся через дефис (**ПОЛ-ЮРТЫ**). В этих словах не нужен ни твердый, ни мягкий знак.

Тренувальні вправи

59. Вставьте потрібні літери та знаки в словах.

Українська мова. Рутв...яний, сап...ян...ці, різ...б...яр, бар...єрний, Пхен...ян, без...ядерний, рязан...с...кий, брин...чати, цвірін...чати, ковз...ко, п...ял...ця, моркв...яний, торф...янистий, пан...європейс...кий, бур...ян,

Лук...ян, дос...є, міл.....нер, нян...читися, у намистин...ці св...ятіс...т...ю, черв...як, любов...ю, кур...йозний, Лук...янівка, між...ярусний, вуз...кий, мен...ше, камін...чик, стіл...чик.

Російська мова. Порт...ера, суб...ект, пред...явить, лис...я, эскадрил...я, сверх... естественный, в...явь, с...экономить, об...явление, ар...ергард, в...юга, п...едестал, бил...ярд, фортеп...яно, р...яный, пред...явитель, бул...он, из...ян, с...язвить, раз...яренный, трех...этажный, об...ем, сынов...я, с...ездить, под...ем, с...агитировать, объективный, меж...ярусный, пред...юбилейный, от...явленный, без...ядерный, интер...ер, развивают...ся, стрич...ся, ходиш..., стремиш...ся, качаеш...ся, уж..., думаеш., рож..., овощ..., назнач...те, стелит...ся, рощ..., кущ..., невтерпеж..., думает...ся, прислонят...ся, кумач..., свеч..., дышит...ся, полчищ..., помощ..., вскач..., отрещ... плющ..., задач..., смерч..., пустош...

60. Випишіть неправильно написані слова.

Адьютант, субъект, двухъярусный, сверхестественный, сыкономить, объяснение, подъезд, объезженный, съюзить, киноъемка, интервьюировать, пасьянс, фельетон, пеньюар, изъявить, трехэтажный, панъевропейский, объединение, съязвить, разъединение, межязыковой, предъюбилейный, объятия, варьировать, лосьон, обезьяна, мышьяк, павильон, шампиньон, межобластные связи, предугадать развитие событий, взять интервью, пьедестал почета, трансевропейский экспресс, железнодорожный разъезд, отличная пьеса, военьюрист, обезьяний питомник, иняз.

61. Перекладіть слова українською мовою.

Керчь, трельяж, кутюрье, бартер, Мольер, фьючерсний, адыгеец, каньон, ателье, виньетка, крупье, пюре, Кордильеры, фейерверк, жюри, Тьер, бельэтаж, Вьетнам, фюзеляж, медальон, кондотьер, грильяж, Нью-Йорк, гравюра, бюст, кальян, лейпцигский, Румянцев, брошюра, шансонье, кабальеро, мышьяк, дезинфекция, Вячеслав, Сибирь, Приморье, Залучье, марсельеза, сеньор, мюзикл, Обь, адьютант, курьёз, пол-ямы, Женевьева.

62. Вставте пропущені букви. Жін...ці, авос...ці, бджіл...ці, очеретян...ці, жмен...ці, гус...ці, свин...ці, стеблин...ці, кізон...ці, мис...ці, внучен...ці, снігурон...ці, колис...ці, оболон...ці, нян...ці, тріс...ці, сопіл...ці.

63. Випишіть нормативні конструкції в російській мові.

Предоставит отчёт; Команда спортсменов обречена на победу; занимает большое значение; пылесосу в комнате; много делов; вкусное какао; без финансовых поддержек; сколько время; соринка в глазе; мы игрались; отзыв о проведенной работе; развитой юноша; развитая веревка; Золушка потеряла туфель; Мы выехали на просторное авеню; забавное пони; солнечный Сочи; Окна выкрасили белилом; Мальчик был разведчиком у партизанов; Течение реки достигает ста двадцати – четырехсот метров в минуту; пять суток; люди, признавающие свои недостатки; бережет себя; сохнул на солнышке; Законч эту

работу побыстрее; я не буду шкодить; очутюсь в такой ситуации; собака, попытающаяся достать палку из воды; растаявшая вода; двадцать два маленьких окна; по получении распоряжения; благодаря хорошему образованию; лечит и заботится о больном; Подъезжая к городу, начался сильный ветер.

Контрольні вправи

64. Вставте потрібні літери та знаки в словах.

Українська мова. Брукв...яний, валер...янка, мад...яр, обв...язати, торф...яний, велетен...с...кий, порт...ера, Севаст...ян, суб...ект, кан...йон, Дансм...юр, В...язьма, сер...йозний, верф...яний, транс...європейс...кий, В...ячеслав, цв...яшок, кон...юнктивіт, Ньютон, Р...язанщина, сиротин...ці, на доріжен...ці, в'яз...кістю, серм...яга, Св...ятослав, кон...юнктура, Танган...їка, Рейк...явік, н...юанс, на вишен...ці, Уман...щина, святіс...тю, черв...як, любов...ю, кур...йозний, Лук...янівка, між...ярусний, вуз...кий, мен...ше, камін...чик, стіл...чик, луб...я, т...мяний, стерв...ятник, Мурав...йов, кон...юнктива, дос...є, Амудар...я, кін...с...кий, на внучен...ці.

Російська мова. С...язвить, из...ять, с...ежиться, бел...этаж, кар...ер, бар...ер, ин...екция, кон...юнктивит, в...юнок, под...ячий, пас...янс, кон...юнктура, компан...он, фел...етон, из...ясняться, фельд...егерь, в...явь, кур...ез, из...ян, транс...арктический, гнездов...е, солов...и, пан...європейский, пан...Европа, с...ябедничать, об...ем, контр...атака, пред...юбилейный, без...упречный, неб...юющийся, дет...ясли, пред...обеденный, в...едливый, комп...ютер.

65. Вставте, де потрібно, ь (російська мова).

Танцуеш(?), упряж(?), виш(?), смерч(?), картеч(?), навзнич(?), камыш(?), злющ(?), толоч(?), кирпич(?), наотмаш(?), сушиш(?), тысяч(?), читаеш(?), чащ(?), рощ(?), бич(?), лиш(?), певуч(?), клещ(?), точ(?)-в-точ(?), тягуч(?), маж(?), биш(?), брош(?), могуч(?), видиш(?)ся, реж(?), вишен..., гривен...

66. Поставте наголос у словах, написаних російською мовою.

Феномен, исповедать, сосредоточить, крестное знамение, в аэропорту, аристократия, банты, визави, досуг, доска, у доски, на доску, духовник, изобретение, колосс, кулинария, рассредоточение, судно, чистильщик, щепотка, яслям, стройна, зебу, анатом, августовский, валовой, диалог, добыча, значимость, заржаветь, инцидент, исповедание, медикамент, кухонный, завидно, донельзя, усугубить, запломбировать, земля обетованная, по средам, безудержный, гастрономия, исподволь, камбала, ломоть, тотчас, бюрократия, ломота, премированный, созыв, эксперт, газопровод, плесневеть, порознь, поутру.

67. У поданих словах виправте орфографічні помилки, що з'явилися у зв'язку з неправильною вимовою.

Беспрецендентный, дермантин, дикообраз, желантин, подскользнуться, подщечина, прецендент, скурпулѐзный, ицидент, компроментировать, конкурентноспособный, будущий, жаждующий.

Тема 4. Правопис складних слів

Питання, що виносяться на розгляд

1. Правопис складних іменників.
2. Правопис складних прикметників.

Матеріали для самостійного вивчення Українська мова

1. Складні іменники пишуться разом:

а) якщо складний іменник утворений від колишнього словосполучення за допомогою сполучного голосного: чорнозем (чорна земля);

б) усі складноскорочені з першими частинами: авіа-, авто-, агро-, біо-, вело-, водо-, гідро-, електро-, квазі-, кіно-, космо-, лже-, макро-, мікро-, мілі-, фото- й інші: автотраса, електрочайник;

в) складні іменники, першою частиною яких є кількісний числівник (коли він не позначається цифрою): сімдесятиріччя, трикутник;

г) усі складноскорочені слова й похідні від них: Нацбанк, Міносвіти, профспілка;

ґ) складні іменники, утворені з дієслова в наказовій формі та іменника: горицвіт, перекотиполе (але люби-мене);

д) складні іменники, утворені з трьох і більше основ: автомотогурток, термогідродинаміка.

е) складні іменники з першою частиною пів-, напів-, полу- (загальні назви): пів'яблука, півстолу (але з власними назвами частина *пів-* пишеться через дефіс: пів-Ялти).

2. Складні іменники пишуться через дефіс:

а) якщо означають протилежні за змістом поняття: купівля-продаж;

б) якщо означають спеціальність, професію, державні посади, військові, наукові звання: лікар-еколог, генерал-губернатор;

в) якщо позначають казкових персонажів: Зайчик-Побігайчик, Лисичка-Сестричка;

г) якщо означають складні одиниці виміру: людино-день, тонно-кілометр (але трудодень);

ґ) якщо вони є прикладками, що стоять після пояснюваного слова й виражають ознаку, яку можна передати прикметником: дівчина-красуня;

д) прикладки - видові назви, які стоять перед пояснювальним словом: сон-

трава, Ведмідь-гора;

е) якщо їхньою першою складовою частиною є префікси віце-, екс-, лейб-, максі-, міді-, міні-, обер-: віце-президент, екс-чемпіон;

є) якщо позначають проміжні сторони світу: норд-вест, норд-ост;

ж) якщо означають переважно назви рослин: розрив-трава, люби-мене, чар-зілля.

Складні прикметники

1. Разом пишуться:

а) складні прикметники, утворені від складних іменників, що пишуться разом: електросиловий (електросила), лісостеповий (лісостеп), м'ясозаготівельний (м'ясозаготівля), радіофізичний (радіофізика), самохідний (самохід), теплообмінний (теплообмін), чорноземний (чорнозем);

б) складні прикметники, утворені від сполучення іменника та узгоджуваного з ним прикметника: загальноосвітній (загальна освіта), легкоатлетичний (легка атлетика), мовностильовий (мовний стиль), народногосподарський (народне господарство), народнопоетичний (народна поезія), первіснообщинний (первісна община), правобережний (правий берег), сільськогосподарський (сільське господарство), східнослов'янський (східні слов'яни);

в) складні прикметники з другою дієслівною частиною: волелюбний, деревообробний, карколомний, машинобудівний.

Примітка. Прикметники з другою префіксальною дієслівною частиною пишуться через дефіс: вантажно-розвантажувальний, контрольно-вимірювальний;

г) складні прикметники, у яких першим компонентом виступає прислівник: важкохворий, внутрішньозаводський, загальнодержавний; так само й такі, у яких другою складовою частиною є дієприкметник: вищезгаданий, нижчепідписаний, новоутворений, свіжозрубаний, але: трохи вище зазначений (параграф), бо є пояснювальне слово.

Примітка 1. Прислівники, утворені від більшості відносних прикметників, як правило, зберігають на собі логічний наголос і не зливаються в одне слово з наступним прикметником або дієприкметником: абсолютно сухий, діаметрально протилежний, послідовно миролюбний, різко окреслений, суспільно корисний, суспільно необхідний, хімічно зв'язаний.

Примітка 2. У складних термінах прислівник — компонент, що уточнює значення складного прикметника, пишемо разом із цим прикметником: видовженотупоконічний, короткогрушоподібний, округлояцеподібний;

д) складні прикметники (з двох або кількох компонентів), у яких основне смислове навантаження передається останнім прикметником, а попередні лише звужують, уточнюють його зміст. Такі прикметники, як правило, мають термінологічне значення: вузькодіалектне (мовне явище), грудочеревна (перепона), давньоверхньонімецька (мова), двовуглекислий (газ), лінгвостилістичні (особливості); також глухонімий, сліпоглухонімий;

е) складні прикметники, першою частиною яких є числівник, написаний

літерами: двадцятиповерховий, семиразовий, стодвадцятип'ятирічний, але 125-річний;

є) складні прикметники, утворені з двох неоднорідних прикметників (зокрема ті, які виражають відношення родової ознаки до видової): поперечношліфувальний (поперечний шліфувальний верстат).

2. Через дефіс пишуться:

а) складні прикметники, утворені від складних іменників, написаних із дефісом: віце-президентський (віце-президент), генерал-губернаторський (генерал-губернатор), дизель-моторний (дизель-мотор), соціал-демократичний (соціал-демократ), унтер-офіцерський (унтер-офіцер).

Примітка. В окремих випадках, коли прикметник утворюється від сполучення іменника з прикладкою, дефіс не ставимо: Москва-ріка — москворіцький;

б) складні прикметники, утворені з двох чи більше прикметникових основ, якщо названі цими основами поняття не підпорядковані одне одному: аграрно-сировинний, державно-монополістичний, електронно-обчислювальний, культурно-технічний, лісопильно-стругальний, масово-політичний, мовно-літературний, навчально-виховний, науково-технічний, партійно-політичний, плоско-опуклий, постачально-збутовий, свердлильно-довбальний, суспільно-політичний, столярно-механічний; а також узвичаєні: всесвітньо-історичний, літературно-художній, народно-визвольний, підзолисто-болотний тощо; між компонентами цих складних прикметників, не з'єднаними в одне слово, можна вставити сполучник і: аграрний і сировинний, навчальний і виховний і под.;

в) складні прикметники, у яких перша частина закінчується на -ико (-іко): буколіко-романтичний, діалектико-матеріалістичний, історико-культурний, механіко-математичний, політико-економічний;

г) складні прикметники з першою частиною військово-, воєнно-: військово-морський, військово-спортивний, воєнно-стратегічний.

Примітка. Складні субстантивовані прикметники військовозобов'язаний, військовополонений пишемо разом;

д) складні прикметники, у яких перша частина не має прикметникового суфікса, але яка за змістом є однорідна з другою частиною й приєднується до неї за допомогою сполучного звука *о* або *е*: м'ясо-вовняний, м'ясо-молочний, крохмале-патоковий.

Примітка. Складні прикметники цього типу, що виступають як наукові нові терміни, пишемо разом: головоногі, грудочеревна (перепона);

є) складні прикметники, утворені з двох або кількох основ, які означають якість із додатковим відтінком, відтінки кольорів або поєднання кількох кольорів в одному предметі: блакитно-синій, гіркувато-солоний, кисло-солодкий, молочно-білий, сіро-голубий, темно-зелений, червоно-зелено-синій, але: жовтогарячий, червоногарячий (окремі кольори);

є) складні назви проміжних сторін світу: південно-східний, північно-західний;

ж) складні прикметники, першим компонентом яких є числівник,

написаний цифрами: 20-річний, 10-поверховий.

Російська мова

Пишутся слитно: сложные существительные, первую часть которых образуют элементы *авиа-* (сокращение от слова *авиация*), *авто-*, *агро-*, *аэро-*, *био-*, *вело-*, *гидро-*, *зоо-*, *кино-*, *макро-*, *микро-*, *мото-*, *нео-*, *радио-*, *стерео-*, *теле-*, *фото-*, *электро-* независимо от их количества в слове: *велотрек*, *автомотогонки*, *фонокинофотодокументы*; сложные существительные с глагольной первой частью на *-и*: *вертихвостка*. Исключение: *перекати-поле*.

Пишутся через дефис: сложные названия механизмов, а также научные, технические, общественно-политические термины. Но пишутся слитно слова с первой частью *борт-* и со второй частью *-метр*: *бортмеханик*, *динамометр*; составные названия политических партий и направлений, а также их сторонников: *национал-социалистическая*, *социал-демократия*, *либерал-демократ*; сложные единицы измерения: *киловатт-час*. Но: *трудодень*, *трудочас*; сложные названия растений, имеющие в своем составе глагол в личной форме или союз: *не-тронь-меня*, *иван-да-марья*; слова, первую часть которых образуют иноязычные элементы *вице-*, *лейб-*, *обер-*, *унтер-*, *штаб-*, *экс-*: *вице-премьер*, *унтер-офицер*, *экс-чемпион*; составные фамилии, русские и иноязычные: *Римский-Корсаков*, *Гей-Люссак*. Однако служебные слова в составе иноязычных фамилий **пишутся отдельно**: *Леонардо да Винчи*, *Лопе де Вега*, за исключением тех случаев, когда без служебного слова фамилия не употребляется: *Ван-Дейк*; иноязычные составные имена с первой частью *дон-*, если вторая часть отдельно не употребляется: *Дон-Жуан* (ср. *дон Базилио*); названия промежуточных стран света: *юго-восток*, *северо-запад*; составные географические наименования, в том числе и такие, которые имеют в своем составе служебные слова: *Каменец-Подольск*, *Ростов-на-Дону*.

При соединении с помощью союза *и* двух или нескольких сложных существительных с одинаковой второй частью эта часть может приводиться только при последнем слове, а при предшествующих словах вместо нее используется так называемый висячий дефис: *газо- и электросварка* (вместо: *газосварка и электросварка*); *авто-, мото- и велогонки*.

Пишутся слитно сложные прилагательные: 1) образованные от слитно пишущихся сложных существительных: *паровозный* (*паровоз*), *зоологический* (*зоология*); 2) образованные из сочетаний слов, по своему значению подчиненных одно другому: *древнегреческий* (*Древняя Греция*), *общеславянский* (*общий для славян*), *сложноподчинённое предложение* (*сложное по способу подчинения*), *среднесуточный* (*средний за сутки*); 3) употребляемые в качестве терминов: *крупноблочный*, *мелкозернистый* или элементов книжных выражений: *вышеперечисленный*, *нижеподписавшийся*. Некоторые из них состоят из частей, которые отдельно не употребляются: *общепонятный* (первая часть несамостоятельна), *узкогрудый* (вторая часть как отдельное слово не употребляется). **В тех случаях, когда каждая часть может**

употребляться как отдельное слово, слитное написание объясняется тем, что первая часть (*высоко-, низко-, широко-, узко-, много-, мало-, сильно-, слабо-, выше-, ниже-* и т. п.) не выступает в роли самостоятельного члена предложения, поэтому перестановка частей сложного слова невозможна без изменения его терминологического характера: *высоко квалифицированный, глубокоуважаемый*. Употребленные не в терминологическом значении, подобные слова пишутся **раздельно** (ср.: *дикорастущие травы — дико растущие на склонах гор кусты*). Сложные прилагательные, в состав которых в качестве первого элемента входит наречие и которые пишутся **слитно** (*высокохудожественный, узкоспециальный, ясновидящий* и т. п.), следует отличать от словосочетаний, состоящих из наречия и прилагательного и пишущихся **раздельно**. В таких сочетаниях наречия обычно указывают степень признака, выраженного прилагательным (*резко враждебный*), или то, в каком отношении рассматривается признак (*общественно опасный*, т. е. опасный для общества); наречия на *-ски* определяют признак путем уподобления (*чертовски хитрый*).

Пишутся **через дефис** сложные прилагательные: **1) образованные от существительных, пишущихся через дефис**: *дизель-моторный, северо-восточный*, а также от сочетаний имен и фамилий или двух фамилий: *лев-толстовский (стиль), бойль-мариоттовский (закон)*, а также *дяди-Ванин, тети-Верин*; **2) образованные от основ, обозначающих равноправные понятия; между частями таких прилагательных в их начальной форме можно вставить союз и или но**: *вагонно-паровозный* (т. е. вагонный и паровозный), *беспроцентно-выигрышный* (т. е. беспроцентный, но выигрышный); **3) обозначающие качество с дополнительным оттенком**: *кисло-сладкий* (т. е. сладкий с привкусом кислоты); **4) обозначающие оттенки цветов**: *оранжево-красный, бледно-жёлтый, бутылочно-зелёный*; **5) входящие в состав сложных географических или административных названий и начинающиеся с основы восточно-, западно-, северно-/северо-, южно-/юго-**: *Западно-Сибирская низменность*. В нарицательном значении эти прилагательные пишутся слитно: *западносибирская природа*; **б) образованные из сочетания прилагательного с существительным, но с перестановкой этих элементов**: *литературно-художественный* (ср.: *художественная литература*), а также имеющие на конце первой основы, образованной от слова иноязычного происхождения, сочетание *-ико*: *химико-фармацевтический*.

Тренувальні вправи

68. Запишіть слова разом, через дефіс чи окремо.

Українська мова. Край/небо, пів/зошита, рок/група, розмай/зілля, жень/шень, сімсот/п'ятдесяти/річчя, супер/обкладинка, віце/прем'єр; скло/гіпс, супер/арбітраж, іван/чай, людино/зміна, звіро/лов, шість/десяти/п'яти/річчя, міні/процесор, пів/аркуша, тонно/кілометр, електро/синтез, стоп/кран, генерал/губернатор, плодо/овочі, євшан/зілля, радіо/реле, прес/служба,

рута/м'ята, спорт/обладнання, пів/оберта, тонно/миля, Ведмідь/гора, супер/фініш, розрив/трава, пів/порції, міні/автомобіль, буряко/комбайн, 75/річчя, скло/кераміка.

Російська мова. (Дизель) електроход, (динамо) машина, (мотор) генератор, (плащ) палатка, (пила) рыба, (капитан) инженер, (премьер) министр; анархо (синдикализм), (радикал) социалист, (социал) демократия; (грамм) молекула, (киловатт) час, (тонно) километр, (человеко) койка; иван (да) марья, любишь (не) любишь, мать (и) мачеха, не (тронь) меня; (вице) адмирал, (лейб) гвардия, (обер) кондуктор, (унтер) офицер, (штаб) квартира, (экс) чемпион; (Новиков) Прибой, (Шеллер) Михайлов, Эдуардо (де) Филиппо, (Сен) Жюст, (Дон) Кихот; (вагоно) и паровозостроение; (кино) и фотосъёмка; (радио) и телепередачи; (северо) запад, (юго) восток, (норд) ост; (Гусь) Хрустальный, (Орехово) Зуево, (Эльзас) Лотарингия, Комсомольск (на) Амуре, Франкфурт (на) Одере, Па (де) Кале.

69. Запишіть слова, розкривши дужки.

(Пол)города, (пол)Москвы, (пол)Варшавы, (пол)лимона, (пол)яблока, (пол)литровка, (пол)весны, (пол)лета, (пол)кило, (пол)огурца, (пол)дыни, (пол)месяца, (пол)авгута, (пол)ноября, (пол)Оки, (пол)Байкала, (пол)большой комнаты, (пол)наступившего месяца.

70. Перепишіть, вставляючи пропущені букви.

Басн..писец, власт..любие, вод..напорный, груд...брюшная (преграда), дальн...восточный, дальн...видный, жизн...описание, звер..ловство, камен..тёс, камн...дробилка, каш..вар, кон..водство, кон..крадство, кост...дробильный, кост..резный, кров..носный, кров...обращение, кров..пийца, москв..рецкий, овц..водство, песн...пение, растенияи...водство, сво...корыстный, сорок...ножка, ча..питие, девяност..летний, пят...метровый, сорок...градусный, ст..метровка, четырёх..ярусный, шест...этажный.

71. Перепишіть, замінюючи позначення із цифрами складними словами.

2-недельный, 3-сторонний, 4-процентный, 7-тонка, 12-ведёрный, 40-дневный, 250-летие, 1000-летие.

72. Розкрийте дужки.

(Верти) шейка, (гори) цвет, (держжи) морда, (скопи) дом, (сорви) голова, (шуми) голова, (перекати) поле.

73. Підкресліть слова, у яких правильно виділено букву, що позначає наголошений звук.

МусоропрОвод, дОсуг, дремОта, кремЕнь, пиАла, придАное, Апокриф, апострОф, Иконопись, мытАрство, пасквИль, феномЕн, вероисповЕдание, бунгАло, гренадЕр, жизнеобеспЕчение, Искра, колОсс, столЯр, тОлика, узакОнение, нуворИш, экслибрИс, ворожЕя, кредитОр, каллигрАфия, растИте, растЯт, ремЕнь, форзАц, одноврЕменный, в степИ, стопУ, арбузИще, собрАла, кОрысть.

74. Вставте пропущені розділові знаки.

1. Эпоха начавшаяся после открытий Галилео Галилея и завершившаяся работами Исаака Ньютона обозначала новый этап в развитии науки и техники.
2. Почему в XIV столетии по данным историков рос и хорошел Господин Великий Новгород? Во-первых он вывозил в другие страны на продажу воск сало меха а во-вторых продавал великолепные изделия новгородских ремесленников.
3. Типичный памятник ярославского зодчества церковь Ильи Пророка представляет собой хорошо освещённый изнутри храм окружённый крытыми галереями.
4. Небо тяжело и мрачно с него неустанно сыпались еле видные глазом капельки дождя печальную элегию в природе вокруг меня подчеркивали две обломанные и уродливые ветлы и опрокинутая вверх дном лодка у их корней.
5. Светлый день пришел на земле снег лежал на небе облака растаяли солнце показалось.

75. Запишіть слова разом, через дефіс чи окремо.

Народно/обрядовий, народно/ визвольний, темно/русий,
словниково/граматичний, темно/жовтий, соціально/етичний,
соціально/зумовлений, середньо/верхньо/німецький,
слов'яно/греко/латинський, серединно/океанічний, словесно/образний,
світло/волосий, світло/ брунатний, прямо/пропорційний, прямо/висний,
радіо/фізичний, історико/літературний, віце/президентський, важко/хворий,
чітко/окреслений, чорно/білий, біло/пінний, військово/ спортивний,
народно/поетичний, порівняльно/історичний, ясно/блакитний, ясно/крилий,
професійно/виконаний, професійно/технічний, електронно/ обчислювальний,
електро/ і/ газо/зварювальний, червоно/гарячий, яскраво/червоний,
південно/східний, внутрішньо/мовний, рівномірно/поступовий,
рівномірно/прискорений, військово/ спортивний, контр/адміральський,
хіміко/термічний, хіміко/терапевтичний, суб/ядерний, суспільно/необхідний,
суспільно/господарський, вічно/зелений, світло/зелений, хитро/мудрий.

76. Перепишіть, розкриваючи дужки.

(Агро)технические мероприятия, (звуко) изоляционные материалы,
(ложно) классическая литература, (вагоно) ремонтные мастерские, (горно)
спасательная станция, (естественно) исторические условия, (железно)
дорожное расписание, (машино) строительный завод, (мелко) буржуазная
психология, (металло) режущий станок, (поле) защитные насаждения, (рельсо)
прокатный станок, (сельско) хозяйственные культуры, (средне) годовой доход,
(трудо) способное население, (чугуно) литейный завод, (вечно) зелёные
деревья, (высоко) оплачиваемый специалист, (выше) указанные факты, (гладко)
ствольное ружьё, (глубоко) уважаемый оппонент, (дика) растущая яблоня,
(живо) родящая ящерица, (легко) растворимое лекарство, (мало) вероятный
случай, (мелко) собственные интересы, (много) сторонний договор,
(ниже) перечисленные условия, (низко) оплачиваемый труд, (остро)

дефицитные материалы, (*свеже*) надоенное молоко, (*сильно*) действующее средство, (*скоро*) портящиеся продукты, (*тонко*) молотый кофе, (*трудно*) проходимый перевал, (*узко*) ведомственное совещание, (*чисто*) шерстяной костюм.

77. Запишіть слова разом, через дефіс чи окремо.

(Бело) ?каменный кремль — (бело) ?розовая поверхность. (Художественно) ?музыкальная школа — (художественно) ?оформленное изделие. (Мало) ?понятный текст — (мало) ?сделавший сотрудник. (Железо) ?плавильная печь — (железо) ?алюминиевый сплав. (Густо)?населенная территория — (густо) ?покрытая лесом равнина. (Глубоко) ?уважаемый доктор — (глубоко) уважаемый пациентами доктор. (Северо) ?байкальский тоннель — (Северо) ?Восточная равнина. (Безвкусно) ?обставленная квартира — (безвкусно) ?аляповатый интерьер. (Кисло) ?сладкий чай — (кисло) ?молочный продукт. (Азотно) ?кислый калий — (азот) ?содержащие компоненты.

78. Випишіть нормативні конструкції в російській мові.

Французская шампунь; большая мозоль; заказной бандероль; лакированный туфель; благодаря помощи товарищей; на Камчатке; я ложу книгу на место; складывать числа; предоставит отчет; Выступление ансамбля обречено на успех; развитая промышленность; смелый риск; броский эффект; с пятистами рублями; избежать от верной гибели; тайный занавес; Молодость была из него ключом; Он такой скрытый человек; Распродажа! Товары по дешевой цене; себя в чем-то реализовать; Сочетание желтого цвета с синим цветом создает неповторимый орнамент; Носок у них не было; На поверхности рельса блестели капли дождя; Я одел пальто; На кафедру было направлено пятеро аспиранток; Войдя в воду, ноги покрылись мурашками; бежал, словив голову; ляг на пол; в цеху; в отпуску; на берегу; отзыв на статью; указание из ректората; бояться матери; одолжить карандаша; жаль времени; Я вспоминаю и перечитываю эту книгу; пришла из магазина; приходим из турнира.

80. Підкресліть слова, у яких правильно поставлено наголос.

Апостроф, алкоголь, вероисповедание, включим свет, жалюзи, каталог, квартал, красивее, завидно, ломоть хлеба, мизерный, нормировать, она начала, оптовая база, облегчить, обеспечение, ободрить, творог, танцовщица, по средам, опошлить, приданое, пуловер, пиццерия, ходатайство, факсимиле, украинский, таможня, щавель, форсировать, експертное бюро, ремень, грушевый, глухи, редки, принудить, заняв, радушный, вечеря, генезис, завсегдатай, конусов, мельком, молох, низина, озлобленный.

81. Вставте пропущені розділові знаки.

1. Светило дня краснея сквозь туман садится горделиво за курган и отделив ряды дождливых туч вдоль по земле скользит прощальный луч. 2. Он (барс) завыл рванулся из последних сил и мы сплетаясь как пара змей

обнявшись крепче двух друзей упали разом и во мгле бой продолжался на земле. 3. Долго я устанавливал свечку в фонаре а когда установил и зажег стекла на минуту затуманились и слабое пятнышко света мигало пока наконец свеча не разгорелась. 4. И голосов нестройный гул теряется и караваны идут звеня издалека и низвергаясь сквозь туманы блестит и пенится река. 5. Здесь молодость бродит крылата и старость не клонит голов. 6. Ни о чем не хочется думать или бродят мысли и воспоминания мутные неясные как сон. 7. Ты сегодня же должен поговорить с отцом а то он будет беспокоиться о твоём отъезде. 8. Глаза у всех устремились и носы вытянулись по направлению к письму. 9. И выпал снег и не прогнать мне зимних чар.

Контрольні вправи

82. Запишіть слова разом, через дефіс чи окремо.

Українська мова. Пів/огірка, трудо/день, людино/день, спортсмен/розрядник, екс/прем'єр, екс/позиція, сірко/вуглець, пів/Ялти, мікро/хвили, інженер/конструктор, гори/цвіт, зелен/сад, лейб/гвардія, вакуум/прес, пів/ящика, прес/форма, жирно/молочність, мікро/ЕОМ, світло/тінь, яхт/клуб, яхт/клубівець, пів/неба, прес/випуск, спец/випуск, мікро/вольт, ампер/година, ампер/метрія, вантажо/обіг, пів/Європи, макро/еволюція, лейб/медик, альфа/метр, альфа/залізо, барометр/висото/мір, вітро/двигун, пів/ягоди, дизель/генератор, макро/рельєф, буряко/комбайн, контр/адмірал/інженер, не/Європа.

Російська мова. (Аэрофото)съемка, (*контр*) предложение, (*пан*) Европа, (*супер*) обложка, (бета)излучение, (блок)схема, (борт)механик, (борт)проводник, (братья)сестры, (ватт)секунда, (вице)президент, (газо)снабжение, (генерал)полковник, (гоголь)моголь, (гори)хвостка, (жар)птица, (жив)здоров, (восьми)стишие, (время)исчисление, (время)препровождение, (выставка)продажа, (горе)богатырь, (дет)ясли, (золото)промышленность, (изба)читальня, (имя)отчество, (канц)товары, (киловатт)час, (кино) и (фото)репортаж, (кон)армия, (крем)сода, (лето)исчисление, (макси)юбка, (матч)реванш, персона(нон)грата, (правда)истина, (*нео*) фашизм, (*радио*) постановка, (*стерео*) звук, (*авто*) (*мото*) (*вело*) гонки, (*гидро*) (*энерго*) ресурсы.

83. Виправте орфографічні та пунктуаційні помилки в тексті.

Ещё только одиннадцатый час на исходе, а уже никуда не денишься от тяжелого зноя, каким дышет июльський день. Разкалёный воздух едва-едва колышится над не мощённой песчаной дорогой. Ещё некошенная, но на половину иссохшая трава никнет и стелится от зноя почти не выносимого для живого существа. Дремлит без живительной влаги зелень роць и пашень. Что то не внятное непрестано шепчет в полу дремоте неугомонный кузнечек. Ни человек ни животное ни насекомое, никто уже больше не борится с истомой. По видимому все здались убедившись в том что сила истомы овладевшей ими

не победима, не преодолима. Одна лиш стрекоза чувствует себя по прежнему и как ни в чѐм небывало пляшет без устали в пахучей хвое.

84. У яких словах правильно виділено наголошений звук? Підкресліть їх (слова написані українською мовою).

Або, Алкоголь, бакалія, бородавка, ваги, вантажівка, весло, вигнанець, випадок, вірші, вітчим, водопровід, граблі, гуртожиток, данина, дочка, дрова, дужки, Євангеліє, жалюзі, живопис, завдання, каучук, кольори, копійки, кропива, курятина, кухарство, марнота, перекис, пересуд, подруга, позначка, піна, ремінь, решето, сирота, сироти, сиріт, щипці; батьківський, об'ізний, беремо, була, було, везти.

85. Запишіть слова разом, через дефіс чи окремо.

Екстра/сенсорний, приват/доцентський, приватно/власницький, рожево/золотий, рожево/щокій, воєнно/стратегічний, військово/полонений, діаметрально/протилежний, військово/зобов'язаний, військово/стратегічний, сто/двадцяти/п'яти/річний, лінгво/стилістичний, молочно/кислий, молочно/м'ясний, суспільно/зумовлений, суспільно/економічний; суспільно/історичний, суспільно/корисний, старо/церковно/слов'янський, темно/блакитний, темно/волосий, спортивно/показовий, скло/залізо/бетонний, сто/п'ятдесяти/чотирьох/градусний, всєсвітньо/відомий, всєсвітньо/історичний, двадцяти/чотирьох/поверховий, сліпучо/білий, біло/зубий, структурно/семантичний, мікро/процесорний, унтер/офіцерський, транс/альпійський, транспортно/вантажний, хлібо/булочний, темно/барвний, темно/гнідий, симетрично/протилежний, симетрично/розташований, тридцяти/п'яти/мільйонний.

86. Виконайте тести.

1. В каком ряду все слова пишутся слитно?

- 1)(пол)лимона, (пол)ананаса, (пол)помидора;
- 2)(пол)день, (пол)часа, (пол)села;
- 3)(пол)ведра, (пол)Европы, (пол)года;
- 4)(пол)луга, (пол)пути, (пол)ящика.

2. В каком ряду все слова пишутся слитно?

- 1)(пол)листа, (хлебо)завод, (северо)запад;
- 2)(плащ)палатка, (вечно)зелёный, (еле)еле;
- 3)(крепко)накрепко, (штаб)квартира, (тёмно)зелёный;
- 4)(железо)бетонный, (скоро)спелый, (кино)студия.

3. В каком ряду все слова пишутся слитно?

- 1)(пяти)миллионный, (полу)вековой, (сорви)голова;
- 2)(нежданно)негаданно, (кое)кто, (крово)обращение;
- 3)(крае)ведение, (на)сквозь, когда(либо);
- 4)где(либо), (пол)России, бок(о)бок.

4. В каком ряду все слова пишутся слитно?

- 1)(трудно)доступная вершина, (военно)воздушный,
- 2)(лето)писный, (тридцати)километровый, (ярко)пунцовый;
- 3)(кругло)суточный, (лево)сторонний, (светло)волосый;
- 4)(чёрно)белый, (всемирно)известный, (русско)английский.

5. В каком ряду все слова пишутся раздельно?

- 1)(ново)сибирский, (глухо)немой, (выше)указанный;
- 2)(плохо)скрываемый, (всемирно)известный, (мало)пригодный для жизни;
- 3) (дико)растущий, (близ)лежащий, (ясно)видящий;
- 4)(пепельно)серый, (выпукло)вогнутый, (исторически)значимый.

6. В каком ряду все слова пишутся через дефис?

- 1)(водо)провод, (чуть)чуть, (по)английски;
- 2)кто(то), (горько)солёный, (научно)популярный;
- 3)(земле)дельческий, когда(нибудь), кое(о)чём;
- 4)(пол)Крыма, (мало)значащий, (зоо)магазин.

7. В каком ряду все слова пишутся через дефис?

- 1)(пол)мира, (пол)апельсина, (пол)Днепра;
- 2)(пол)огурца, (полу)остров, (пол)минуты;
- 3)(полу)шубок, (пол)метра, (пол)восьмого;
- 4)(пол)лимона, (пол)оврага, (пол)Одессы.

8. В каком ряду все слова пишутся через дефис?

- 1)(по)моему, (велико)русский, (исконно)русский;
- 2)(полу)финал, (премьер)министр, (на)сквозь;
- 3)куда(либо), по(прежнему), (штаб)квартира;
- 4)(хлебо)завод, (прямо)противоположный, неожиданно(негаданно).

9. Укажите все цифры, на месте которых пишется *НН*. Цифры запишите подряд без пробелов, запятых и других знаков препинания в порядке возрастания.

Николай вскочил, весь до шеи вымаза(1)ый снегом, и с ужасом отбросил перепачка(2)ое кровью серебра(3)ое ружье.

10. Укажите все цифры, на месте которых пишется *Н*. Цифры запишите подряд без пробелов, запятых и других знаков препинания в порядке возрастания.

Эти прекрасные изделия были изготовле(1)ы труже(2)иками цеха чугу(3)ого литья и продемонстрирова(4)ы на заводской выставке.

11. Укажите все цифры, на месте которых пишется *НН*.

Цифры запишите подряд без пробелов, запятых и других знаков препинания в порядке возрастания. Ране(1)ый не взглянул ни на принесе(2)ую миску с кашей, ни на лицо своего тюремщика — его руки были крепко связа(4)ы за спиной скруче(4)ым из кусков тряпья жгутом.

12. Укажите все цифры, на месте которых пишется *НН*. Цифры запишите подряд без пробелов, запятых и других знаков препинания.

В небольшом, оклее(1)ом белым, соверше(2)о пустом зале было светло, пахло масля(3)ой краской, на блестящем, краше(4)ом полу у стены стояли две китайские вазы.

87. Підкресліть слова, у яких правильно вжито наголос.

Безумолчний, асбест, афера, баловень, високо, графолог, гренадер, договір, еретик, жаворонок, жерло, заговор, засуха, іскра, індустрія, квартал, комбайнер, компас, кружиться, лосось, лыжня, мастерски, медикаменти, міліметр, надолго, ненависть, облегчить, обеспечение, одночасно, партер, ржавить, сантиметр, синонімія, випадок, творог, тягло, ушко, фарфор, фланговий, хаос, хвоя, хлопок, цемент, шабаш, шофер, щавель, щекотно, щепоть, екскурс, експерт, юродивий, опубліковувати.

88. Перекладіть українською мовою наведені слова і словосполучення. Поясніть правопис складних слів.

Высококвалифицированный, вольт-ампер, аварийно-восстановительный, вольтметр, пресс-папье, административно-управленческий, азотодобывающий, бронбойно-трассирующий, вышеизложенный, бледно-сиреневый, агресивно настроенный, водогазонепроницаемый, аппаратчик-гидрометаллург, воспитательно-оздоровительный, виннокаменный, вино-водочный, безгранично самодовольный, быстровяжущий, внутренне содержательный.

Тема 5. Правопис прислівників

Питання, що виносяться на розгляд

1. Голосні в кінці прислівників.
2. Написання прислівників разом, окремо, через дефіс.

Матеріали для самостійного вивчення

Українська мова

**Правопис прислівників
разом**

- Утворені від іменників, прикметників (коротких), числівників, займенників, прислівників шляхом злиття із прийменниками: *вночі, зроду, здалеку, замолоду, вдвічі, втрое, поодиноці, вперше, внічю, потім, повсюди, дотепер, післязавтра.*
- Прислівники, утворені сполученням кількох прийменників із будь-якою частиною мови: *вдосвіта, завбільшки, позавчора, по підтинню, навперейми.*
- Прислівники, утворені з кількох основ: *босоніж, мимохідь, чимдуж.*
- Прислівники, утворені за допомогою часток *аби-, де-, -сь, ні-, ані-, що-, -як:* *абияк, деколи, анітрохи, щодня, щороку, щоразу, щосили.*

через дефіс

- Прислівники, утворені від прикметників, займенників, порядкових числівників і прийменника *по*: *по-новому, по-вовчи, по-перше, по-друге*;
- Прислівники, утворені від синонімічних або антонімічних пар та повторюваних слів: *давним-давно, ледве-ледве, більш-менш*.
- Прислівники, утворені за допомогою часток *будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-, то- будь-коли, де-небудь, казна-коли, хтозна-як, так-то*.
- Прислівники, утворені з двох прислівників: *десь-інколи, сяк-так, вряди-годи*.

через два дефіси

- Пишуться: *віч-на-віч, пліч-о-пліч, всього-на-всього, як-не-як, де-не-де, коли-не-коли, хоч-не-хоч, будь-що-будь*, але з *діда-прадіда, з давніх-давен, без кінця-краю*.

окремо

- Прислівникові сполуки, що складаються з прийменника та іменника, але в яких іменник зберігає своє лексичне значення, особливо, коли між прийменником і керованим ним іменником можливе означення до цього іменника (прикметник, займенник, числівник): *без відома, без кінця-краю, до речі, до решти, з розгону, за світла, з болю, до лиха, на диво, у стократ*.
- Прислівникові сполучення: *день у день, рік у рік, раз у раз, час від часу, з боку на бік, з дня на день, один по одному, сам на сам, кінець кінцем, один одним; у сто крат (і стократ), все одно, все рівно, тим часом (тимчасом як)*
- Слід запам'ятати прислівники: *поки що, тільки що, що день божий, хіба що, дарма що, як коли*.

Російська мова

1. Наречия с приставками *в-, за-, на-*, образованные от кратких форм прилагательных, имеют на конце букву **о**: *влево, заживо, начисто*, с приставками *до-, из, с-* — букву **а**: *досыта, издавна, снова*.

2. На конце наречий на шипящую пишется буква **ь**: *прочь, сплошь*. Исключения: *уж, замуж, невтерпёж*.

Пишутся слитно наречия: 1) образованные соединением наречия с предлогом: *навсегда, послезавтра*. **Но: пишутся раздельно** сочетания предлога с неизменяемым словом, употребленном в значении существительного: *свести на нет, сдать на «хорошо», пойти на ура*; 2) образованные соединением предлога *в* или *на* с собирательным числительным: *вдвое, надвое, вдвоём* и т. п. **Но: по двое** т. п.; 3) образованные соединением предлога с кратким прилагательным: *докрасна, сгоряча, вкратце*; 4) образованные соединением предлога с полной формой прилагательного: *(подойти) вплотную, (искать) вслепую* или местоимением: *вовсе, вничью*. **Но: пишутся раздельно** сочетания предлога *в* с полной формой прилагательного, начинающейся с гласной: *(играть) в открытую*, а также

некоторые образования с предлогом *на*: *на боковую, на мировую, на попятную*; 5) имеющие в своем составе такие существительные или такие именные формы, которые в современном литературном языке не употребляются: *вдоволь, взаперти, наяву, спозаранку* и др. Исключения: *во всеоружии, во всеуслышание* и др.; 6) если между предлогом-приставкой и существительным, образовавшими наречие, не может быть без изменения смысла вставлено определение (прилагательное, местоимение, числительное) или если к существительному не может быть поставлен падежный вопрос: (*бежать*) *вприпрыжку*, (*говорить*) *наперебой*, (*отказаться*) *наотрез*; 7) с пространственным и временным значением, имеющие в своем составе существительные *верх, низ, перёд, зад, высь, даль, глубь, ширь, начало, век*, хотя перед некоторыми из них возможна постановка определяющего слова: *вперёд, назад, книзу, сверху, вдаль, сначала* и т. д.

Раздельно эти наречия пишутся только при наличии в предложении пояснительных слов к указанным существительным: *в глубь веков, в даль туманную, в начале года, на веки вечные*.

Пишутся через дефис: 1) наречия с приставкой *по-*, образованные от полных форм прилагательных и местоимений и оканчивающиеся на *-ому/-ему, -ки, -ьи*: *по-другому, по-моему, по-английски, по-турецки, по-волчьи*, а также *по-латыни*. **Но** если в состав наречия входит краткая форма прилагательного на *-у* или форма сравнительной степени наречия, приставка *по-* пишется слитно: *подолгу, побольше*; 2) наречия с приставкой **во-/в-**, образованные от порядковых числительных: *во-вторых, в-пятых*; 3) неопределенные наречия с частицами **-то, -либо, -нибудь, кое-/кой-**, а также с **частицей -таки**: *как-то, где-либо, быстро-таки*; 4) наречия, образованные повторением того же слова: *едва-едва* или той же основы: *как-никак, полным-полно*, а также сочетанием двух синонимических слов: *нежданно-негаданно, подбру-поздорову*. **Но**: пишутся раздельно наречные выражения, состоящие из двух существительных с предлогом между ними: *бок о бок, с глазу на глаз*, а также сочетания двух одинаковых существительных в усилительном значении, из которых одно имеет форму именительного падежа, а другое — творительного: *честь честью, чудак чудачком*; наречие *на-гора*.

Пишутся раздельно имеющие наречное значение сочетания: 1) существительных с предлогами *без, до, на, с*: *без удержу, без устали; до отвала, до упаду; на скаку, на диво, на ощупь; с размаху, с ходу*; 2) существительных с предлогами, если существительное в определенном значении сохранило хотя бы некоторые падежные формы: *на корточки* (ср.: *на корточках*), *под спуд* (ср.: *под спудом*) или если существительное употреблено в переносном значении: *ему это на руку; крикнуть в сердцах; вопрос поставил ученика в тупик*; 3) предлога *в* с существительным, начинающимся с гласной: *в обрез, в открытую, в упор*.

Тренувальні вправи

89. Запишіть прислівники та прислівникові сполуки разом, окремо або через дефіс.

Всього/на/всього, сам/на/сам, день/у/день, на/самоті, в/пів/голоса, (з,с)/під/лоба, в/третє, у/тричі, на/трое, по/трое, по/третє, на/зло, зо/зла, без/угаву, без/перестанку, по/під/віконню, з/ранку, (з,с)/переляку, віч/на/віч, плече/в/плече, одна/однісінька, одним/одна, в/друге, в/двоє, на/двоє, по/двоє, по/друге, без/упину, на/віки/вічні, без/пуття, (з,с)під/тишка, в/різнобіч, не/сьогодні/завтра, по/десятеро, по/десяте, на/тщесерце, що/неділі, поки/що, у/п'ятеро, зі/споду, до/решти, з/рештою, сама/самісінька, сама/самотою, не/до/вподоби, з/давніх/давен, тим/часом, на/прикінці, по/всяк/час, на/ніщо, над/вечір, над/силу, на/показ, не/досить, ні/звідки, у/п'яте, по/п'яте, у/п'ятьох, в/основному, (з,с)/по/за/давна.

90. Розкрийте дужки.

Строить работу (по) новому, говорить (по) англійски и (по) немецки, получилось (по) нашему, делиться (по) братски, выть (по) волчьи, выполнить дело (кое) как, встретиться (где)нибудь, (когда) то был счастлив, удалиться куда (либо), работать (кое) как, еле (еле) брести, связать (крепко)накрепко, (мало) мальски подумать, случилось (давным) давно, делать (шиворот)навыорот, перевязать (крест)накрест, (в) конце (концов) договориться, продвигаться (шаг) за шагом, остаться (с) глазу (на) глаз, убраться (подобру)поздорову, поделить (по) ровну, купить зонт (по) дешевле, набрать ягод (по) больше, точь (в) точь по учебнику, полным (полно) грибов, прийти (во) время, сгореть (до) тла, распилить (на) двое, соглашаться (по) неволе, дружить (по) соседски, выть (по) волчьи, двигался (на)ощупь, вывернул (на)изнанку, грезил (на)яву, делал (на)зло, прыгнул (на)ходу, ел (в)сухомятку, купили (в)складчину.

91. Вставте потрібну літеру a или o наприкінці прислівників.

Вправ..., влев..., искос..., изжелт..., мягк..., слев..., сначал..., запрост..., издалек..., докрасн..., вытереть досух..., накалить добел..., зайти справ..., спорить напрасн..., говорить напевн..., издавн..., дочист..., надолг..., добел....

92. Запишіть, вставляючи замість крапок потрібні кінцеві голосні та розподіляючи слова у дві колонки з И в кінці з І в кінці.

Безвіст..., увечер..., угор..., взнак..., уноч..., восен..., врешт..., довол..., насторож..., усередин..., догор..., опівдн..., опівноч..., зсередин..., навік..., узнак..., напровесн..., навскос..., завтовшк..., трич..., поноч..., по-заяч..., до реч..., щодоб..., верх..., вдвіч..., отутечк..., по-геройськ..., навесн..., вкуп..., трох..., щоноч..., по-молодецьк...

93. Розкрийте дужки. У випадках, коли можливе подвійне написання, складіть словосполучення.

(Не)смело, (не)очень, (не)інтересно, (не)по вкусу, (не)оригінально; (не)нов, (не)куда, (не)с кем, (не)високо, (не)там, (не)давно, (не)медленно, (не)вчора.

94. Оберіть варіант, у якому правильно наголошено слова.

РассредотОчение – рассредоточЕние, жизнеобеспЕчение – жизнеобеспечЕние, знаМение – знамЕние, джИнсовый – джинсОвый, биржевОй – бИржевый, валовОй – вАловый, договорнОй – договОрный, занятОй человек – зАнятый человек, зАнятый делом – занятОй делом, килограммОвый – килогрАммовый, сливОвый – сливОвый, многовековОй – многовекОвый, сани легкИ – сани лЕґки, туфли узкИ – туфли Узки, коридоры ширОки – коридоры широкИ, сапоги лЕґки – сапоги легкИ, туфли моднИ – туфли моднЫ, кардиографИя – кардиографИЯ, возрАстов – возрастОв, дрАйверов – драйвЕров, о деньгАх – о дЕньгах, шкафОв – шкаФов, упорядочение – упорядочЕние, упрОчение – упрочЕние, христианИн – христиАнин, бармен – бармЕн, заИндеветь – заиндевЕть, рассЕрдиться – рассердИться, гУсеница – гусЕница.

95. Визначте розряди прислівників за значенням. Перекладіть прислівники українською мовою.

Вдвое, вдребезги, верхом, вприпрыжку, вручную, всегда, всюду, высокомерно, где-нибудь, градом, давненько, давным-давно, дома, дотла, другой, ежедневно, здесь, красиво, кругом, кувырком, лучше, наизусть, напоказ, неспроста, очень, покорнейше, по-летнему, по-лисьи, сторяча, сдуру, сегодня, слева, слишком, со зла, там, тотчас, умышленно, утром, чуть-чуть, ярко.

Контрольні вправи

96. Запишіть прислівники та прислівникові сполуки разом, окремо або через дефіс.

В/обріз, рука/в/руку, над/міру, з/роду/віку, в/знаки, на/щастя, чим/дуж, що/сили, тільки/що, як/слід, як/раз, по/одинці, по/одному, по/шосте, на/шестеро, (з,с)/по/за/рання, у/ві/сні, по/зможі, по/іспанськи, з/ранку, з/ранку/до/вечора, на/нівець, з/боку/на/бік, на/виліт, на/льоту, на/провесні, по/четверте, по/четверо, на/четверо, у/чотирьох, у/четверте, (з,с)/тародавна, у/стократ, на/силу, на/сміх, на/швидкоруч, не/дуже, не/до/ладу, по/латині, (з,с)пересердя, поза/торік, по/ранковому, що/духу, за/одно, все/одно, від/тепер, до/останку, на/останку, на/сором, на/спіх, не/з/руки, на/поготові, по/середині, по/чайному, ось/ось, без/жалю, бозна/коли, перед/усім, до/пари, до/гори, по/дев'ятеро, (з,с)під/лоба.

97. Вставте, де це необхідно, пропущені літери.

Собрание прошло организован_о, кричал отчая_о, беше_о мчался, глядел испуга_о, толкнул нечая_о, слушал рассея_о, рассказывал взволнова_о,

объяснял пута_о, угасал медле_о, выглядел безукоризне_о, провозглашал пламе_о, улыбался стра_о, шурился болезни_о, говорил убежде_о, исступле_о кричал, шептал таинстве_о. Пуститься вскач_, ударить наотмаш_, открыть настез_, терпеть невмоч_, ждать невтерпеж_, выйти замуж_, упасть навзнич_. Уйти засветл_, задолг_ до отпуска, вернуться затемн_, вытереть досух_, глядеть искос_, перекусить наскор_, уйти надолг_, начать сначала_, прийти снов_.

98. Розкрийте дужки. Укажіть прислівники, написані разом.

(В) дали виден лес - (в) дали голубой скрылся пароход; (в) даль ушел караван - (в) даль туманную уходят поезда; (в) высь поднимается дым - (в) высь небесную взлетел голубь; (в) век не забыть мне друга - (в) век электроники; (в) накидку носить пальто - (в) накидку из парчи одета; (во) время прийти - (во) время летнего отпуска; (в)конец разбился на друга - (в)конец переулка убежал; (в) пору сшит костюм - (в) пору тяжелых испытаний; (в) растяжку говорить слова - (в) растяжку отдать сапожки; (в) тайне готовить подарок - (в) тайне необходимо разобраться и открыть этот секрет; (к) верху поднять голову - (к) верху палатки прикрепить флажок; (на) верх подняться - (на) верх горы взобраться; (на) завтра будет веселье - (на) завтра перенести совещание; (на) лицо были ошибки - (на) лицо упала прядь волос. Этот памятник в Москве, (в) начале Тверского бульвара. Люблю грозу (в) начале мая. (В) дали прозрачной синели горы. Мы едем (на) встречу друзей-одноклассников. Обойма уже кончилась, и затвор щелкал (в) пустую. (В) начале лета погода была дождливая.

99. Користуючись «Орфоепічним словником російської мови», визначте в словах основний наголос, варіативний і не рекомендований у сучасній літературній мові.

ЗавИдно — ЗАВидно, запломБИрованный — запломбирОВАнный, Искристый — искРИстый, казакИ — каЗАки, кИрзовый — кирЗОвый, крЕМень — кремЕнь, лОктем — локтЕм, маркИрованный — маркирОВАнный, мастерскИ — мАстерски, мИзерный — мизЕрный, мОста — мостА, мУскулистый — мускулИстый, нанЯлся — нанялСЯ, нАбело — набЕло, нАлитый — налИтый, насторОженность — насторожЕнность, насЕлишь — населИшь, напОишь — напоИшь, напИлась — напилАсь, нарядишься — нарядИшься, недОпитый — недопИтый, ОблокОтишься — облокотИшься, прАвы — правЫ, прОжил — прожИл, рвАлся — рвалСЯ, усугУбить — усугубИть, хИтро — хитрО.

Тема 6. Правопис часток *не* та *ні* зі всіма частинами мови

Питання, що виносяться на розгляд

1. Правопис *не* з іменниками.
2. Правопис *не* з прикметниками.
3. Правопис *не* із займенниками.
4. Правопис *не* з прислівниками.

5. Правопис *не* з дієсловами.
6. Правопис *не* з дієприкметниками.
7. Правопис частки *ні*.

Матеріали для самостійного вивчення

Українська мова

Правопис часток

разом

1. Частки *аби-*, *де-*, *чи-*, *що-*, *як-*: *абищо*, *абияк*, *анітрохи*, *щодня*, *якнайшвидше*, *щоразу*, *анічогісінько*, *чимало*.

2. Частки *би(б)*, *то*, *що*, *же(ж)* у складі сполучників та інших часток: *авжеж*, *атож*, *мовби*, *начеб*, *немовби*, *неначебто*, *щодо*, *абощо*. Але: *скосив би*, *піді ж*.

3. *-ся*, *-сь* у дієсловах, займенниках, прислівниках: *сподівається*, *десь*, *кудись*, *чийсь*.

через дефіс

1. Частки *-бо*, *-но*, *-то*, *-от*, *-таки*, коли вони підсилюють значення слова: *іди-бо*, *давай-но*, *тим-то*, *важкий-таки*, *дістав-таки*, *якось-то*, *стільки-то*. Але: *таки приїхав*

2. *будь-*, *казна-*, *бозна-*, *хтозна-* і *-небудь* у складі прислівників та займенників: *будь-хто*, *хто-небудь*. Але: Якщо між часткою та словом, до якого вона приєднується, стоїть інша частка, всі три слова пишуться окремо: *скільки ж то*, *чим би то*, *бозна ж хто*.

окремо

1. Частки *хай*, *нехай*, *би(б)*, *же(ж)*, *то*, *це*, які надають різних смислових та емоційних відтінків: *він же великий учений*, *зайшов би*, *хай живе мир...*

2. Частка *що* у сполуках: *дарма що*, *тільки що*, *хіба що*, *що ж до*, *поки що*.

3. Частка *то* в експресивних сполученнях: *що то за*, *що то*, *чи то*, які виконують функції підсилювальних часток: *Що то за краса*.

Правопис частки НЕ з різними частинами мови

Слід розрізняти заперечну частку **не**, яка завжди пишеться окремо, і префікс **не-**, який завжди пишеться разом. Заперечна частка **не** заперечує щось, відкидає, перекреслює, а префікс **не-** творить нові слова, часто з протилежним змістом. Для того щоб правильно написати **не** з будь-яким словом, треба визначити, до якої частини мови воно належить.

Якщо це іменник.

РАЗОМ:

коли слово без **не** не вживається: *неук*, *невдаха*;

у префіксах **недо-**, що мають значення неповної дії: *недоробка*, *недооцінка*;

якщо слово можна замінити синонімом: *нещастя* (*лихо*), *неволя* (*рабство*).

ОКРЕМО:

якщо заперечує лексичне значення слова. Найчастіше в таких реченнях є протиставлення: *Не сум, а жаль мене бере великий.* (П. Куліш);

протиставлення в реченні може бути відсутнє, проте його можна домислити: *Не борода робить чоловіка мудрим. Не свинячим рилом лимони нюхати.* (Нар. творч.).

ЧЕРЕЗ ДЕФІС пишеться частка **не**, уживана як префікс в іменниках – власних назвах: *не-Європа*.

Якщо це прикметник.

РАЗОМ:

коли слово без **не** не вживається: *негайний, невгамовний*;

коли можна замінити його синонімом: *невисокий (низький), невеселий (сумний)*;

- **не** пишеться разом з прикметниками дієприкметникового походження на

-анн(ий), -янн(ий), -енн(ий): *неподоланий, незрівняний, незлічений*.

ОКРЕМО:

якщо **не** вживається для заперечення наявності ознак предмета: *не веселий хлопець, а сумний*;

якщо між **не** і прикметником-присудком за змістом речення можна вставити слова *є, був, була* тощо: *Після дощу капелюх не потрібний (не буває потрібний).* (Нар. творч.);

якщо прикметники мають пояснювальні слова з **ні** або **далеко, аж ніяк, зовсім**: *нікому не відомий, далеко не приємний*.

Якщо це прислівник.

РАЗОМ:

якщо слово не вживається без **не**: *негайно, невинно*;

коли його можна замінити синонімом: *недалеко (близько), невисоко (низько)*;

коли прислівник закінчується на **-анн(о), -янн(о), -енн(о)**: *несказанно, незбагненно, незрівнянно*;

у складі префікса **недо-**, який означає якість, що виявляється неповною мірою: *недовгочасно, недосконало*.

ОКРЕМО:

при наявності протиставлення: *Роби не криво, а певно.* (Нар. творч.);

коли в реченні щось заперечується: *Говори не пишно, щоб на зле не вийшло.* (Нар. творч.);

з підсилювальними прислівниками та незмінними присудковими словами: *не дуже, не зовсім, не можна*;

при словах, що пишуться через дефіс: *не по-людськи, не по-українському*.

Якщо це дієприкметник.

РАЗОМ:

якщо слово без **не** не вживається: *невблаганий*;

у складі префікса **недо-**, який означає якість, що виявляється неповною мірою: *недочутий*;

якщо дієприкметник виступає означенням без пояснювального слова: *лежав незаповнений бланк, знявся нестихаючий шум.*

ОКРЕМО:

при протиставленні: *не шанований, а зневажений;*

якщо при дієприкметнику-означенні є пояснювальне слово: *не знаний (де?) тут, не полоханий (ким?) ніким;*

коли дієприкметник виступає присудком: *Поле не міряне, вівці не лічені, пастух рогатий. (Нар. творч.).*

Якщо це дієслово.

РАЗОМ:

без **не** не вживається: *незчутися, ненавидіти;*

частка **не** надає дієслову нового значення (можна замінити синонімом): *непокоїтися (хвилюватися), неславити (ганьбити);*

у складі префікса **недо-**, що означає неповноту дії: *недобачати, недочувати.*

В інших випадках дієслова з **не** пишуться окремо!

Слід розрізняти присудкове слово **немає (нема)**, яке завжди пишеться разом з **не**, та дієслово в 3-й особі однини теперішнього часу, яке з **не** пишеться окремо: *У нього немає хисту до поезії. Він не має такого хисту.*

(Немає, нема = (рос.) нет, не має = (рос.) не имеет.)

Із чотирма дієсловами **не** пишеться разом або коремо, залежно від їхнього значення:

нездужати (хворіти) - не здужати (не змогти); неславити (ганьбити) - не славити (не прославляти); непокоїтися (хвилюватися) - не покоїтися (не спочивати); нестямитися (втратити самовладання) - не стямитися (не прийти до тями).

Якщо це дієприслівник.

Разом, коли слово без **не** не вживається: *нехтуючи, ненавидячи;* у префіксі **недо-**, який указує на неповноту дії: *недобачаючи.* В інших випадках **не** з дієприслівниками пишеться **окремо**: *не знаючи, не сказавши.*

З чотирма дієприслівниками **не** пишеться разом або коремо, залежно від їхнього значення: *нездужаючи (хворіючи) - не здужавши (не змігши); неславлячи (ганьблячи) - не славлячи (не прославляючи); непокоячись (хвилюючись) - не покоячись (не спочиваючи); нестямившись (втративши самовладання) - не стямившись (не прийшовши до тями).*

Якщо це числівник, сполучник, частка, вигук, прийменник, більшість займенників, то частка **не** пишеться окремо.

Російська мова

НЕ пишеться слитно	НЕ пишеться раздельно
1. Со словами всех частей речи, если слово без <u>не</u> не употребляется (невежда, невзрачный, нездоровится, неряшливо).	1. С глаголами, деепричастиями и краткими причастиями (<i>не читал, не сумел; не читав, не сумев; не решен, не подписан</i>).

2. С существительными, прилагательными и наречиями на –о, если слово можно заменить синонимом (недруг – враг, неглубокий – мелкий, неплохо – хорошо).	2. С существительными, прилагательными и наречиями на –о, если к слову есть противопоставление с союзом а (не друг, а враг; не глубокий, а мелкий; не плохо, а хорошо); если рядом с прилагательными стоят слова: далеко, отнюдь, вовсе, ничуть, совсем, нисколько, никогда.
3. С полными причастиями без зависимого слова (нерешенная задача).	3. С полными причастиями при наличии зависимого слова (не решенная мною задача).
4. С неопределенными и отрицательными местоимениями без предлога (некого, нечем).	С неопределенными и отрицательными местоимениями при наличии предлога (не у кого, не с чем).
5. С неопределенными и отрицательными местоимениями и наречиями (некогда, неоткуда).	

Употребление частицы НИ. Сопоставление приставок и частиц НЕ и НИ.

1. Частица НИ пишется всегда отдельно, за исключением:

а) отрицательных местоимений без предлога во всех родах и падежах: *никто, ничто, никакой, ничей, ничего, никому, ничья* (но: *ни у кого, ни в чём*);

б) отрицательных наречий: *нигде, никогда, никуда, нимало, ниоткуда, ничуть.*

2. НИ употребляется в предложениях, где уже есть отрицание (которое может быть выражено словами: *не, нет, нельзя*), для того чтобы усилить это отрицание. *Нет ни одной книги. Не видно ни звёзд, ни луны. Нельзя терять ни минуты.*

Замечание. Отрицательное сказуемое может подразумеваться: *в ведре ни капля воды.*

3. НИ употребляется перед сказуемым в придаточных предложениях для усиления утверждения. *Как ни старался, закончить работу не смог* (очень старался).

4. НИ употребляется в отдельных выражениях: *ни рыба ни мясо, ни жив ни мёртв, откуда ни возьмись, ни с места, ни то ни сё.*

Приставки и частицы НЕ и НИ (сопоставление).

Приставки НЕ и НИ

Под ударением НЕ:

некому, неоткуда, негде незачем.

Без ударения НИ:

никому, никуда, нигде, никак.

Частицы НЕ и НИ

Отрицание НЕ:

не был, не греет, не думая, не готов.

Усиление НИ:

Ни облачка. Нет ни души. Не было ни копейки.

Тренувальні вправи

100. Напишіть слова, знявши скісну ризку: не/підписані договори підряду, не/спростовані факти, не/збалансований бюджет, не/налагоджені зв'язки, не/витрачені ще кошти, не/покоїтися про сина, лан не/засіяний, зовсім не/відомий Вороний, не/подалік музею, ніким не/співані пісні, не/думаючи, не/дочує, не/має лиця на ньому, не/одноразово повторювати, не/досипати ночей, не/перекладений ніким текст, не/досліджені ще питання; не/зчувся, як заснув, не/спитавши дозволу, не/зводячи очей, не/привітно шуміли, не/здужав підняти, будинок не/збудований; трохи не/дочуваючи; не/перевірений мною текст, не/можна передбачити; не/чуваний успіх; нічого не/навчено, не/захищений від вітру сад; не/просячи допомоги; не/потрібно поспішати.

101. Випишіть слова, що пишуться із частками через дефіс. Хоча/б, ато/ж, нехай/вгамується, ось/де, защебетали/б, ні/се ні/те, все/ж/таки, підійди/но, слухай/же, з чим/би ти не/прийшов, поспати/б, стягни/бо, прийди/но, все/таки, дай/же/но, як/от, глянь/же, таки/вибрав.

102. Прочитайте займенники. Випишіть той рядок, у якому всі займенники написано правильно? Будь-хто, будь у чому, хтозна-який, нічий, дечий, будь-чий, ні докого, нічого, казна-хто, хтось. Аби-хто, будь з ким, який-небудь, декого, ніщо. Ні скільки, абиякий, нічий, будь-що, будь в кого. Ніхто, абиякі, будь-зчим, хтось, звідкілясь. Абичий, будь-чий, декотрий, щось, з кимсь. Деколи, будь кому, хто зна чий, ніхто, котрогось. Будь з чим, хто зна що, дехто, декуди, якогось.

103. Перепишіть, розкриваючи дужки: слышала (*ль*), он (*бы*), если (*б*), как (*бы*), вряд (*ли*), когда (*нибудь*), один и тот (*же*), одни и те (*же*), тот (*же*), неужели (*ж*), как (*будто*), (*кое*) как, (*кой*) где, судьба (*таки*) растащила нас, я (*таки*) успел, дорога прямо (*таки*) отличная, наконец(*то*), принесёшь (*таки*), посмотрите (*ка*), (*кое*)(от)кого, крест(то)накрест, где же(нибудь).

104. Вставте пропущені літери е або и: н... чуть н... изменился, н... кем заменить, н... с кем передать письмо, делать было н... чего, н... кто н... какой тревоги н... ощущал, н... где отдохнуть, н... когда н... забуду, н... у кого просить, н... у кого просить н... буду, н... во что н... верю, н...во что теперь верить, н... куда пойти, н...куда ходит н... надо, н...кто н... забыт, рассказывал н... что интересное, н... читал книгу, н...попугай, а орел, н...рыбешки н... поймал, в поле н... былинки, н... знал н... правил, н... формул, н... мог н... слышать крик, н...льзя н... думать о победе, куда н... кинь, всюду разруха.

105. Підкресліть неправильно написані слова. Нельзя ни гордиться такими делами; куда не возьмись; ни дна ни покрышки; ни с того ни с сего обиделся; шёл, ни оглядываясь на оставленные вещи; уходи, пока ни побили; в доме ни души, в хлеве ни скотинки; ни один ты такой умный; не разу я тебя не встречал; пролетело немало лет; не умолкал ни на минуту; не мог ни плакать; ни один зверь не вышел; не раз мы были на охоте; мы не разу не рыбачили.

106. Випишіть слова, що пишуться із часткою не разом: (не) лепий поступок; (не) високо взлететь; (не) високо взлететь, а низко; надеть (не) красивый плащ; путь (не) близок, а далек; дорога (не) ровная, но короткая; очень (не) красивый зонт; весьма (не) решительный шаг; ничем (не) оправданный поступок; далеко (не) легкое дело; (не) смолкаемый гул; (не) веселый, а грустный взгляд; поступил (не) по-товарищески; (не) благодарный слушатель; вовсе (не) трудовые доходы; отвечать очень (не) бережно; полный (не) вежда в музыке; вести себя (не) принужденно; река была (не) широка; путь (не) короток, а длинен; (не) ряшливый вид; бормотал что-то (не) внятное; почуять (не) доброе; (не) завидное положение; (не) навистный человек; юноша крайне (не) вежлив; обошлось (не) дешево; (не) ласковый и надменный ухажер; домашние (не) урядицы; сказал явную (не) правду.

107. У яких словах правильно виділено літеру, що позначає наголошений звук?

Лгала, кренИтся, нАверх, ободрИшься, плодонОсить, повторЁнный, пОнЯв, придАное, приручЕнный, укрЕпит, щемИт, зАсветло, зимовщИк, зАгодя, мелькОм, по двОе, (вы) прАвы, сОздал, создАл, создалА, созданА, углубить, углУбишь, кралАсь, дОлжностей, хозЯЕва, плыЛА, занялСЯ, казАки, кюрЕ, маркЕтинг, мытАрство, нЕдуг, низИна, новоприбывший, новорождЁнный, осУждена, пАсквиль, пустЫнь.

Контрольні справи

108. Запишіть слова разом, окремо чи через дефіс. Поясніть їхнє написання.

Де /що, будь/що, ні/хто, де/з/чим, хтозна /скільки, казна/в/ кого, ні/з /ким, чого/сь, аби /який, чий/небудь, аби /до/кого, скільки/небудь, аби/хто, де/котрий, ні/скільки, казна/чому, з/чим/би, познайомтеся/ж, все/ж/таки, знайди/но, все/ж/но, звідки/бо, дай/но, ялось/то, тим/то, хай/візьме, не/мов/би/то, ні/трохи, ялось/то, нехай/міцніє, хтозна/де був/таки, все/таки, тільки/що, ні/се ні/те.

109. Випишіть неправильно написані слова.

Никому не сделал добра; некому ухаживать за больным; не для кого не секрет; не мог не слышать оппонента; как не старайся, все напрасно; о нем ни слуху ни духу; не вошло ни росточка; стоял ни жив ни мертв; пожелал ни пуха ни пера; не шелохнется ни веточка, ни кустик; проснулся ни свет ни заря; никто не встретился в пути; не разу не покаялся; не пролито не слезинки; не сказано ни одного словечка; событие нисколько не радостно; не уронив своего достоинства; не набрал ягод; ни встретил ни одного знакомого; не получил прибыли; не свет не заря; нечто не забыто; ни на кого пенять; не о чем сожалеть; ни с кого спрашивать; ни два ни полтора; ни с того ни с сего; не тени сомнения.

110. Підкресліть слова, що із часткою НЕ пишуться разом.

(Не) взлюбить с первого взгляда; (не) думая о последствиях; (не) слышу своего голоса; (не) видеть леса; (не) пользуясь льготами; (не) кланяясь в пояс; (не) найдя ничего подозрительного; якорь (не) достает дна; времени всегда (не) достает; в неурожайные годы (не) доедают; (не) вспоминая о прошлом; (не) допил компот и ушел; (не) доиграл партии; с утра (не) здоровится; многие (не) доумевали и (не) годовали; (не) вообразимый шум; (не) долгое время; преобразования (не) обходимы; планы (не) осуществимы; (не)проходимая в весеннюю пору грязь, (не)стерпимая для ребенка боль, (не)терпимые в хорошем обществе поступки, (не)зависимое от удара написание, (не)делимое на три число, (не) разложимое на множители выражение, (не) победимая в состязаниях команда, (не) угасимая любовь к родине, (не) умолкаемый днем и ночью шум моря.

111. У яких словах правильно виділено літеру, що позначає наголошений звук?

КухОнный, експЕртный, проходнОй, баржА, газирОванный, дАвнишний, договорА, Издавна, индустрИя, кладОвая, костюмирОванный, маркЕтинг, околЕсица, пЕрвенствовать, повремЕнный, подросткОвый, премИрованный, пулОвер, радУшний, уведомлЕнный, упрочЕние, фетИш, хАнжество, цеховОй, экзальтирОванный, експЕртный, дОчиста, в аэропортУ, базИлика, бантОм, бочковОе (пиво), брелОка, врУчена, килограммОвый, кроссОвка.

Тема 7. Правопис складних прийменників у поєднанні з іменниками. Правопис сполучників

Питання, що виносяться на розгляд

1. Прийменники. Поєднання іменників з прийменниками.
2. Правопис сполучників *чтобы, тоже, также, причем та притом*.
3. Сполучники *зато, итак*.
4. Складені сполучники.

Матеріали для самостійного вивчення

Українська мова

За будовою прийменники поділяються на прості, складні та складені.

Прості прийменники складаються з однієї частини. Це можуть бути як похідні (утворені від інших частин мови), так і непохідні прийменники (*по, про, у, без, коло, протягом*).

Складні прийменники утворюються поєднанням кількох простих (*понад, довкола, з-поперед, із-за*).

Складені прийменники складаються з двох частин, що пишуться окремо (з метою, паралельно з, згідно з, відповідно до).

Написання прийменників	
Разом	Складні прийменники звичайно пишуться разом: <i>понад</i> , (по + над), <i>попід</i> , <i>поза</i> , <i>поміж</i> , <i>попри</i> , <i>посеред</i> , <i>поперед</i> , <i>побіля</i> , <i>здля</i> , <i>заради</i> , <i>довкола</i> , <i>назустріч</i> , <i>наприкінці</i> , <i>услід</i> , <i>внаслідок</i> .
Через дефіс	Складні прийменники з першою частиною з (із) пишуться через дефіс: <i>з-за</i> , <i>із-за</i> , <i>з-поза</i> , <i>з-над</i> , <i>з-понад</i> , <i>з-під</i> , <i>з-попід</i> , <i>з-поміж</i> , <i>з-проміж</i> , <i>з-серед</i> , <i>з-посеред</i> .
Окремо	Кілька нових прийменників, утворених від повнозначних слів, пишуться двома і більше словами: <i>згідно з</i> , <i>залежно від</i> , <i>незважаючи на</i> , <i>під час</i> , <i>в результаті</i> (але <i>внаслідок</i>), <i>в силу</i> , <i>у напрямку до</i> , <i>на шляху до</i> , <i>у зв'язку з</i> .

Правопис сполучників

Написання	Правило
Разом	Сполучники, як би вони не були утворені, звичайно пишуться разом (одним словом): <i>а) адже, аніж, ніж, отже, отож, таж, також, теж, тож;</i> <i>б) аби, мовби, немовби, ніби, начеб, неначеб, щоб, якби;</i> <i>в) мовбито, немовбито, нібито, начебто, неначебто, тобто, цебто;</i> <i>г) абощо, тощо, якщо;</i> <i>д) притому, притім, причому, причім, проте, зате, затим.</i>
Окремо	Частина сполучників може мати при собі частки, з якими вони пишуться тільки окремо, а саме: <i>адже ж, або ж, але ж, бо ж, все ж, хоч би, хоча б, коли б, коли б то.</i>
	Окремо пишуться всі складові частини в таких сполучниках: <i>та й, то й, дарма що, так що, тому що, через те що, для того щоб, з тим щоб, в міру того як, з тих пір як.</i>
	У кількох сполучниках перші дві частини пишуться разом, наступні — окремо, а саме: <i>тимчасом як, незважаючи на те що, затим що.</i>
Через дефіс	Через дефіс пишуться сполучники з підсилювальними частками бо, но, то : <i>отож-бо, тож-то, тому-то, тим-то, якби-то, тільки-но.</i>

Розрізнення сполучників та інших частин мови

Для правопису важливо вміти розрізняти складні сполучники *таж, теж, тож, якби, якже, якщо, щоб, проте, зате, притому, причому* (які пишуться разом) і однозвучні поєднання інших частин мови *та ж, те ж, то ж, як би, як же, як що, що б, про те, за те, при тому, при чому* (які пишуться окремо).

Сполучники можна замінити іншими синонімічними сполучниками: *таж* — *адже*, *теж* — *також*, *тож* — *тому*, *якби* — *коли б*, *якже* — *якщо*, *якщо* — *коли*, *щоб* — *аби*, *проте* — *однак*, *зате* — *але*, *притому* — *до того ж*, *причому* — *і то*.

Однозвучні ж поєднання інших частин мови замінити сполучниками не можна.

Сполучники членами речення не бувають і не відповідають на питання (на питання може відповідати все підрядне речення, а не сам сполучник).

Однозвучні ж поєднання слів є членами речення і відповідають на питання в реченні: яка? — *та ж*; яке? — *те ж*; що? — *то ж*; як? яким способом? — *як би*, *як же*; що? — *що б*; про що? про яке? — *про те*; за що? за яке? — *за те*; при чому? — *при тому*, *при чому*.

Порівняйте:

*Я мусив заховатися від вас, **Щоб** ви не бачили мого ридання, Не знали глибини моїх ураз (Данте Аліг'єрі). А вона на **що б** не дивилася, де б не гуляла — всюди ввижаються їй дрімучі волинські праліси (М. Олійник); **Якби** мені крила, крила соколинії, полетіла б я за милим, за дружиною (Т. Шевченко). **Як би** там не було, а література — моя професія (Леся Українка);*

*На гору доступитися нелегко, **зате** з гори зручніше боронитись (Леся Українка). Повинна дякувати мамі **за те**, що будила рано, навчила всього робити;*

*Смерть — то короткий подих, мить остання, **Якщо** вона закон — не покарання. (Ф. де Кеvedo). **Як що** трапиться, ні на кого не нарікай.*

Російська мова

Производные предлоги, образованные на основе наречий, пишутся слитно: *идти **навстречу*** (из наречия) *судьбе*.

Необходимо различать предлоги и наречия:

Используются без существительного – наречие, с существительным (или местоимением) – предлог.

*Посмотреть **вокруг***(наречие) – *посмотреть **вокруг** себя* (предлог); *идти **навстречу***(наречие) – *идти **навстречу** друзьям*(предлог)

Пишутся слитно следующие производные предлоги:

ввиду (= по причине, = из-за),

вроде (= подобно),

насчет (= о, об).

вместо, наподобие, вследствие (= по причине), **сверх**

***По причине** дождя мы не пошли в поход. = **Из-за** дождя мы не пошли в поход.*

***Болезнь в течение** недели.*

В предлогах **в течение, в продолжение, вследствие** на конце пишется **е** (так как они образовались из формы винительного падежа) : **в течение** урока, **в продолжение** занятий, **вследствие** болезни.

Парные предлоги сращения из-за, из-под и просторечные *по-за, по-над, для-ради, за-ради* пишутся через дефис. *Из-за* туч выглянуло солнце. *Из-под* крыльца выскочила собака.

Слитное написание производных предлогов: *Ввиду, вроде, вслед, вследствие, навстречу, насчет, наподобие, невзирая на – несмотря на, посередине (посредине).*

Раздельное написание предлогов:

в течение, в продолжение, в отличие от, в виде, на протяжении, в силу, в меру, по мере, в заключение, во избежание, во изменение, во исполнение, в связи с, в деле.

слитно	раздельно
чтобы (= для того чтобы)	
тоже, также (= и)	
оттого	пока что
потому	почти что
почему	при этом
итак (= следовательно)	как будто
зато (= но)	тогда как
причем	так что
притом	не то - не то
поэтому	то есть
зачем	оттого что
затем	потому что
НО: и так и сяк, и так	однако же
далее	

Тренувальні вправи

112. Подані приєднані конструкції запишіть відповідно до правописних правил.

За(ради) прибутку, із(за) кордону, по(серед) поля, з(по)між учасників, за(для) втілення задуму, по(над) хмари, з(по)за хат, по(під) вікнами, з(по)під воріт, з(над) річки, з(під) коліс, за(для) клієнта, з(по)серед акціонерів, у(наслідок) виплати боргу, на(при)кінці зборів, у(про)довж року.

113. Запишіть, розкриваючи дужки. Правильно розмежуйте приєднані та префікси.

Повернули (в)бік річки, подивився (в)бік, пішли (у)глиб лісу, коріння пішло (у)глиб, стати (на)бік товариша, звернути (на)бік, заглянув (у)середину, (у)середину кімнати, вийти (на)зустріч, (на)зустріч матері, (на)зустріч зібралися однокурсники, подарувати (на)пам'ять, вивчити (на)пам'ять, ставитися (по)батьківському, ходжу (по)батьківському подвір'ї, працювати (у)двох

зручніше, (у)двох кімнатах, поніс із хати (на)двір, спинився (в)середині, (с)початку подумай, (з)початку семестру, підійшли (до)гори, здійняв руки (до)гори, (з)краю села, сидів (с)краю.

114. Розкрийте дужки, запишіть слова разом / окремо.

(В) следствие сильного снегопада, делать (на) переکور желанию, узнать (на)счет подписки, перевести деньги (на) счет фирмы, (в) следствии по делу, (в) силу аттестации, (в) заключение выступления, находится (в)заклучении, (в) место благодарности, (в) место укромное спрятаться, (в) отличие от поклонников, (в) продолжение утра, (в) продолжении романа известного автора, (в) течение пяти лет, (в) течении бурной реки, (не) смотря на неудачу, (не) что (в) роде шара, (не) смотря по сторонам, (в) виду приближения осени, (на) подобие куба, иметь (в) виду ряд обстоятельств, (во) преки распоряжению, (по) прибытии на место, (в) следствие вмешался прокурор, остановился (в) виду города, вышел (на) встречу гостям, живет (на) подобие отшельника, беспокоиться (на) счет поездки, сосуд (в) виде шара, (в) течени... шести лет, (в) течен... реки, (в) продолжен... месяца, (в) продолжен... повести, (в) следствии... холодов; из/за шалаша; спрятался по/за школу; глаза смотрели из/под бровей; по/над речкой.

115. Доберіть точні відповідники до російських прийменникових конструкцій.

Товарищ по школе, старший по возрасту, по почте, по целым дням, по случаю, экономист по образованию, по поручению, по просьбе, по требованию, по ошибке, по понедельникам, по воскресенью включительно, по возвращении, комиссия по составлению резолюции, гулять по городу, скучать по дому, по моим сведениям, по виду молодой, пособие по философии, пятерка по математике, знать по газетам, по моей вине, по последней моде, по свидетельствам, отпуск по болезни, пришел по такому поводу, смотря по погоде, комитет по делам молодежи, ходит по аллеям, видно по глазам, русский по происхождению, по закону, не по силам, из-за отсутствия денег, из-за болезни, из-за тебя, писать на украинском языке, перевести на украинский язык, вспомнил о той встрече, около двух километров, возле университета, рядом со мной, рядом с домом.

116. Розкрийте дужки, записуючи сполучники окремо або разом.

(До) поки , (а) би, (що) б, якого (ж), (як) що, (що) коли (б), (не) зважаючи (на) те що, (у) той (час) як, дарма (що), якби (то), тільки (но), то (ж).

117. Перепишіть, розкриваючи дужки. З'ясуйте, у яких випадках слова є сполучниками, а в яких — іншими частинами мови.

1. А Михайлик (тим) часом добіг додомуГрінченко). 2. (Тим) (часом) як гості розмовляли й пили чай, молодий Радюк приїхав у двір (І. Нечуй-Левицький). 3. Хто зробив шкоду, (про) те ніхто не дізнався: (за) те знала одна

Василина (І. Нечуй-Левицький). 4. **(Про) те** діда не видно (В. Нестайко). 5. **(За) те** ж як у свято або в неділю, як вирвешся на вулицю, усе село розлягається піснями (Панас Мирний). 6. Але іноді ми Стьопці прощали **(за) те**, що, на наш погляд, він дуже багато знав (В. Нестайко). 7. Як на ноги сп'явся, **то (й)** за працю взявся. 8. Не кожен, хто дбає, **то (й)** має (Народна творчість).

118. Спишіть, визначаючи написання підкреслених слів, розставте пропущені розділові знаки.

Нельзя унижать человека (по)тому что он не такой как все. Я проснулся (от)того что за окном громко залаяла собака. (От)того кто не мил и подарок посыл. Не было людей так(же) настроенных и в то(же) время других. (И)так я начал с любопытством рассматривать его. (От)того места где распрощались друзья их отделяло теперь по меньшей мере пять километров. По волнистой сверкавшей на солнце поверхности (по)тому как сгустки пены вытягивались на стремнине, чувствовалось: река несётся меж утёсов с большой скоростью. На мои этюды она смотрела то(же) с восхищением и так(же) откровенно как мать рассказывала мне что случилось. Случилось как раз то (от)чего я всю жизнь старался быть как можно дальше. Вы не должны меня судить (по)тому что я делаю.

119. Определите предложение, в котором оба выделенных слова пишутся СЛИТНО.

1. (В)ТЕЧЕНИЕ многих часов охотник просиживал у норы и не слышал, ЧТО(БЫ) лисица заворчала или твякнула. 2. Анна Михайловна писала на фронт (ПО)ПРЕЖНЕМУ адресу и (ПО)ПРЕЖНЕМУ ждала письма. 3. (В)СКОРЕ солнце совсем скрылось за острым хребтом, и тотчас (ОТ)ТУДА вылетел в небо веер ярко-рыжих лучей. 4. Мой спутник (ПО)ПРЕЖНЕМУ провожал глазами каждую птицу и (В)ТАЙНЕ обдумывал план нашей будущей охоты. 5. Эти места, знакомые охотнику только (ПО)НАСЛЫШКЕ, (ПО)ПРАВУ могут рассчитывать на широкую известность. / 1. (ПО)ТОМУ, как человек говорит, можно судить о его образовании, а ТАК(ЖЕ) о положении в обществе. 2. Путники напряжённо вглядывались (В)ДАЛЬ степи, ЧТО(БЫ) не сбиться с пути. 3. (В)СЛЕДСТВИЕ снегопада автотрасса была закрыта, ТАК(ЧТО) сообщение между городами на время было прервано. 4. (ПО)НАЧАЛУ во дворе настороженно встретили появление новой собаки, однако (ЗА)ТЕМ наша такса стала общей любимицей. 5. ВРЯД(ЛИ) сегодня найдётся человек, который не слышал, (НА)ПРИМЕР, об угрозе глобального потепления.

Контрольні завдання

120. Правильно запишіть прийменники в поданих словосполученнях. Поясніть їхній правопис.

За/для нас, з/по/між усіх, по/між людьми, на/чолі/ з Іваненком, на/зустріч щастю, на/зустріч/ з братом, на/передо/дні свята, із/за рогу вулиці, з/під

материної опіки, вдивлятися в/далечінь, дивитися в/гору, зібратися в/гори, повторювати в/третє, заглянути в/третє вікно, у/вісні, по/над деревами, по/під хмари, з/по/над гір, з/над вершин.

121. Перекладіть прийменникові словосполучення з російської мови на українську. Поясніть особливості використання прийменників в обох мовах.

Прийти по делу. По собственной воле. В рассрочку. Не по силам. По закону. Приняться за работу. Поставить в пример. По указанию. По всем правилам. Речь по вопросу. По последней моде. Принять во внимание. Принять к сведению. Работать по схеме. По моим сведениям. Послать по почте. В адрес. По прибытии. Поступать в университет. Читать на украинском языке. Войти в аудиторию. В столе. По причине. В течение. По заказу. Выйти из отдела. По истечении времени. Папка для бумаг. Вопреки желанию.

122. Розкрийте дужки.

(В) следстви... по делу, (в) след (за) тем наступило потепление, (в) связи с собранием, (в) следстви... опоздания, встретиться (в) последстви..., медальон (в) виде сердечка, постройка (в) роде башни, что-то (в) роде воспоминаний, (в) виду недостатка времени, (в) заключени... собрания, (в) связи с переездом, отправиться (на) встречу с друзьями, пришел (во) время, (в) течени... веков, (в) продолжени... нескольких суток, (в) продолжени... романа внесено изменение, в заключени... письма, узнать (на) счет подписки, (в) силу аттестации, узор (в) роде снежинки, (не) взирая на ливень, (в) заключени... выступления, (как) будто на периферии, (не) смотря на привилегии.

123. У яких рядках усі виділені слова пишуться окремо?

1) Вам нужно свернуть (от)того здания. С кем поведёшься, (от)того и наберёшься.

2) Нужно много читать, что(бы) быть образованным человеком. Что(бы) такое интересное почитать?

3) Плавать по этой реке опасно (в)следствие быстроты течения. (В)продолжение разговора хозяин косо на нас поглядывал.

4) Я не знал, что он имел (в)виду. (В)виду приближающейся бури беспокоились о рыбаках, находившихся в море.

5) Она сказала мне то(же) самое, что я слышал от неё вчера. Сад был так(же) хорош, как и несколько лет назад.

6) Заседание было короткое, за(то) деловое. Он извинился за(то), что в его доме случилась такая неприятность.

7) К сторожке была ещё другая дорога, её я то(же) знал. В комнате было тихо, в доме то(же) не начиналось движение.

8) Приют наш мал, за(то) спокоен. И(так), она звалась Татьяной.

9) Что(бы) рыбку съесть, надо в воду лезть. Что(бы) он ни рассказывал, всегда было интересно.

10) Я соглашусь с этим только (при)том условии, что я тут ни (при)чём. Все следили (за)тем, что происходило. Пили по-обыкновенному, (то)есть много.

124. Спишіть текст, вставляючи пропущені літери та розділові знаки. Усно виконайте аналіз усіх пропущених у тексті орфограм.

Було в Сивоока відчут...я не/наче/б/то вм...рає невпин...о й нестримно кожною часточкою свого тіла кожною жилкою ум...рає думкою прагн...ннями надіями. Собор здіймався вище і вище виростав із землі в...л...тен...ською рожевою квіткою позбавл...ною стебла збунтованою проти всіх відомих сил і ст...хій пр...роди проти людей проти самого будівничого і Сивоок ніяк не/міг позбутися жахного враж...ння ніби/то оті камені й плінфи ніби ота рожева цем...янка якою скріплювано стіни то частка його власного ества ніби п...р...втілюється він у цю споруду сам зникаюч... не/помітно поступово неухильно.

Коли ж стало будування готове по/серед (К,к)иївських снігів і звідусіль заквапився люд що/б поглянути на те диво ще/й не/ докінч...не тоді раптом знову мов/би ожив Сивоок для нового діла довгі роки неймовірного напружен...я в/мить відл...тіли геть їх не/наче й не було.

125. Виконайте тести.

1. Отметьте строку, в которой во всех словах ударение падает на второй слог.

А) звонит, туфля, тефтели, лассо; Б) углубить, торты, ходатайство, красивее; В) феномен, цыган, украинский, эксперт; Г) балую, звонят, арбуз, сироты.

2. Найдите строку, в которой все слова пишутся с буквой ё (то есть произносится [о] после мягких согласных). А) гравер, гренадер, житие, недоуменный; Б) опека, оседлый, иноплеменный, недоуменный; В) маневры, платежеспособный, никчемный, скабресный; Г) осужденный, polegший, афера, побасенка.

3. Определите строку, в которой все слова могут быть предложениями. А) весь, изредка, где-либо, по-за; Б) возле, благодаря, в продолжение, из-под; В) там, только, всяк, из-за; Г) кое-как, неужели, будто, по-над.

4. Определите, в каком ряду все союзы сочинительные: 1) и, что, но, когда, потому что; 2) а, или, однако, где, чтобы, так как; 3) и, но, то...то, да, ни...ни, или, зато; 4) да, то есть, несмотря на то что, ибо.

5. Отметьте строку, в которой во всех словах пишется мягкий знак: 1) горяч..., в...юн, об...ем; 2) вишен..., октябр...ский, под...ячий; 3) яблон..., шампин...он, январ...ский; 4) лиш..., вскач..., ноч...

6. Отметьте строку, в которой ударение во всех словах падает на второй слог: 1) вручишь, арбуз, давнишний; 2) досуг, иконопись, призыв; 3) кедровый, километр, звонят.

7. Проверьте точность ударения. Отметьте слово с ошибкой. А каталОг; Б газопровОд; В кАшлянул; Г квАртал.

Тема 8. Правопис власних назв

Питання, що виносяться на розгляд

1. Власні імена осіб, прізвиська тварин.
2. Прикметники, утворені від індивідуальних назв.
3. Географічні та астрономічні назви.
4. Назви держав, адміністративно-територіальні назви.
5. Назви організацій, установ, підприємств, історичних епох, подій, знаменних дат.
6. Назви документів, витворів мистецтва, посад, звань, титулів.
7. Назви, що беруться в лапки.

Матеріали для самостійного вивчення

1. З великої літери пишуться:

<ul style="list-style-type: none"> • Імена, по батькові, прізвиська, псевдоніми, прізвиська людей • Прізвиська людей, уживані в загальному значенні, але які не втратили свого індивідуального значення (не стали загальними назвами) 	<p><i>Ярослав Мудрий, Леся Українка, Кобзар, Каменяр</i></p> <p><i>Нам потрібні нові Гоголі, Пушкіни, Шевченки...</i></p>	<p>але: <i>донжуан, меценат, рентген</i> (загальні назви).</p> <p>прізвиська (імена), що вживаються зневажливо, пишуться з малої літери: <i>Світові не потрібні нові гітлери, піночети.</i></p>
<ul style="list-style-type: none"> • Індивідуальні назви божеств, міфологічних істот 	<p><i>Господь, Бог, Мати Божя, Ісус Христос, Син Божий, Святий Дух, Будда, Артеміда, Кий, Перун</i></p>	<p>але родові назви: <i>русалка, лісовик, водяник, німфа, муза, титан, демон, ангел;</i> міфологічні назви, що перетворилися на загальні: <i>молох війни.</i></p>
<ul style="list-style-type: none"> • Клички тварин, назви персонажів художніх творів 	<p><i>Зима, Мавка, Гнідко, Дід Мороз, Щука, Лісовик, Бичок-Третячок, Курочка Ряба</i></p>	<p>назви персонажів, що не виступають дійовими особами, а використовуються як загальні: <i>дід-мороз, баба-яга</i></p>
<ul style="list-style-type: none"> • Назви найвищих державних українських та міжнародних установ і посад 	<p><i>Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України, Президент України, Генеральний секретар ООН, Голова Верховної Ради України,</i></p>	

	<i>Генеральний прокурор України, Прем'єр-міністр</i>	
<ul style="list-style-type: none"> Астрономічні назви, крім родових позначень (<i>зірка, комета, сузір'я</i>) 	<i>Чумацький Шлях, сузір'я Малої Ведмедиці, комета Галлея</i>	слова <i>земля, сонце, місяць</i> пишуться з великої літери, коли є астрономічними назв.
<ul style="list-style-type: none"> Назви сортів рослин у спеціальній літературі 	<i>Антонівка, Білий налив, Сніговий кальвіль</i>	у загальному вжитку – <i>антонівка, угорка</i>
<ul style="list-style-type: none"> Географічні назви, крім родових позначень (<i>річка, море, мис, півострів, озеро</i> тощо) Коли означуване слово, що входить до географічної назви, не виражає родового поняття, воно пишеться з великої літери З великої літери пишуться й складові частини географічних назв, що означають титули, посади, звання тощо 	<i>Чорне море, мис Айя, Панамський перешийок, Перська затока, гора Говерла</i> <i>Біловезька Пуца (заповідник), Зелений Гай (місто), Булонський Ліс (парк)</i> <i>мис Капітана Джеральда, затока Святого Лаврентія</i>	
<ul style="list-style-type: none"> Назви вулиць, проспектів, майданів, парків, залізничних і под. шляхів, крім родових позначень Якщо в назвах вулиць, проспектів, населених пунктів тощо слова <i>брід, вал, ворота, вал, міст</i> і т. ін. вже не сприймаються як родові позначення, то вони пишуться з великої літери 	<i>вул. 23 Серпня, просп. Перемоги, Сімферопольська автострада, Молодіжний парк, Андріївський узвіз, Байкало-Амурська магістраль</i> <i>Кузнецький Міст, Ярославів Вал (вулиці), Сухий Яр (село)</i>	
<ul style="list-style-type: none"> У назвах груп або союзів держав і найвищих міжнародних організацій усі слова, крім родових позначень, пишуться з великої літери 	<i>Співдружність Незалежних Держав, Європейське Економічне Співтовариство, Організація Об'єднаних Націй, Міжнародний комітет Червоного Хреста, Троїстий союз, Рада безпеки</i>	
<ul style="list-style-type: none"> Назви держав та автономних адміністративно- 	<i>Російська Федерація, Республіка Біларусь, Сполучені Штати Америки, Харківська область, Київський район, Слобожанщина,</i>	

територіальних одиниць (всі слова), автономних областей та округів, країв, областей, районів (1-ше слово)	<i>Батьківщина</i> (= країна)
• Неофіційні назви держав, одиниць територіального поділу та образні назви географічних об'єктів пишуться з великої літери	<i>Буковина, Вінниччина, Золотоверхий (Київ), Славута (Дніпро)</i>

2. З великої букви пишеться тільки перше слово:

У назвах державних, партійних, громадських, профспілкових та інших установ і організацій України та інших держав, а також найважливіших документів	<i>Національна гвардія, Збройні сили України, Національний банк і Міністерство фінансів України, Демократична партія України, Акт проголошення незалежності України</i>	
У назвах установ місцевого значення	<i>Харківський міський відділ народної освіти</i>	
У повних назвах заводів, виробничих об'єднань, підприємств, наукових і навчальних закладів, кінотеатрів, парків, клубів, і т. ін. (символічна назва ще й у лапках)	<i>Харківський завод "Світло шахтаря", Книжкова, стадіон "Металіст"</i>	
У назвах художніх, наукових та інших творів, газет, журналів (лапки!)	<i>роман "Людина і зброя"</i>	назви релігійних книг пишуться без лапок: <i>Апостол, Біблія, Євангеліє, Часослов, Коран, Псалтир</i>
У назвах пам'яток архітектури, храмів, історичних епох, подій, знаменних дат, релігійних свят і постів	<i>Києво-Печерський монастир, Лавра, Києво-Могилянська академія, Вітчизняна війна, День незалежності України, Благовіщення, Великдень, Покрова, Різдво, Успіння, Великий піст, Масниця, Петрівка, Спасівка, Ренесанс</i>	але <i>8 Березня</i>
У назвах орденів, відзнак	<i>орден "Дружби народів"</i>	
Скорочені назви одиничних установ,	<i>Укртелеком, Держкомнафтогазпром</i>	але <i>сільгоспінститут,</i>

організацій		житлкооператив
-------------	--	----------------

3. З великої букви пишуться прикметники, утворені від власних особових імен (імен людей, прізвищ, кличок людей і тварин):

із суфіксами <i>-ів, -їв, -ов, -ев, -ин, -їн</i> із значенням належності чогось цій особі	<i>Грінченків словник, Шевченкова проза, Миколіні діти, Мурчикова лапа, Тетянина книжка</i>	але <i>дамоклів меч, базедова хвороба</i> (фразеологічні сполуки).
утворені за допомогою суфіксів <i>-івськ, -евськ, -инськ, -їнськ</i> у значенні «імені, пам'яті, на честь когось»	<i>Шевченківська конференція, Пушкінські читання</i>	але <i>пушкінський рукопис, шевченківські вірші</i>

Тренувальні вправи

126. Розкрийте дужки, ставлячи, де потрібно, велику літеру й лапки.

(С)уецький (к)анал, (с)ан - (ф)ранциско, (п)отебнянські (ч)итання, (ш)евченківська поезія, (л)ьодове (п)обоїще, (м)асниця, (х)арківські (п)арки, (с)хідний (с)ибір, (в)улиця (а)кадеміка (б)улаховського, (х)арківський (н)аціональний (у)ніверситет імені В.Н.Каразіна, (п)івденно - (з)ахідна (з)алізниця, (п)івнічний (л)ьодовитий (о)кеан, на (п)івночі (у)країни, (б)улонський (л)іс, (а)кт (п)роголошення (н)езалежності (у)країни, (д)емократична (р)еспубліка (с)удан, (м)ис (д)оброї (н)адії, (к)иївські музеї, (п)ушкінські твори, (т)ургенєвський вечір, (п)алац (к)ультури (у)країна, (б)альзаківські традиції, (ш)експірівський (в)ечір, (п)івнічний морський шлях, (б)ожа (м)ати, (к)арельська (а)втономна (р)еспубліка, (м)айдан (с)вободи, (к)абінет (м)іністрів (у)країни, (к)оран, (н)ародний (р)ух (у)країни, (н)аціональна (г)вардія, (м)едаль (з)а (в)ідвагу, (о)рден (п)ошани, (д)октор (ф)ілологічних (н)аук, (л)ауреат (д)ержавної (п)ремії ім. Тараса Шевченка.

127. Замінити, де треба, малу букву великою.

Українська мова:

– донжуан, симоненко, кюрі, ахіллес; – міністерство культури україни, зал засідань верховної ради україни, міністр освіти україни, день незалежності україни, українська екологічна асоціація «зелений світ», транснаціональна радикальна партія; будинок учителя; – заслужений учитель, генеральний конструктор, доктор педагогічних наук, заслужений діяч мистецтв, маршал авіації, посол США в Україні, представник президента України в Луганській області, президент Франції.

Російська мова: ярославское шоссе, шоссе энтузиастов, площадь восстанія, красная пресня, проспект вернадского, российский президент, северный ледовитый океан, пасха христова, малахов курган, военно-грузинская дорога, курган славы, орден славы 1-й степени, орден «знак почёта», южно-

сахалинск, читинский драматический театр, государственная дума, большой кремлёвский дворец, великая отечественная война, эпоха возрождения, млечный путь, финист ясный сокол, дед мороз, красная шапочка, красная горка (праздник), иван-да-марья (растение), сен-симон, ибн-фадлан, дон-жуан, дон педро, фон бисмарк, леонардо да винчи, лопе де вега, ван-дейк, всеволод третий большое гнездо, де-кастри (залив), станция ерофеев павлович, верх-ирмень, аму-дарья, па-де-кале.

128. Випишіть нормативні сполуки.

По обоим сторонам, более пятисот долларов, испанские веера, самый крепчайший чай, более терпелив, пятистами конвертами, триста килограмм, без погоня, едь осторожно, директора школ, нет двух простынь, лажу по деревьям, более простейший, восьмьюстами тридцатью, двух кочерёг, отряд партизанов, модных туфель, на восьмиста гектарах, пара теплых чулков, до две тысячи пятого года, несколько полотенцев, двое подруг, более просто, восемь апельсинов, разные возраста, спелых помидор, ящик макарон, самый вкуснейший, менее семиста километров, лампочка зажжется, уважаемые слесаря, десять килограммов апельсинов, водяной поверхности, болотистая местность, по приезду в Петербург, красочные мазки художника, дипломатичные отношения.

129. Поставте наголос у словах.

Гусь, гуся, углубить, углубит, ясли, яслей, буксировать, джинсовый, кладовая, клеить, лассо, можжевельный, осведомиться, полчаса, прикус, проплесневеть, тефтели, тигровый, шарфа, шарфу, шарфом, плодоносить, генезис, исподволь, законнорожденный, апостроф, примирит, кичиться, ирисы, щекам, щёки, щеками, о щеках, ворожея, кружит, солят, по середам.

130. Розставте пропущені розділові знаки.

А) Отремонтированный паром выкрашенный и вычищенный продвигался с такой медлительностью что если бы не постепенная обрисовка его контуров то можно было бы подумать что он стоит на одном месте или же идет к тому берегу (А. Чехов). Б) Когда Сабуров вернулся в батальон оказалось что его ординарец предприимчивый автоматчик которого все в батальоне несмотря на его тридцатилетний возраст звали Петей уже устроил среди развалин подобие командного пункта (К. Симонов). В) Потом Обломову приснилась другая пора он в бесконечный зимний вечер робко жметя к няне а она нашептывает ему о какой-то неведомой стране где нет ни ночей ни холода (И. Гончаров). Г) С улицы присыпанной пылью как будто пудрой нужно было перейти в переулок который был так узок что если случалось встретиться в нем двум повозкам то они уже не могли разъехаться (Н. Гоголь).

Контрольні вправи

131. Розкрийте дужки, ставлячи, де потрібно, велику літеру й лапки.

(К)інотеатр ім. О. Довженка, (ш)експірівські (с)онети, (ш)експірівські (ч)итання, (м)асниця, (к)ієво - (п)ечерський (з)аповідник, фільм (т)іні забутих предків, (с)хіднокитайське (м)оре, шампанське (а)брау - (д)юрсо, (л)іга (ч)емпіонів УЄФА, (х)арківський аеропорт, (к)нижкова (п)алата, (г)оголівські персонажі, (г)оголівський (м)узей, (в)еликий (п)іст, (д)есятий (м)іжнародний (з)’їзд (с)лавістів, (п)оділля, (п)одільські села, (с)хідноєвропейська (р)івнина, (з)бройні (с)или (у)країни, (в)сеукраїнське (т)овариство (п)росвіта ім. Т.Шевченка, (к)іївський (б)удинок (м)од, (п)ришвінські твори, (л)есині вірші, (т)уманність (а)ндромеди, (к)онституційний (с)уд (у)країни, (п)салтир, (м)едаль (з)а (в)ідвагу на пожежі, (о)рден (п)очесного (л)егіону.

132. Замініть там, де потрібно, малу літеру великою.

Европейское экономическое сообщество, европейский союз, единая энергетическая система россии, высшее учебное заведение, всемирная организация здравоохранения, валовой внутренний продукт, всероссийский выставочный центр, всероссийский государственный институт кинематографии, забайкальский государственный университет, министерство транспорта, филологический факультет, российское информационное агентство «новости», закон о государственном предприятии, всемирный совет мира, министр финансов россии, генеральный секретарь оон, патриарх всея руси, папа римский, сбербанк, договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи.

133. Випишіть нормативні сполуки.

Дремучее невежество посетителя, на деловых заседаниях, банка сардин, почти в ста странах, самой старшей обсерваторией Европы, гармоническое созвучие, щёголи надевали несколько жилетов одновременно, книга предоставляет историю космонавтики как остросюжетную повесть о реальных событиях, роман должен охватывать общий ход событий, поставил перед собой задачу ознакомить читателя с произведениями мировой классики, на оборотной стороне листа, Попандопуло был обратным дельцом с сомнительной репутацией, Ира тщательно одела малыша, на карнавал Вася одел костюм пирата, стоит обратить внимание на работу цеха в целом, а не на единственные случаи производственных сбоев, он объяснял сложные явления просто и понятно, дом от цоколя до крыши был украшен искусной резьбой, из-за скрытого характера одноклассника мы нескоро узнали, как трудно ему живется, семьюдесятью способами, пробежи сто метров, интереснее всех, оденьтесь теплее, пятеро студентов, прилягте на диван, более пятиста рублей, на ширине плеч, попробует торт.

134. Підкресліть слова, у яких правильно наголошено голосний звук.

АкрОполь, анатОм, баржА, вдовствО, вернА, ветеринарИЯ, воссоздалА, гастронОмия, грошовЫй, дОсуха, догмАт, дремОта, духовнИк, зАнятий, запертА, зУбчатый, издрЕвле, исклЮчит, кухОнный, клАла, ловкА, маркЕтинг, мастерскИ, ногтЯ, новорождЕнный, оптОвый, пиццЕрия, поделЕнный, РЕвень, слИвовый, тошнОта, фенОмен, надОлго.

Модульна робота

Виконайте тести

Варіант I

1. Літеру *e* на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка А б..нтежити, вер..тено, Водохр..ще, горл..чка, мар..во Б благоч..стивий, ластов..ня, запром..нитися, блюд..чко, дал..на В долон..чка, сут..ніти, зат..сатися, дуж..чка, закор..нілий Г л..ментувати, лот..рея, горщ..ковий, кр..нделик, мен..джер Д удалеч..ні, знівеч..ний, м..ткий, вип..щений

2. Спрощення приголосних на письмі відбувається в усіх словах рядка А волос..ний, особистіс..ний, зліс..ний, зап'яс..ний Б цінніс..ний, виїз..ний, швидкіс..ний, перехрес..ний В тиж..невий, дириген..ський, заздріс..ний, капос..ний Г очис..ний, пристрас..ний, улес..ливий, кореспонден..ський

3. М'який знак на місці пропуску пишеться в усіх словах рядка А кіл..кість, пот..мянілий, Уман..щина, ескадрил..я Б власниц..кий, нен..чин, боїш..ся, сяд..мо В павіл..йон, дон..чин, с..огодні, прос..ба Г їдал..ня, батал..йон, Акс..онов, матін..чин

4. Апостроф ставиться в усіх словах рядка А пів..яблука, марнослів..я, скип..ятити, без..ініціативний Б львів..янин, підрум..янений, з..являтися, ф..юзеляж В подвір..я, пан..європейський, р..яжанка, трав..янистий Г торф..яний, між..ярусний, кон..юнктура, дев..яносто Д Лук..яненко, Св..ятослав, Мар..яна, Карп..юк

5. Подвоєння літер відбувається в усіх словах рядка А священ..ий, довгождан..ий, блажен..ий, спросон..я Б подорож..ю, Поволж..я, пам'ят..ю, суцвіт..я В л..яний, зран..я, він..ицький, об..ризкати Г безліч..ю, юн..ат, розкіш..ю, жовч..ю

6. Подвоєння літер НЕ відбувається в усіх словах рядка А ем..ігрант, ім..ігрант, ас..амблея, бел..етристика Б ім..унітет, кол..екція, дис..кусія, кол..ектив В ім..ітація, гол..андка, ак..уратний, ак..умуляція Г епіграм..а, ін..овація, бюл..етень, ак..омпанемент Д іл..юстрація, інтел..ігент, ір..аціональний, кор..еспондент

7. Префікс *пре-* треба писати в усіх словах рядка А пр..вражий, пр..велебний, пр..дивний, пр..святий Б пр..хороший, пр..благий, пр..бережний, пр..красний В пр..жовтий, пр..гіркий, пр..освящений, пр..новий Г пр..тихий, пр..жовкати, пр..непорочний, пр..дивний Д пр..зирливий, пр..глушений, пр..пишний, пр..вірний

8. Літеру с треба писати в усіх словах рядка А бе..коштовний, ..казати, ..керований Б.формувати, пере..кочити, ..фотографувати В..плетений, ..питати, ..шити Г..тягнути, ро..тлумачити, не..терпний Д ..фальшувати, бе..смертя, ..хвалити

9. В каком ряду во всех трёх словах пропущена одна и та же буква? 1) бе..престанно, ра..цветить, бе..вкусный 2) пр..зрительный, пр..готовить, пр..дается (значение) 3) нед..рисовать, под..йти, без..тлагательно 4) с..грать, за..нтриговать, без..скусный

10. В каком варианте ответа правильно указаны все цифры, на месте которых пишется одна буква Н?

Оспе(1)о красива река в утре(2)ем тумане, когда хрустальные её струи прозрачны, словно серебря(3)ые нити, и подсвече(4)ы холодным солнцем осени.

1) 1, 2, 3; 2) 2, 4; 3) 1, 3; 4) 3, 4

11. В каком слове верно выделена буква, обозначающая ударный гласный звук? 1) шОфер; 2) бАловать; 3) цЕпочка; 4) нАчали.

12. Укажите ошибку в образовании формы слова. 1) семьюдесятью способами; 2) сто тонн; 3) пробежи сто метров; 4) интереснее всех.

13. В каком ряду во всех словах пропущена безударная проверяемая гласная корня? 1) омр..чать, соприк..саться, л..терея 2) возр..стать, к..мбинация, подг..равший 3) абстр..гироваться, наст..рожившись, прил..жить 4) зак..ренелый, изнем..жение, вып..лоть (сорняки)

14. В каком ряду во всех трёх словах пропущена одна и та же буква? 1) пр..образовать, пр..рекание, пр..ближённый 2) пре..сказательница, по..чинение, о..торгать 3) ра..ползаться, и..тратить, бе..содержательный 4) под..грать, пост..ндустриальный, с..мпровизировать.

15. Укажите пример с ошибкой в образовании формы слова. 1) бдительные сторожа 2) прилягте на диван 3) более пятисот рублей 4) на ширине плечей.

Варіант II

1. Прикметники з суфіксом -зьк- утворюються від усіх іменників рядка А Золотоноша, молодець, студент, Буг Б Волга, товариш, турист, черкес В Криворіжжя, Забужжя, Ладога, Таганрог Г француз, ремісник, турок, брат

2. Літеру и на місці пропуску треба писати в кожному слові рядка А т..нденція, каз..но, Агент..на Б ч..пси, сп..ртовий, Ваш..нгтон В дез..нфекція, д..зель, кор...да Г шн..цель, д..лема, ч..лійський Д м..грень, коаліц..я, Мекс..ка.

3. Позначте рядок, у якому всі слова іншомовного походження пишуться з буквою и А Алж..р, еруд..ція, р..читатив, ш..фон Б вент..ляція, с..стема, д..сертація, кор..фей В д..намічний, метод..ка, ц..вілізація, д..лікатний Г пр..нциповий, д..корація, д..ректор, р..торика.

4. Через дефіс пишуться всі слова в рядку А генерал/майор, кіловат/година, міні/комп'ютер Б південно/бережний, південно/східний, північно/західний В військово/транспортний, військово/зобов'язаний,

військово/юридичний Г ясно/зелений, ясно/окий, ясно/золотистий Д
вогне/гасник, хліб/сіль, зліт/посадка.

5. Через дефіс пишуться всі слова в рядку А договірно/правовий, культурно/освітній, гостро/критичний, морально/етичний Б медико/генетичний, ново/грецький, мінерально/сировинний, південно/східний В житлово/будівельний, військово/повітряний, суспільно/корисний, лірико/драматичний Г молочно/білий, науково/практичний, загально/освітній, організаційно/методичний Д мідно/червоний, навчально/виробничий, героїко/романтичний, електронно/оптичний.

6. Разом треба писати всі займенники рядка А аби/хто, де/котрий, будь/що, хто/небудь Б де/хто, чий/небудь, аби/кому, де/кому В де/якого, аби/кому, кому/сь, аби/чим Г що/небудь, де/який, будь/який, чого/небудь.

7. Через дефіс пишуться всі слова в рядку А по/нашому, в/нічию, ледве/ледве, ськ/так Б з/рештою, врешті/решт, хтозна/куди, вряди/годи В мало/помалу, віч/на/віч, десь/інколи, по/латині Г десь/то, як/раз, як/небудь, будь/коли Д по/двоє, по/друге, по/третє, по/сучасному.

8. В каком слове верно выделена буква, обозначающая ударный гласный звук? 1) нАчавший; 2) тОрты; 3) сливОвый 4) откупОрил.

9. В каком ряду во всех словах пропущена безударная проверяемая гласная корня? 1) сопост..вление, разд..лять, обн..вить; 2) архит..ктурный, соб..седование, к..саться; 3) бл..стательность, уб..рать, инц..дент; 4) дол..теть, вет..ран, сж..гание.

10. В каком варианте ответа правильно указаны все цифры, на месте которых пишется НН?

Дли(1)ый ряд невида(2)ых картин в стари(3)ых рамах, развеша(4)ых по некраше(5)ым стенам, радовал глаз буйством красок. 1) 1, 3, 4, 5; 2) 2, 5; 3) 2, 3, 4; 4) 1, 2, 3, 4.

11. В каком слове допущена ошибка в постановке ударения: неверно выделена буква, обозначающая ударный гласный звук? 1) заперлА; 2) отдАв; 3) углУбить; 4) граждАнство.

12. Укажите пример с ошибкой в образовании формы слова. 1) любимые профессора; 2) ярче солнца; 3) более восемьсот миллионов; 4) поезжайте поездом.

13. В каком ряду во всех словах пропущена одна и та же буква? 1) д..бела, непр..будный, нед..варить; 2) и..гнать, не..гораемый, ра..грызть; 3) пр..вращение, пр..глушить, пр..дставить; 4) раз..грать, фин..нспектор, с..грать.

14. В каком варианте ответа правильно указаны все цифры, на месте которых пишется НН?

В творчестве Сальвадор Дали был неутомимым искателем, ненавидевшим обыде(1)ость и создававшим обновлё(2)ые образы и неожида(3)ые композиции.

1) 1, 2, 3; 2) 2; 3) 2, 3; 4) 1, 3.

15. В каком слове допущена ошибка в постановке ударения: неверно выделена буква, обозначающая ударный гласный звук? 1) звонИм 2) оптОвый 3) мозАичный 4) отключЁнный.

Змістовий модуль 2. Пунктуаційні норми сучасної української та російської мови

Тема 1. Тире між членами речення

Питання, що виносяться на розгляд

1. Тире між підметом і присудком.
2. Тире в неповному реченні.

Матеріали для самостійного вивчення

Тире ставимо:

1. Між підметом і присудком на місці пропущеного дієслова-зв'язки, коли присудок виражений іменником або кількісним числівником у називному відмінку. При цьому присудок буває як непоширеним, так і поширеним:

Бук — дерево.

Три та сім — десять.

Київ — столиця України.

Талант — ліричне джерело (Є. Маланюк).

Мудрий скарбівничий — пам'ять людська (Григор Тютюнник).

Ти — пустеля палюча (І. Драч).

Примітка. Перед заперечним присудком, вираженим іменником у називному відмінку із заперечною часткою **не**, тире звичайно не ставлять:

Серце не камінь.

2. Між підметом і присудком, коли один із цих членів речення (або обидва) є інфінітивом:

Говорити — річ нудна (М. Рильський).

Найвище уміння — почати спочатку життя, розуміння, дорогу, себе (Л. Костенко).

Спинитися — вмерти з одчаю й знемоги (М. Бажан).

У нас кохати — полюбить сповна (А. Малишко).

Кохати — нові землі відкривати (І. Драч).

3. Перед **це, оце, то, ось** і под., якщо пов'язаний з ними присудок виражений іменником у називному відмінку або неозначеною формою дієслова:

Любов — це приторк ледве чутний (М. Рильський).

Поезія — це завжди неповторність,

якийсь безсмертний дотик до душі (Л. Костенко).

Класична пластика і контур строгий,

І логіки залізна течія —

Оце твоя, поезіє, дорога (М. Зеров).

Ти — Адам. Журба — твоя коханка,

*а земне тяжіння — **то** любов (В. Стус).*

*Лукія — **ось** його щедра молодість (О. Гончар).*

Примітка. Тире ставимо й перед єднальними сполучниками **і (й), та** (або зрідка після них) між двома присудками, якщо другий з них виражає щось несподіване або різко протилежне до висловленого першим:

*Земля на прощання усміхнулась — **і** потемніла (Панас Мирний).*

*Мигне тільки рябенька спинка або гострий шпичастий хвостик — **і** зникне (М. Коцюбинський).*

*Живеш — **і** жди. Народжуйся — **і** жди (В. Стус).*

Або — після сполучника:

*Я тоді швидко підводжусь **і** — зирк через комин (О. Довженко).*

4. На місці пропущеного члена речення, переважно присудка:

Крізь шибку виднілись білі колони тераси, а за ними — квітник (М. Коцюбинський).

Останні дні — знову в Парижі (М. Рильський).

Без витoku нема ріки,

Як без коріння — крони (П. Осадчук).

Тренувальні вправи

135. Поставте, де потрібно, тире (та інші розділові знаки) і поясніть його вживання.

1. Культура мовлення це духовне обличчя людини. 2. Мова то не просто звуки витворені відповідними м'язами відповідних органів. Це голос народу неповторного тембру й інтонацій що є одним із чинників спадкового механізму. 3. Совість найкращий порадник. 4. Грати словом долею грати. 5. Слово клітина мислі артерія сили духу. 6. Боятися смерті на світі не жити. 7. Дівочі сльози мов весняний дощ. 8. Бланк це стандартна форма певного документа що заповнюється окремо конкретними даними. 9. Всебічному розвитку особистості сприяє висока культура мови. 10. Знання виражальних засобів мови і вміння використовувати їх залежно від потреб спілкування вищий ступінь опанування мовної культури. 11. Він запеклий мисливець. 12. Кров людська не водиця проливати не годиться. 13. Любити не знати спокою. 14. Хліб усьому голова. 15. З усіх утрат втрата часу найтяжча.

136. Поставте пропущені розділові знаки.

1. Уважение к минувшему вот черта отличающая образованность от дикости сказал когда-то Пушкин. 2. Казимеж не город а старинная игрушка. 3. В одной половине поселились Тимофеевы в другой я с женой и малышом. 4.

Тамань самый скверный городишко из всех приморских городов России. 5. Ученого учить только портить. 6. Пятью три пятнадцать. 7. Наша задача отразить атаку. 8. Пирог пальчики оближешь. 9. Все прошедшее настоящее будущее это мы а не слепая сила стихий. 10. Старость не радость. 11. Чай пить не дрова рубить. 12. Аналогия это не доказательство. 13. Закат словно зарево пожара. 14. Грач конечно птица умная и самостоятельная но голоса у него нет; 15. Москва теперь порт пяти морей; 16. Этот ручей лишь начало реки.

137. Розкрийте дужки, обравши із запропонованих варіантів нормативний.

1. Тысяча книг ... (поступила, поступили) в районную библиотеку. 2. Сотня спортсменов ... (разбежались, разбежалась) по стадиону в разные стороны. 3. Роман-газета ... (опубликовал, опубликовала) повесть известного писателя. 4. Большинство студентов нашей группы ... (ездило, ездили) на экскурсию в Новгород. 5. У нас учится много иногородних студентов, большинство из которых ... (живёт, живут) в общежитии. 6. Двое мужчин ... (подошли, подошло) к остановке. 7. 21 студент ... (подали, подал) заявление в профком. 8. СМИ ... (провело, провели) однодневную акцию протеста. 9. Все, кто (не потерял, не потеряли) головы, были против. 10. Те, кто (не успел, не успели) к двери, кинулись в радостной панике к окнам. 11. Журнал «Литературное наследие» (опубликовал, опубликовало) новые материалы о творчестве М. Булгакова. 12. Всё, по-видимому, и даже природа сама, (вооружилось, вооружилась) против господина Голядкина. 13. Логическая форма, т.е. способ связи составных частей содержания в обоих умозаключениях, (одна и та же, один и тот же).

138. Випишіть нормативні сполуки.

Домик на пригорке был покрыт толем; ставень слетел с петли; ударили по рельсе, подвешенной к дереву; полезно мыть волосы шампунью; смогла купить пять метров тюля; для провинциального городка ревизор был весьма значимой фигурой; простодушные люди часто принимают желанное за действительное; слушателям предоставилась возможность посетить Эрмитаж; с героем романа постоянно происходили романтические истории; преступление было совершено со злым умыслом; комедия дала большой резонанс; большую роль в жизни человека играет подсознание; в нашу студию пришли весьма известные люди, которые у всех на устах; Татьяна, расставшись с Онегиным, не перестает любить его, а напротив; у меня сегодня праздное настроение; хороший руководитель должен во всем показывать пример своим подчиненным; сильная, закаленная в жизненных испытаниях дружба; благодаря чьей-нибудь помощи; в те годы Россия была голодна и нища; ветерану хотелось слов без фальша; вернуться с Минска; Узкая дорожка была покрыта проваливающимся снегом под ногами; Меня до глубины волнует этот вопрос.

139. Підкресліть слова, у яких правильно наголошено голосний звук.

Бравурный, вероиспове**д**ание, ветеринари**я**, возбу**д**ено, **к**оклюш, комп**а**с, краси**в**ее, парт**е**р, пицце**р**ия, подбодри**т**ь, танц**о**вщик, **т**олика, **т**орты, **т**уфля, диал**о**г, **и**грище, **и**скра, кладов**а**я, кол**о**сс, нед**у**г, премиров**а**ние, путепр**о**вод, ра**к**урс, стол**я**р, узакон**е**ние, фар**ф**ор, христиани**н**, экслиб**р**ис, без**у**держный, блокир**о**вать, **б**очков**ы**й, кауч**у**к, **к**вартал, кич**и**ться, от**к**упорить, от**ч**асти, очист**н**ой, **с**татуя, там**о**жня, безнаде**ж**ный, **б**лекл**ы**й, **ж**ел**ч**ь, одновре**м**енный, одноим**е**нный, **п**ланер, поблек**ш**ий, прее**м**ник, старь**е**вщик, ман**е**вр, бел**е**с**ы**й, реш**е**тчат**ы**й, быт**и**е, опе**к**а, остри**е**.

140. Підкресліть слова, написані без орфографічних помилок.

Юный, юнат, аккуратно, бешенный, нехоженная дорога, еще незасохшие травы, ни разу не видел, серо-пепельный слон, разкачивающий хоботом, насилиу покинули город, как ни в чем небывало, страсный, с горьким шопотом, стелящаяся растительность, в мягком шорохе, по-сыновьи обнять землю, костный мозг, косный ум, сверсник, без приувеличения можно сказать, привзошли все ожидания ученых, небезизвестных раскопках, в продолжении десяти лет, сверхинтересные грамоты на бересте, беспрецедентное открытие в археологии, оригинальная предистория.

Контрольні вправи

141. Перепишіть, поставивши пропущені розділові знаки.

1. Гетьман може як ніхто інший знав що любити Україну це найперше захистити її надійно від усіх ворогів. 2. Творчість завжди мрійна і тривожна. 3. Хата як писанка. 4. Серце не камінь. 5. Літа пливають як вода. 6. Літа людські пливають як вода у річці біжить. 7. Наші літа як вода. 8. Брехня як дим її не приховаєш. 9. Серце не скатертина перед кожним не розстелиш. 10. Танцювати не працювати. 11. Запізнення на вечірню зорьку це мисливський закон. 12. У нього очі наче волошки в житі. 13. У нього очі синіли наче волошки в житі. 14. Вибиватися у люди справа зовсім не проста. 15. Служба не свій брат. 16. Вона мій спів вона мій хліб! 17. Я не романтик. 18. Ти мить свого народу тільки мить. 19. Україно ти моя молитва ти моя розпука вікова...

142. Напишіть текст відповідно до правил орфографії та пунктуації.

Мы воз_ращались с охоты с далеко (не)заурядной добычей дикими утками настреля(н, нн)ыми (в)течени_ (не)скольких часов. Путь был (не)легкий и мы заметно обессил_ли однако настроение ни_у_кого (не)портилось в нашей к_мпании был (ни)когда (не)унывающий Кири(л, лл). Он(то) и ра(с,сс)читал что чере(з, с) (пол)часа нам удас(тся,ться) отдохнуть у лесного объез_чика. Только мы вход_м в дом свинцово_черные тучи нависают над лесом вот_вот раздас(тся, ться) гром забл_стит молния. И вот началась гроза.

Чере(з, с) (пол)часа ярос(т)ный ливень (с)начала пр_остановил а затем и с_всем пр_кратил свою тр_скотню. Стихии больше (не)спорят (не)ссор_тся

(не)бор_т_ся. Рас_трое(н, нн)ые полч_ща туч_унося(тся, ться) куда(то) (в)даль а небо оз_ре(н, нн)ое пр_рывающимся солнечным луч_м уже бры_жет золотом. Осматриваеш_ся (во)круг и поражаеш_ся как мгновенно после дождя пр_ображается все_кружающее благодарно тр_пещет освеж_(н, нн)ая листва все живое суетится и меч_тся над камыш_м руч(ь,ь)я кружа(тся, ться) темно_синие стр_козы...

143. Розставте наголос у словах.

Асимметрия, дарений, баловать, заклеить, новорожденный, квартал, обеспечение, намерение, эксперт, ходатайствовать, соболезновать, облегчить, откупорить, украинский, израильский, знамение, столяр, звонит, положить, досуг, начать, туника, жалюзи, свекла, каталог, созыв, сосредоточение, приобретение, языковая (норма), кухонный, синонимия. премировать, звонит, таможня, принята, поняла, понял, поняли, поняло, свекла, творог, безудержный, единовременный, зубчатый, кухонный, неоцененный, одновременный, тигровый, давнишний, искристый, мизерный, юродивый, договорный.

Тема 2. Розділові знаки в реченнях з однорідними членами

Питання, що виносяться на розгляд

1. Однорідні члени, не з'єднані сполучниками.
2. Однорідні члени, з'єднані неповторюваними сполучниками.
3. Однорідні члени, з'єднані повторюваними сполучниками.
4. Однорідні члени, з'єднані парними сполучниками.
5. Узагальнювальні слова при однорідних членах речення.

Матеріали для самостійного вивчення

Розділові знаки між однорідними членами речення

1. Між однорідними членами речення ставиться кома, якщо вони:
  - а) не з'єднані сполучниками. Музыка лине в глибину небес плавно, велично, гар-монійно (Я. Гримайло);
  - б) з'єднані протиставними сполучниками *а, та (= але), але, зате, так, хоч, хоча, однак, проте*. Уміла готувати, та не вміла подавати (Народна творчість). Від зовсім-зовсім далекого, проте вже усвідомленого дитинства у всьо-му і скрізь були мамині руки (І. Чендей);
  - в) з'єднані повторюваними сполучниками *і ... і (й ... й), та ... та, ні ... ні (ані ... ані), не (то) ... не (то), або ... або* (навіть коли перед першим однорідним членом немає сполучника). В піснях і труд, і даль походу, і жаль, і усміх, і любов, і гнів великого народу, і за народ пролита кров (М. Рильський). Одвага або мед п'є, або сльози лле (Народна творчість). Попрощаємось, мила, з тобою чи на день, чи на рік, чи навік (М. Стельмах);
  - г) з'єднані парними сполучниками *не так ... як, хоч ... але (та), не тільки*

... але й (а ще й), якщо не ... то, не то що ... а, як ... так (кома ставиться тільки перед другою частиною сполучника). Мужню силу хоч похилить горе, так не зломить, в підлість не поверне (І. Франко). Дуби навіть у погожу пору якщо не похмурі, то важкувато спокійні, якщо не зажурені, то запечалені якоюсь думкою. Григій Тютюнник писав твори як українською, так і російською мовами;

г) з'єднані сполучниками *і (й), та (= і)* в пари (кома ставиться між парами). Суперечливі й непримиренні для нас поняття, як життя й смерть, високе й низьке, трагічне й комічне, прекрасне й потворне, у світобаченні й художньому мисленні стародавніх слов'ян не були ще антагоністами (М. Яценко);

д) з'єднані приєднувальними сполучниками *і, а також, ще й, а то й, та й, та ще*, які вказують, що до переліченого приєднується ще один елемент як доповнення до сказаного. Дерев'яна скриня була неодмінним елементом українського весільного обряду, та й побуту взагалі. Але: Зробився я Остапом Вишнею та й почав писати (Остап Вишня) (сполучник у єднальному значенні).

2. Кома не ставиться:

а) якщо сполучник *і (й), або, чи, та (= і)* вжитий один раз. Один город одділяється тільки рядком верб або межами (І. Нечуй-Левицький). Ішов кобзар до Києва та сів спочивати (Т. Шевченко);

б) між двома однаковими або близькими за значенням словами, з яких друге вжите з часткою *не*, якщо така словосполука становить собою одне ціле. Василь Парадіок слухає не наслухається тих розмов (І. Чендей);

в) між двома словами, з'єднаними повторюваними сполучниками *і* або *ні*, якщо вони утворюють суцільний вираз: *і сюди і туди, ні се ні те, і сяк і так, ні чутки ні вістки, ні собі ні людям, ні риба ні м'ясо, ні з сього ні з того, ні пуху ні пера, і вдень і вночі* й т. ін. Ні живі ні мертві слухали такі речі мати й сестра Кирилова (П. Куліш). Хлопці стояли ні в сих ні в тих (В. Кава).

3. Крапка з комою ставиться між поширеними однорідними членами речення, особливо якщо в їх складі є свої розділові знаки. Ганна билася, як чайка об кригу, рятуючи інших дітей; молюла в жорнах, захованих од злого ока у свинячий цебер, кору, і ячмінний послід, і покришене дрібно кукурудзяне стебло; вишукувала по пагінчиках навесні в лісі під прілим листям торішні ліщинові горіхи; варила з молодим часником і цибулею лободу та рогіз і ділила те поміж усіма порівну (Ю. Мушкетик).

4. Тире ставиться між однорідними членами речення, якщо вони протиставлені один одному й не з'єднані сполучниками. ... Не жалібна — ясна твоя краса... (Леся Українка). На тім кровопролитті не місяць в небі сходить — турецький ятаган (Л. Костенко).

Узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами

При однорідних членах можуть бути узагальнювальні слова, які виступають тими ж членами речення, що й однорідні. Іноді вони відірвані від

однорідних іншими членами речення. Усе таке веселе в тій хаті було, прибране, осяюче: і кужіль м'якого льону на жердці, і чорний кожух на кілку, і плетена колиска з дитиною (Марко Вовчок). Золоті верхи церков Києва, строкаті натовпи людські на березі, збройна дружина в лискучих панцирах — все звеселяло серце Ірини (П. Загребельний). Скрізь: на деревах, на кризі, на сивій пелені снігу — лежала мовчазна засторога приснулої небезпеки (Ю. Мушкетик).

Як узагальнювальні найчастіше вживаються слова *все, скрізь, всюди, завжди, ніхто, ніщо, ніколи* й под., рідше різні частини мови, іноді цілісні словосполучення та фразеологізми. Сонце, і небо, і земля, і квіти — ніщо не затулить і не висвітлить творчість неприглядності (О. Довженко). І от знайшлися в цих місцях багатства небувалі: і хутра, й будівельний ліс, і золото блискуче (Н. Забіла). Лежала тут усяка всячина: колесо з велосипеда, стара лампа, гачки, ключі.

Двокрапка й тире при узагальнювальних словах у реченнях з однорідними членами

1. Двокрапка ставиться після узагальнювального слова перед однорідними членами речення. І справді, Олексій Іванович був чоловік неабиякий: височенного зросту, плечистий, рукатий, цибатий, з круглим ... обличчям і гостро-верхою головою... (Панас Мирний).

2. Перед словами *а саме, як-от, наприклад, як наприклад* ставиться кома, а після них — двокрапка. Із групи отруйних грибів окремо виділяються так звані умовно їстівні, як-от: деякі сиріжки, хрящі-молочники, зморшки. Через необізнаність збирачів мало використовуються деякі їстівні гриби, як наприклад: рижики смачні, зеленушки, рядівки рожеві.

3. Тире ставиться, якщо узагальнювальне слово йде за однорідними членами. Ні спека дня, ні бурі, ні морози — ніщо не вб'є любов мою живу! (В. Сосюра).

4. Якщо однорідні члени стоять у середині речення після узагальнювального слова, перед ними ставиться двокрапка, а після них — тире. Скрізь: і в світлицях у Колодія, і на подвір'ї — сидить поза столами городова козацька старшина із запорожцями (П. Куліш).

(Подано за навчальним посідником Дудки О. О., Шевелевої Л. А. Українська мова: Комплексний довідник. — Харків: Парус-Друк, 2010. — С. 296 – 300)

Тренувальні вправи

144. Розставте пропущені розділові знаки.

1. Діждали весни город Мотря одкопала скопала засадила хату вимазала обліпила призьбу жовтою глиною підвела коло хати віником обмела. 2. Вітер в гаї не гуляє вночі спочиває. 3. Стукіт помалу затихав затихав і вмер. 4. Тягнуться до сонця і квіти і трави віти кучеряві гори голубі. 5. Дихнуло з півночі і півдня з заходу і сходу. 6. Не тільки її а й матір стару стали цуратися

люди. 7. Буде дощ і туман і роса. 8. Силуети гір то випливали то ховалися за сіткою весняного дощу. 9. Я знав міста ліси і гори і в морі бачив кораблі. 10. В промінні місячним як в морі втонули ниви і луки і темні праліси і гори. 11. Піди купи хліба. 12. Ти гукай не гукай а літа не почують. 13. В підземній глибині в морях і під водою і на вершинах гір і в хащах лісових уранці, уніч удень вечірньою порою і в селах і в містах звучить мені твій сміх. 14. Народність і патріотизм гуманізм і правдолюбство краса і велич поезії Шевченка глибоко увійшли в наше сьогоднішнє життя. 15. Курінь пах землею і мохам і видавався підземельникові горою що зникає десь високо в тумані. 16. Попідтинню сіромаха і днює й ноче. 17. Ми засіваємо житейське море і не на день минуций на віки. 18. Зміцнів Київ оновилася й Софія одягла тільки нову одезу яка відповідала смакам та уподобанням нового часу.

Маяли над нами жовті голубі червоні сині метелики. Купили зручний широкий стіл. Збирають світлі золоті меди веселокрилі і прозорі бджоли. Ліс стояв тихий спокійний зажурений. Зібралися під кінець теплого з лагідними вечорами із запашною гіркотою в повітрі серпня. Водив той загін якийсь славетний генерал чорновусий стрункий завзятий. Рівний залитий сонцем степ одразу принишк. Потім вони пішли вниз широкою брукованою вулицею. Шалений холодний вітер люто висвистував і завивав. Мамині руки щедрі робочі втоми не знають з ранку до ночі. Ліворуч велике глибоке озеро а праворуч маленьке мілке. Сухий випалений сонцем типчак переливався як грива мертвого коня. Звичайно для того урочистого випадку і вбрання личило б якесь інше коштовне незвичайне як у запорожців абощо.

Я з тобою навпіл все життя поділю хліб і сіль і краплину щастя. Чарівний світ пливе переді мною сині води білі піски хати на високих берегах. Вчителі-словесники використовують різні технічні засоби а саме кодоскоп програвач магнітофон кінопроектор. Луки гори пишні сади все зелене й принишкле. Перериває його перепелячий крик зірвавшись угору заглушає докучливе сюрчання трав'яних коників що як не розірвуться і все те зливається до купи у якийсь чудний гомін вривається в душу... Тут все і повітря і тиша і дерева сповнене такої сили що й сам мимоволі стаєш сильнішим.

145. Розставте пропущені розділові знаки.

1. Еще последний снег в долине мгlistой на светлый лик весны бросает тень но уже цветет душистая сирень и барвинок и ландыш серебристый. 2. Ни ясных звезд блуждающие станы ни полные на взморье паруса ни с пестрым зверем темные леса ни всадники в доспехах среди поляны ни гости с вестью про чужие страны ни рифм любовных сладкая краса ни милых жен поющих голоса во мгле садов где шепчутся фонтаны ничто не тронет сердца моего. 3. Доктор увидел ремесленников в серых суконных куртках моряков с лицами цвета глины зажиточных горожан в цветных жилетках с их жёнами у которых юбки походили на розовые кусты. 4. Скакун мой призадумался и прыгнул. 5. Комар изловчился жиг его в нос. 6. Не птицей снарядом пролетает реактивный самолёт. 7. Она за тебя и в огонь и вводу готова. 8. Он расшаркивался и

кланялся с особенною ловкостью и хотя никогда не танцевал но сделал антраша. 9. Всё было наше всё было общее прошлое и будущее радость и вся жизнь до последнего дыхания. 10. Всё что могло приглушить звуки ковры портьеры и мягкую мебель Григ давно убрал из дома. 11. Обшарканный видавший виды вездеход остановился на берегу большой окутанной утренним туманом реки. 12. Жизнь за мое упорство вернула мне счастье безмерное изумительное прекрасное. 13. Зеленой чертой ложится след ваших ног по росистой побелевшей траве. 14. Мы ехали по широкой распаханной равнине. 15. По широкому мокрому лугу по зазеленевшим холмам по длинной пыльной дороге по сверкающим обгаренным кустам и по реке полились сперва алые потом красные золотые потоки молодого горячего света. 16. Отнесен на хуторскую почту серый склеенный из грубой кульковой бумаги пакет.

146. Випишіть правильні сполуки.

Домик на пригорке был покрыт толем; ставень слетел с петли; ударили по рельсе, подвешенной к дереву; полезно мыть волосы шампунью; смогла купить пять метров тюля; для провинциального городка ревизор был весьма значимой фигурой; простодушные люди часто принимают желанное за действительное; слушателям предоставилась возможность посетить Эрмитаж; с героем романа постоянно происходили романтические истории; преступление было совершено со злым умыслом; комедия дала большой резонанс; большую роль в жизни человека играет подсознание; в нашу студию пришли весьма известные люди, которые у всех на устах; Татьяна, расставшись с Онегиным, не перестает любить его, а напротив; у меня сегодня праздное настроение; хороший руководитель должен во всем показывать пример своим подчиненным; сильная, закаленная в жизненных испытаниях дружба; благодаря чьей-нибудь помощи; в те годы Россия была голодна и нища; ветерану хотелось слов без фальша; вернуться с Минска; Узкая дорожка была покрыта проваливающимся снегом под ногами; Меня до глубины волнует этот вопрос.

147. Підкресліть слова без орфографічних помилок.

Сузить, сэкономить, сагитировать, предьубилейный, добьемся, шампиньон, необьятный, трехязычный, адъютант, бульйон, двухъярусный, пьеса, как-будто усиливалось, ветреный день, обветренное лицо, с обындевевшими ресницами, что-то кричал, не разобрать было ничего, приободрить меня, экспидиция, преградить, претерпеть, преобладать, призадуматься, привлечь, серебряные колокольчики, на пол-аршина, западно-европейский, дальне-восточный, южно-африканский, карело-финский, масляная краска, каменные ступени, мощенные и асфальтированные улицы, давно неезженные колеи, крашеный забор, раненного казака, с ревом бешеным, по ставням свешеным, сосновый саженый лес, кучи стрелянных гильз.

Контрольні вправи

148. Перепишіть речення, розставте потрібні розділові знаки при однорідних членах речення.

1. Ми думаємо про вас. В погожі літні ночі в морозні ранки і вечірній час і в свята гомінкі і в дні робочі ми думаємо правнуки про вас 2. Моя рука ніколи і нікому ні кривди ні біди не принесе! 3. Грав музикант про сонце в блакитному небі про біленьку хмаринку про сіреньку пташку-жайворонка і про щасливі дитячі очі 4. Народність і патріотизм гуманізм і правдолюбство краса і велич поезії Шевченка глибоко увійшли в наше сьогоднішнє життя в культуру мистецтво та літературу. 5. Як не любить той край що дав тобі і силу і гострий зір очей і розум молодий і далі що тобі красу відкрили і моря голубий розгойданий прибій. 6. Над далекими горбами небо ніби зливалось з землею вкритою товстим білим сніговим шаром. 7. Лукаш слухав і мріяв і складав ту незнану синьозору пісню. 8. Усе в дитячій бібліотеці і гарно оформлена вітрина і плакати і виставлені новинки захоплює маленького читача.

149. Розставте пропущені розділові знаки.

А) Отремонтированный паром выкрашенный и вычищенный продвигался с такой медлительностью что если бы не постепенная обрисовка его контуров то можно было бы подумать что он стоит на одном месте или же идет к тому берегу (А. Чехов). Б) Когда Сабуров вернулся в батальон оказалось что его ординарец предприимчивый автоматчик которого все в батальоне несмотря на его тридцатилетний возраст звали Петей уже устроил среди развалин подобие командного пункта (К. Симонов). В) Потом Обломову приснилась другая пора он в бесконечный зимний вечер робко жметя к няне а она нашептывает ему о какой-то неведомой стране где нет ни ночей ни холода (И. Гончаров). Г) С улицы присыпанной пылью как будто пудрой нужно было перейти в переулок который был так узок что если случалось встретиться в нем двум повозкам то они уже не могли разъехаться (Н. Гоголь).

150. Виконайте тести.

1. Грамматические ошибки допущены в ряду

А двое козлят, пятеро ребят

Б семеро волков, трое девочек

В двое ножниц, трое суток

Г четверо котят, двое учеников

2. Выделенное слово употреблено правильно в предложении

А *Невежда* — это невежливый человек.

Б Сегодня холодно, *надень* пальто.

В На небе появились тяжёлые *дождливые* тучи.

Г Вслед за черешней *подоспели* ранние сорта яблок.

3. Союз выделен в предложении

А *Что (бы)* ни увидал теперь Петя, ничто бы не удивило его.

Б *Что (бы)* там ни говорили, а я уважаю своего соседа.

В *Что (бы)* достичь цели, нам пришлось переправляться через реку.

Г *Что (бы)* ни случилось, отец никогда не терял самообладания.

4. Мягкий знак на месте пропуска пишется во всех словах ряда

А мыш.., бежиш.., ноч..

Б береч.., доч.., плащ...

В луч.., нож.., идеш...

Г чертеж.., молодеж.., тиш..

5. Выделенное слово пишется слитно в предложении

А **(В)место** падения метеорита, к образовавшемуся кратеру, выехала группа учёных.

Б **(В)виду** скорого отъезда делать ремонт не стали — ограничились генеральной уборкой.

В **(В)роде** нашем все рыбачили, а я вот кашеваром сделался.

Г **(В)следствие**, безусловно, местного масштаба неожиданно вмешался прокурор области.

6. Безударные гласные, проверяемые ударением, пропущены в ряду

А скр..петь, изл..гать, ст..рать, отр..стить

Б м..шать, бр..дить, м..нять, бл..стать

В д..рить, др..жать, ст..лить, выб..рать

Г пл..сать, сл..дить, заб..влять, в..ртеть

7. Букву *ы* нужно писать на месте пропусков во всех словах ряда

А ц..клон, ц..нковый, ц..кнуть

Б медиц..на, ц..гейка, ц..плёнок

В чтец.., куц..й, Лисиц..н

Г на ц..почки, белолиц..й, ц..новка

7. Буква *о* пишется в суффиксах всех слов ряда

А пастуш..к, волч..нок, сгущ..нка

Б медвеж..нок, собач..нка, дириж..р

В старич..к, парч..вый, груш..вый

Г девч..нка, крюч..к, грош..вый

8. Все слова пишутся через дефис в ряду

А (пол)дома, (пол)Украины, англо(русский)

Б (мало)знакомый, (контр)атака, (черно)смородиновый

В (пол)яблока, (пол)лимона, (по)дружески

Г по(больше), Северо(Кавказский), когда(нибудь)

9. Две буквы *н* пишутся во всех выделенных словах ряда

А рассея..ы сильным ветром, тума.. ое утро

Б багря..ый закат, стекла..ый графин

В нечая..ая ошибка, подготовле..ы редакцией

Г бессмысле..ый поступок, нежда..ый гость

10. Пропущена одна и та же буква во всех словах ряда

А пред..явить, в..южный, трех..язычный

Б под..звать, опр..кинуть, поз..вчерашний

В пр..уныл, пр..образился, пр..восходный

Г бе..проигрышный, ра..кидать, ра..таять

11. Прочитайте предложения и выполните задание.

Поздней осенью (1) бывает (2) иногда совсем как ранней весной: там — белый снег, там — чёрная земля. Редко (3) бывает (4) проглянет солнце на какой-нибудь час, но зато какая же это радость!

Правильно указаны все цифры, на месте которых в предложениях должны стоять запятые, в ряду

А 1, 4

Б 1, 2

В 3, 4

Г 1, 2, 3, 4

12. Грамматическая ошибка допущена в предложении

А Явившись на зов, он почтительно склонил голову набок.

Б Некто, бесцельно поглядывая вокруг себя, барабанил пальцами по своей трости.

В Раскрашивая картинки, у ребёнка платье испачкалось краской.

Г А сделавшись приказчиком, поступал, разумеется, как все приказчики.

13. Прочитайте предложение и выполните задание.

Вздымались волны, пенились, но (1) казалось, что чьи-то незримые руки (2) потрясая (3) размахивали белыми полотнищами, и весь простор, густо залитый мраком ночи (4) находился в бешеном движении.

Запятая НЕ ставится на месте пропуска

А 1

Б 2

В 3

Г 4

151. Відредагуйте текст, виправивши орфографічні та пунктуаційні помилки.

Сани остоновились около большого, странного дома похожего на опрокинутый супник. Длинный подъезд этого дома, с тремя стеклянными дверями, был освещен дюжиной ярких фонарей. Двери со звоном отворялись и как рты глатали людей, которые снавали у подъезда. Людей было много, часто к подъезду потбегали лошади, но собак ни было видно.

Хозяин взял на руки Тетку, и сунул ее на грудь, под шубу, где находился Федор Тимофеевич. Тут было темно и душно но тепло. На мгновении вспыхнули две зеленые искорки это одкрыл глаза кот обезпокоеный холодными жесткими лапами соседки. Тетка лизнула его ухо и желая усестся возможно удобнее безпокойно задвигалась смяла его под себя холодными лапами, и нечаянно высунула из под шубы голову, но тот час же сердито заворчала и нырнула под шубу...(А.Чехов)

Тема 3. Розділові знаки в реченнях з відокремленими членами

Питання, що виносяться на розгляд

1. Загальні умови відокремлення членів речення.
2. Відокремлені означення.
3. Прикладка (апозиція). Відокремлення прикладки.
4. Відокремлені обставини, розділові знаки при них.
5. Відокремлені додатки, розділові знаки при них.

Матеріали для самостійного вивчення

Відокремленими називаються другорядні члени речення, що виділяються за змістом та інтонаційно. Відокремлення — це один із засобів смислового виділення або уточнення частини висловлювання. Завдяки відокремленості означення (узгоджені та неузгоджені, а також прикладки), додатки й обставини набувають більшого значення, підкреслюються. Відокремлені члени речення у вимові виділяються логічним наголосом і невеликими паузами, а на письмі відокремлюються комами або тире.

Відокремлені узгоджені й неузгоджені означення

1. Поширені узгоджені означення відокремлюються комами, якщо вони виражені прикметником або діеприкметником із пояснювальними словами й стоять після означуваного іменника. На виднокрузі появилася вузенький пасмужок, зразу блідий і невиразний, відтак уже більший і ясніший (Б. Лепкий). В країні нашій є місця, лісами густо вкриті (Н. Забіла).

2. Означення не відокремлюються, якщо: а) вони стоять перед означуваним словом і не мають додаткового обставинного значення (причини, умови, допусту). Дядько скинув в'язку розмальованих у червоне й зелене кошків (Григій Тютюнник). Але: Розмальовані у червоне й зелене, кошкики привертали увагу покупців (причинове значення);

б) означуване слово без означення як член речення не має самостійного змісту. Не можу уявити собі часу більш щасливого, ніж ці два місяці.

3. Два непоширені означення відокремлюються після означуваного слова, якщо перед ним уже є означення. Понад самим кветом виструнчились гінкі стебла, однакові, незліченні, як солдати (О. Гончар). При відсутності такого означення відокремлення необов'язкове; воно залежить від смислового зв'язку з означуваним словом та інтонаційного виділення. Весна мені багато говорила, співала пісню дзвінку, голосну (Леся Українка). Микита Чугай, високий, сильний, стоїть посеред вулиці і злякано озирається на всі боки (Григорій Тютюнник).

4. Незалежно від поширеності й місця відокремлюються означення, які:

а) відірвані від означуваного іменника іншими словами. Червона кров Сеньки полилася на потолочену пшеницю і, гаряча-гаряча, збігала стеблом на суху землю (Г. Косинка);

б) мають додаткове обставинне значення. Вражений небаченим видовищем, хірург прикипів до місця (О. Довженко). Колись гарячий і навіть говіркий, отаман з роками став замкнутим, мовчакуватим, навіть грізним (Ю. Мушкетик);

в) відносяться до особового займенника. Утомлений душею, він пішов не на поле, а в ліси (М. Стельмах);

г) відносяться до іменників, яких у даному реченні немає. Нателла, чим тільки могла, допомагала їм. Потім, радісна, збуджена, сиділа в колі будівельників коло багаття (О. Гончар).

5. Декілька відокремлених означень, частіше в кінці речення, можуть відокремлюватися за допомогою тире. На цегляний постамент під ясенем здерся півень — великий, гребенястий і вогненно-рудий (Є. Гуцало).

6. Відокремлюються комами неузгоджені означення, виражені непрямими відмінками іменників із прийменниками. Учитель Василь Мефодійович Крючко, з добрим, теплим лицем і задушевним голосом, був особливим учителем (В. Сосюра).

7. Неузгоджені означення, виражені неозначеною формою дієслова, відокремлюються тире (перед ними можна поставити а саме). ... Ота сміла горстка стояла серед води без надії рятунку, з самотнім бажанням — дорого продати своє життя в бою (І. Франко).

Відокремлені прикладки

1. Відокремлюються комами:

а) поширені прикладки, що стоять після іменників, до яких вони відносяться. Ліси шумлять, моє зелене віче (Л. Костенко);

б) поширені прикладки, які стоять перед пояснюваними іменниками, якщо прикладки мають обставинний відтінок. Мандрівник вічний, неблаганний час іде вперед... (Л. Дмитерко);

в) прикладки при особових займенниках незалежно від поширеності й позиції. Тайновидець, він одразу ж розгадує наші думки (О. Гончар). Ми, пілігрими вічності, мандрівники, стомилися і дуже хочем пити (Л. Костенко);

г) прикладки, що приєднуються за допомогою слів родом, на ім'я, так званий. Ой був у Січі козак, на прозвище Чалий (Народна творчість);

г) прикладки зі значенням причини, що приєднуються за допомогою сполучника як. Як справжній, органічно близький митець, Андрій Головка черпав свої теми з живих народних джерел... (О. Гончар). Але: Дітям А. Головка відомий як автор (= у ролі автора) оповідань «Пилипко» й «Червона хустина»;

д) прикладки, виражені загальними іменниками, якщо вони стосуються власних назв і стоять після них; перед власними назвами відокремлюються прикладки із причиновим або допустовим значенням. Гаврило, Підпарин тесть, вплив у сиву бороду жовтий кістяк руки (М. Коцюбинський). Поетеса величезної впливової сили, могутнього вияву правди й добра, Леся Українка належить до митців світового рівня.

2. Ставиться тире, якщо:

а) прикладка має значення уточнення й перед нею можна поставити слова *a same*, тобто. Обидва отаманові сини — Петро й Роман — погинули за Україну (Ю. Мушкетик);

б) прикладці надається особливий смисл (частіше в кінці речення). «Енеїда» ви- значила одну з найхарактерніших артерій нашої літератури — двозначний гумор... (Є. Сверстюк);

в) прикладка стосується одного з однорідних членів речення. Тим часом Шахай частував гостей: братів Шворнів — розумного Саньку й пришелепкуватого Митьку; Макара — колишнього чередника, рудого велетня із страшними вусами, кудлатою червоною головою і з дитячими блакитними очима; Бубона Петра — найкращого у світі наводчика...; братів Васишиних — незрівнянних розвідників, телефоністів і у вільну годину музикантів; Виривайлів — чотирьох соколів... (Ю. Яновський).

Відокремлені обставини, виражені дієприслівниками і дієприслівниковими зворотами

1. Відокремлюються комами:

а) дієприслівникові звороти незалежно від місця. Вони означають додаткову дію і в реченні виступають обставинами способу дії, часу, причини, умови, допусту. Корнелюк біг, тремтячи від несамовитого гніву (О. Довженко). Осінь, увійшовши у свої права, повелась спочатку суворо, все чогось хмурилась, сльозилась, а потім пом'якшала (Ю. Збанацький). Хлопець не спав, думаючи про райську квітку щастя (Б. Лепкий). Не поклонившись до землі, і гриба не знайдеш (Народна творчість). Бажаючи плакати, я смішу інших (П. Гулак-Артемівський);

б) два або більша кількість одиничних дієприслівників. Повечерявши, благословившись, біжу назад у будинок (Марко Вовчок). Марко, мліючи, заточуючись, падаючи і знову підводячись, як міг, пішов до соняшників (М. Стельмах);

в) одиничний дієприслівник, який означає додаткову дію, час, причину, умову, а не спосіб дії. Вози, проїжджаючи, глухо, тоскно скрипіли (О. Гончар). Утомившись, вони [ярки] забирались на біле каміння і лячно зазирали звідти у прірву (М. Коцюбинський). Але: Я ішов не обертаючись (В. Дрозд). Лінивий сидячи спить, лежачи робить (Народна творчість).

2. Два дієприслівники чи дієприслівникові звороти, з'єднані неповторюваними сполучниками і, або, комою між собою не розділяються. Упоравшись з Кодаком і діждавши з Січі ще три тисячі товариства, Сулема через два тижні підняв своє військо до походу (А. Кащенко).

3. Дієприслівник і дієприслівниковий зворот, які стоять після сполучника, відділяються від нього комою, якщо їх можна переставити в інше місце в реченні. Собака теж зробився невеселий і, покрутившись, знехотя потюпав геть (О. Довженко). Толя хотів іти додому, але, зачувши ці слова, навіть зійшов униз до хлопців (В. Винниченко).

Після сполучника *a* кома ставиться, якщо попереду є заперечення. Більшість птахів не лишаються у нас зимувати, а, вивівши потомство, летять у

теплі краї. Але: Джериха скинула намітку й почала її згортувати, а згорнувши намітку, допомгла синові складати білу празникову свиту дрібними фалдами (І. Нечуй-Левицький).

4. Не відокремлюються комами дієприслівникові звороти, якщо:

а) вони тісно пов'язані за змістом із присудком. Доповідач промовляв не заглядаючи в записи;

б) вони починаються підсилювальною часткою *і* (*й*). Можна бачити деякі зорі і не дочекавшись темряви;

в) вони стали фразеологізмами: бігти не чуючи ніг, сидіти склавши руки, тікати не пам'ятаючи себе, працювати не покладаючи рук, говорити не переводячи духу й под. Так хіба нам сидіти згорнувши руки...! (П. Куліш);

г) на їх основі утворилися вирази починаючи з (такого-то часу), виходячи з (=на підставі), зважаючи на (=в залежності від) і под. Починаючи з кінця квітня Євген перейшов у листах до Марини на українську мову (Б. Антоненко-Давидович). Але: У статті все треба змінити, починаючи з головного.

Відокремлені обставини, виражені сполученням іменників із прийменниками

Відокремлюються комами обставини причини, умови, допусту, виражені сполученням іменників із прийменниками *незважаючи на* (*завжди*), *всупереч*, *наперекір*, *попри*, *у зв'язку з*, *залежно від*, *на відміну від*, *завдяки*, *внаслідок*, *з причини*, *за браком*, *за наявністю*, *згідно з*, *за згодою*, *на випадок*, *відповідно до* (при значній поширеності, відсутності тісного зв'язку з основною частиною речення). Теоретична філософія Сковороди, незважаючи на зовнішню, іноді релігійно-біблійну оболонку, була для того часу прогресивною (П. Попов). Було, незважаючи на травень, душно, як улітку (М. Коцюбинський). Оригінальна українська назва ягід журавлина, всупереч живому мовленню й рекомендаціям словників, у радіо- та телепередачах чомусь замінюється словом клюква (О. Пономарів). Але: Все сталося всупереч передбаченню. А Чіпка, наперекір світові й людям, якийсь веселий, радий (Панас Мирний). Але: Вона зробила це наперекір усім. Попри культівсько-застійне глухоліття, попри будь-які кон'юнктурні перепади, він [Дмитро Білоус] завжди безхитрісно, завзято і навіть азартно служив і служить Слову (В. Чуйко). Але: Ми досягнемо мети попри усі перешкоди. Згідно з найпоширенішою класифікацією, виділяються п'ять стилів мовлення: офіційно-діловий, науковий, публіцистичний, художній, розмовний. Але: Заняття проводяться згідно з розкладом. 1 січня 1990 року українська мова, відповідно до прийнятого Верховною Радою Закону про мови, офіційно визнана державною мовою України. Але: Відповідно до цього Закону гарантується вільний розвиток усіх мов, поширених на території України.

Відокремлені уточнювальні члени речення

Уточнювальними називаються такі члени речення, які уточнюють, пояснюють, конкретизують ті члени речення, після яких вони стоять. Вони відповідають на питання *хто саме? який саме? де саме? коли саме? як саме?* й т. ін.

Уточнюватися можуть будь-які члени речення:

а) підмети. Як кремінь і криця, стялись роди — Гутенюки з Палійчуками... (М. Коцюбинський);

б) присудки. Лексика — це всі слова мови, цебто словниковий склад мови (підручник). Хома стояв у хаті високий, під стелю... (М. Коцюбинський);

в) означення (можуть приєднуватися за допомогою сполучників хоч, навіть якщо). І от залишився від нього [явора] високий, широченний, обхватів на вісім, корч (В. Близнець). Останні, хоч і не дуже приємні, новини зацікавили нас. Актуальна, навіть якщо і не нова, проблема заслуговує на увагу;

г) додатки (найчастіше приєднуються словами *крім, окрім, опріч, особливо, зокрема, за винятком, включаючи, замість, на відміну від тощо*). Іншого виходу, окрім утечі, у друзів не залишалося (Ю. Яновський). Опріч Гафійки, було ще два наймити (М. Коцюбинський). З давніх-давен вишитий рушник, крім утилітарного призначення, був високою ознакою народного характеру, зокрема майстерності і вправності, працьовитості й гостинності (журнал). Замість утіхи, Чіпка похвалився їй [Галі] своїм горем та трохи сам не заплакав (Панас Мирний);

г) обставини місця, часу, способу дії. ... За ставком, на другому горбі, ховалася в деревах церква (М. Коцюбинський). Ось у цьому селі [у Куманцях] року Божого 1949, місяця січня, шостого дня, якраз у ніч перед Різдом, судилося мені з'явитися на світ (М. Луків). Але: Поет Микола Луків народився 6 січня 1949 року (нема уточнення). Це відчуття надходить раптово, ні з того ні з сього... (Є. Гуцало).

Уточнювальні члени речення можуть приєднуватися словами *тобто, цебто, себто, або (= тобто), чи (= тобто), а саме, інакше, особливо, в тому числі, як кажуть* і под. Маркіян знову ж був таким і таким, тобто повною протилежністю батька (І. Вільде). Старий, або Верхній, город після Хмельниччини безлюдовав (П. Куліш). Але: З тим чоловіком вони сходились нечасто і більше сварились або кепкували обопільно (Ю. Мушкетик) (або $\neq$ тобто). У стилі художньої літератури, інакше в художньому, чи художньо-белетристичному, стилі, віддзеркалюється все багатство національної мови (підручник). У жодне з наступних видань І.Франка, в тому числі і в п'ятдесятитомне, не включались «Великі роковини» (Ф. Погребенник). Уточнювальні члени речення вимовляються з дещо зниженою інтонацією, а на письмі виділяються комами, тире або дужками. На самій горі, понад шляхом, маячив білий стовп (О. Гончар). А потім пізно, уже вночі, в хаті в Тихона було повно людей (А. Головка). У неї [у мами] було чорне, аж до синяви, волосся... (В. Сосюра). Усі четверо — хірург, і асистент, і сестри — ствердливо хитнули головами й одвернулися схвильовані (О. Довженко).

1. Додаток із прийменником *замість* не відокремлюється, якщо він ужитий у значенні заміщення. Сьогодні він чергував замість (= за) сусіда. Замість віри, й надії, і любові панують безвір'я, відчай, ненависть, заздрість і мерзота (І. Вишенський).

2. Слова *зокрема* і *наприклад* можуть:

а) бути вставними (їх можна вилучити з речення, не порушуючи структури, а тому слід відокремлювати). До старослов'янizmів належать, зокрема, такі слова, як *раб*, *юний*, *приянь*, *братство*, *вчитель*, *святиня*, *грядущий*, *благословенний*, *воскресити*, *небеса*, *чудеса* тощо. Більшість індивідуальних неологізмів не стає надбанням активної лексики, хоч часом трапляється й таке. Відомі, наприклад, неологізми І. Верхратського — звіт, І. Франка — чинник;

б) приєднувати уточнювальні члени речення, які відокремлюються разом зі словами *зокрема* і *наприклад*. Особливо виразними стають стилістичні можливості метафори в поєднанні з іншими тропами, зокрема з порівняннями. Часом антитеза становить собою дуже поширене речення чи навіть цілий твір, наприклад вірш, із протиставленням двох частин;

в) стояти після узагальнювального слова перед однорідними членами речення (перед словами *зокрема* і *наприклад* ставиться кома, а після них — двокрапка). Неабияку експресивність мають звуконаслідувальні слова, зокрема: *гультяй*, *телепень*, *човгати*, *шастати*, *теревенити*, *ахкати*, *ойкати*, *хрусь*, *трісь*, *бах* і т.ін. Неологізми виникають у мові весь час. Це нові слова зі сфери науки, літератури, мистецтва, наприклад: *алгоритм*, *вірусологія*, *нейрокібернетика*, *поп-арт*. (Приклади наведені за матеріалами книги О. Пономарева «Стилістика сучасної української мови»)

(Подано за навчальним посідником Дудки О. О., Шевелевої Л. А. Українська мова: Комплексний довідник. — Харків: Парус-Друк, 2010. — С. 315 – 326)

Тренувальні вправи

152. Розставте пропущені розділові знаки.

Українська мова. Там по обніжках сивим полинем і медовою кашкою порослих блукали ми бувало день за днем. І налякані нашою ватагою налякані нашими батогами-голосами то з-під одного то з-під другого куща схоплюються зайці прудко біжать униз. Неподалік воріт Павло побачив дебелого дядечка з зарослим густою рудою щетиною обличчям в розхристаній невизначеного кольору сорочці. Під призьбою облиті світлом з вікон цвіли й по-нічному пахли жовті гвоздики. Колись гарячий і навіть говіркий отаман з роками став замкнутим мовчакуватим навіть грізним. Ота сміла горстка стояла серед води без надії рятунку з одиноким бажанням дорого продати своє життя в бою. Учитель Василь Мефодійович Крючко з добрим теплим лицем і задушевним голосом був особливим учителем.

Російська мова. Разбуженные говором подымались с земли и другие и застенчиво скрывая свою радость тоже толпились у телеги приезжего. Раздираемое молниями небо дрожало дрожала и степь то вся вспыхивая синим огнем то погружаясь в холодный тяжелый и тесный мрак страшно суживавший ее. Затканые мглой их фигуры были еле видны Сергею с любопытством

смотревшему на них сквозь тьму. Я молчал а он с восхищением чмокая губами говорил о кавказской жизни полной дикой красоты полной огня и оригинальности. Смотреть на нее спокойную и сильную как большая полноводная река приятно. Понуро ступают лошади с бессильно свесившимися ушами.

153. Знайдіть речення, у яких правильно розставлено розділові знаки.

1. Скучные партии резины, достававшиеся через знакомых рабочих и комсомольцев, слабо покрывали нужду в этом материале. 2. Ни говора ни смеха, тяжкое плывущее вместе со всеми, молчание. 3. Здоровые, молодые, сильные они подхватили, почти подняли Антипа на воздух и бросили на палубу. 4. Получалось нечто жуткое путаное и резкое. 5. В предрассветной глубокой темени увидел, как через забор махнул кто-то большой грузный. 6. И пошла тут жизнь вполне конкретная но и вполне тоже необъяснимая, до краев дорогая и родная. 7. Он трижды молодой ждал от жизни всего, но этого письма никак не ждал. 8. Целиком занятый решением этой волнующей загадки в своей судьбе, Ваганов прошел в кабинет. 9. От прекрасного дворца, стоящего на возвышении и украшенного ослепительными колоннами, открывался чарующий вид на чистый, ухоженный парк, в который надо было спускаться каменными ступенями. 10. Честный, принципиальный, открытый, он пользовался известностью и авторитетом. 11. Русый, с кудрявой головой, без шапки и с расстёгнутой на груди рубахой Дымов казался красивым и необыкновенным. 12. Я увидел мужика мокрого в лохмотьях, с длинной бородой. 13. С костистыми лопатками, с шишкой под глазом, согнувшийся и явно трусивший, он представлял из себя смешную фигуру.

154. Випишіть нормативні конструкції.

Сертификаты были выданы двумстам тридцати пяти выпускникам училища; Важно следить и анализировать процессы, происходящие в современном обществе; Своей подвижнической деятельностью мать Тереза снискала уважение во всём мире; уклоняться от ответственности; согласно объяснениям; одержать первенство; в шкафу; отряд партизан; Мякоть корневого сельдерея очень плотная; нелепейший наряд; за семью замками; пачка макарон; в двухтысячном году; вкуснее торта; в лесистой чащобе; Статья оказалась полезной и информативной; статья вызвала многочисленные отклики; жаждет славы; смелее от всех; на обоих берегах; свыше четырёхсот метров; Войдя в ярко освещённый зал, юбиляра встретил гром аплодисментов; по приезду в Петербург; Нужны сведения о наличии в фондах библиотеки новых поступлений; Из радиоприёмника доносился немудрёный, однообразный мотивчик; полные контейнера; поезжай прямо; щиплет за руку; с четырьмястами рублями; новые драйверы; По окончанию производственной практики; положите на полку; корзина вишней; наиболее чаще; в одна тысяча пятьсот десятом году; помог подобрать эффектную диету; игривая улыбка тронула его губы; дипломанты музыкального конкурса; согласно устава

монастыря; Вера Александровна чересчур впечатлительна; пятидесятью рублями; разожжёт костер; современные госпитали; обеими страницами.

155. Розставте пропущені розділові знаки.

1. Мне человеку в костюме босяка трудно было вызвать его франта на разговор. 2. Девочка любимица отца вбежала смело обняла его и смеясь поникла у него на шее. 3. Он нам известен как энергичный человек. 4. Я твое заявление рассматриваю как протест. 5. Один только казак Максим Голодуха вырвался дорогою из татарских рук... 6. Со мною был чугунный чайник единственная отрада моя в путешествиях по Кавказу. 7. Тучи как свинцовые. 8. Полученный ответ рассматривался как согласие. 9. Дубровин с год как шальной ходил. 10. Уезжай как можно дальше отсюда. 11. Как зарницы в небе они запылали как огненный дождь с неба упали. 12. Фанатик своего дела Кузьмичёв всегда думал о своих делах. 13. Домом у нее заведует ключница Агафья... 14. Уже подъезжая к конторе он заговорил о Пташкине которого не любил но уважал как специалиста. 15. Самоучка не из любви к науке Пигасов в сущности знал слишком мало.

156. Випишіть слова без орфографічних помилок.

Промокательная бумага; отворить картошку; уравниать в правах; обмакнуть перо в чернила; поклониться матери; резвый скакун; вскочить на коня; приложение к журналу; медный пяточок; неглубокий овражек; кумачевое полотно; растолчешь зерно; узкий желоб; стало свежѐ; говорить общѐ; искажѐнный цвет; почѐтный призиდიум; прибрежные заросли; прилежный ученик; пренебрегать опасностями; приклеить объявление; преоткрыть окно; спрячя за угол; ветер свеж; строишь быстро; жечь хворост; закон всемогущ; усатый морж...; усеян сплош; громко не плачь; вагонные мастерские; ветренный день; огурцы пересоленны; завязанный шарф; несвязанный свитер; овсянное печенье; гостинный двор; свежемороженые фрукты; это был нерассчитанный удар; глубоко не изученный вопрос; ещѐ немые; непокрашенные парты.

157. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Зверніть увагу на відокремлення додатків.

1. І ніхто того не чує не знає й не бачить опріч Марка маленького. 2. Гімназістам і гімназісткам дозволялося з'явитися на бал у маскарадних костюмах першого-ліпшого взірця за винятком одержі церковнослужителів та дам «полусвета». А втім той бал-маскарад так і ні відбувся. Зате замість нього трапився величезний скандал. 3. За винятком баби Оришки малий Чіпка нікого не любив. 4. Крім стола в кабінеті було кілька стільців шафа з паперами пуста...тажерка, на якій стояв глиняний глечик з водою. 5. Бувають такі дні коли ви працюєте менше наприклад зимою, отоді беріть у руки книжки і читайте. 6. Найбільш детально вивчена східнослов'янська фразеологія зокрема в роботах В.В. Виноградова, Л.А. Булаховського, Г.М.Удовиченка. 7. На городі все вже

достигло включаючи моркву та буряк. 9. Микола замість панського лану вийшов на своє поле. 10. В тій хвилі вона не почувала нічого крім вдячності за рятунок від нехибної смерті. 11. Васько замість відповіді підвів червоне від втоми й сонця лице й мовчки повозився палицею.

158. Перепишіть, розставляючи потрібні розділові знаки для відокремлення уточнювальних конструкцій.

1. Мабуть вони стануть на шлях провокації фальшування підтасовування використання «очкарів» тобто підставних свідків спеціально натренованих для цього. 2. Стара Текля збудила Юру рано до схід сонця. 3. На тому боці ген під обрієм примостилося село. 4. Спектакль ще мав бути дуже нескоро аж за два дні... Соня тобто паж ставала перед Марусею тобто принцесою навколішки співала і кричала, що любить. 5. Її біляве все у веснянках обличчя було біле як крейда. 6. Висота оточена з трьох боків східного південного і західного річками була панівною в цій місцевості. 7. Саме в той час далеко за Дніпром у рідному Івановому селі зловісний рев війни вдирався в школу. 8. Я побачив унизу під горою маленьку постать. 9. Батько звернув до Чортової Кузні тобто до кар'єру де тешуть намогильні пам'ятники дубові стовбури із зрізаним гіллям і чорні, як горе людське, плити. 10. Одного разу ясного літнього дня Петрик пішов на панські городи до Палазі. 11. Стрибати довелося все ж таки дуже високо метрів півтора і ноги аж різонуло, так затерпи вони від удару.

159. Здайдіть речення, у яких звороти зі словом ЯК не відокремлюються (розділові знаки пропущено).

1. Да, всё он делал не как люди. 2. Зимой поля и лесные поляны как гладкие чистые страницы какой-то гигантской книги. 3. У нас исчезло такое явление как понятие дворянской чести. 4. Его молчание оценивалось как согласие. 5. Свет из окна падал ему прямо в лицо и теперь его можно было рассмотреть как следует. 6. Как человек глубокой души Михайловский особенно любил детей. 7. Доктор бледный как полотно не произнёс ни слова. 8. В Англии для барских охот как ловчих животных использовали барсов. 9. Ведь не кто иной как я истинный виновник этой одинокой и ненужной гибели. 10. Даже в такую минуту полковника поразил голос и весь облик кардинала: он шёл как во сне. 11. Ему как жителю далёкой тайги в большом городе было шумно и неудобно. 12. Я вдруг понял что эти серые глубокие как чистый свет родниковой воды глаза и были той характерной чертой его внешности, которая неотразимо влекла всех.

160. Розставте необхідні розділові знаки, виділіть уточнювальні, пояснювальні й приєднувальні члени речення.

1. Шагах в шести от Челкаша у тротуара на мостовой прислонясь спиной к тумбочке сидел молодой парень. 2. Внизу под железной сетью воздушной дороги в пыли и грязи мостовых безмолвно возятся дети. 3. На покривившемся стогу уныло по-сиротски примостилась ворона и молчала. 4. Вдали высилось

тёмно-красное цвета сырого мяса здание фабрики. 5. Только наверху там куда вела винтовая деревянная лестница царила тишина. 6. Ранним утром на самом краю болота танцует глухарь. 7. После жёстких боёв много оружия валялось по всей округе даже в степи. 8. С тех пор то есть со дня смерти княгини прошло восемь лет. 9. Очарование Парижа овладевает вами постепенно особенно при прикосновении к парижской земле.

161. Підкресліть слова, у яких правильно виділено наголошений голосний: абзАц, адЮльтер, Алкоголь, алфавИт, анонИм, безмЕн, визИрь, дефИс, диспАнсер, договОр, досУг, доЯр, ерЕтик, загИб, Инсульт, каучУк, квАртал, коттЕдж, коклЮш, кремЕнь, лосОсь, мизантрОп, накИд, нарОст, нувОриш, партЕр, процЕнт, псевдонИм, растрУб, ревЕнь, стОляр, торЕц, фетИш, христиАнин, цемЕнт, цыгАн, шофЕр, шавЕль, Експерт; бАрмен, благовЕст, генЕзис, капОр, овЕн, онИкс, мЕнеджер, портЕр, триптИх, фОрзац, фОртель; арАхис, иерОглиф, эпИграф, намЕрения.

162. У яких словосполученнях усі слова вжито правильно, виправте помилки: остекленение балкона, интересное времяпровождение, грейпфрукты полезны, необходим страховой полюс, беспрецедентный случай, какое-то светопредставление, инцидент исчерпан, дебиторы этого банка, компроментировать, рекламой чулков, сколько время вы отводите.

163. Розставте розділові знаки.

Українська мова. 1. Я підвівся з - під лежанки й не одводячи погляду від порожніх очей Калюжного вийшов з хати в садок. 2. Я йду спираючись на костур і ледве пересуваючи ноги. 3. Я підвівся з теплої торішньої трави причесаної в один бік мабуть весняним потоком і спираючись на костур пішов помалу понад берегом шукати якогось перевозу. 4. А на кряжах та узвишсях на синіх обр'ях там і тут раптово спалахували сигнальні вежі і густі дими круто дерлися в небо когось невидимого застерігаючи про небезпеку. 5. Потім ще кілька разів черкав сірником удаючи буцім ніяк не припалить цигарки. 6. Над вільшиною підіймається прозорий цигарчаний димок і ледве виткнувшись із - поміж листя щезає розмаяний вітром. 7. Чоловіки оберемками склали сіно в човни й перекинувши ланцюги - прив'язі через плече волоком уже попід руки в воді тягли човни до берега. 8. Мати сидять на лаві підібгавши ноги і дивляться у вікно.

Російська мова. 1. В тот день я и без того уже поохотиться не мог и потому скрепя сердце покорился своей участи. 2. Простившись с ним Лаптев возвращался к себе не спеша. 3. Теперь Саша закрыла свою хрестоматию и не сказав ни слова тихо вышла из комнаты. 4. Ручьи журча и извиваясь и меж собой перекликаясь в долину гулкую спешат. 5. И день и ночь по снеговой пустыне спешу к вам голову сломя. 6. Три в столовой пробило и прощаясь держась за перила она словно с трудом говорила: «Это все...» 7. Несколько минут спустя он услышал по отголоску в гостиной что разговор с его

отсутствием стал еще шумнее и откровеннее. 8. А прислонясь к печке и заложив руки за спину стоял господин небольшого роста. 9. Она не уходила а позевывая продолжала сидеть рядом с ним. 10. Скворцы постоянно дрались с галками а успокоившись рассаживались на ветвях вековой липы и начинали изображать пулеметный бой. 11. Несмотря на мороз они поехали в лес. 12. Шесть дней спустя сержанта Золушкина вызвали в штаб части. 13. По дороге взметая снежную пыль и подпрыгивая летели сани. 14. Воробей неожиданно взлетев исчез в светлой зелени сада прозрачно сквозившей на предвечернем небе.

164. Знайдіть речення, у яких можна відокремити одиничні дієприслівники.

1. Нахмурысь отец слушал сына. 2. Охотники молча шли по лесной дороге. 3. Спешу к вам голову сломя. 4. Иду дорогой не спеша. 5. Синяя блещут небеса. 6. Монета взвилась и упала звеня. 7. Всю ночь снег шёл не переставая.

165. Знайдіть речення, у якому правильно розставлено розділові знаки:

1. Отремонтированный паром, выкрашенный и вычищенный продвигался с такой медлительностью, что, если бы не постепенная обрисовка его контуров, то можно было бы подумать, что он стоит на одном месте или же идет к тому берегу (А. Чехов). 2. Когда Сабуров вернулся в батальон, оказалось, что его ординарец, предприимчивый автоматчик, которого все в батальоне, несмотря на его тридцатилетний возраст, звали Петей, уже устроил среди развалин подобие командного пункта (К. Симонов). 3. Потом Обломову приснилась другая пора он в бесконечный зимний вечер робко жметя к няне, а она нашептывает ему о какой-то неведомой стране где нет ни ночей, ни холода (И. Гончаров). 4. С улицы присыпанной пылью как будто пудрой нужно было перейти в переулок, который был так узок, что если случалось встретиться в нем двум повозкам то они уже не могли разъехаться (Н. Гоголь).

Контрольні вправи

166. Розставте розділові знаки в реченнях, відокремивши (де потрібно) означення та прикладки.

1. В том же году генерал Кирсанов уволенный в отставку за неудачный смотр приехал в Петербург с женою на житье 2. Глаза смыкались и полузакрытые тоже улыбались. 3. Ее случайно увидел некто Одинцов очень богатый человек лет сорока шести чудак ипохондрик пухлый тяжелый и кислый. 4. Настала ночь лунная ясная. 5. Была у Ермолая легавая собака по прозванию Валетка. 6. Верстах в пятнадцати от моего имения живет один мне знакомый человек молодой помещик гвардейский офицер в отставке Аркадий Павлович Пеночкин. 7. Отец его боевой генерал 1812 года полуграмотный грубый но не злой русский человек всю жизнь свою тянул лямку... 8.

Отправился я со Старостиным сыном и другим крестьянином по имени Егор на охоту. 9. По природе стыдливая и робкая она досадовала на свою застенчивость. 10. Студент этот по имени Михалевич энтузиаст и стихотворец искренне полюбил Лаврецкого. (И. Тургенев.)

167. Вставте пропущені розділові знаки та літери, напишіть виділені слова разом, окремо, через дефіс.

З/вечора спав сніг молодий **ранньо/грудневий**. Тепер він лежить синім пухом на землі на плотах на **гіл...і см...рек** здовж гранок церковної бані що випуклюється на тлі неба. Відусіль іде сухе сяйво що **зб...рається** над предметами й у ньому **воруш...ться** око як шкляна галка що **вб...рає** в себе холодні **дот...ки**. Отець Сойка любить цей **ран...ій** дотик зими від **н...го** кидається око простими лініями а **в/глиб...ні** холодного мозку виприскують пучками думки як гнізда льодових **хрустал...ків**. Є в цьому щось близьке самій істоті отця Сойки через те він любить зиму над інші пори року й через те радий сьогоднішньому досвіткові що вкрив йому дорогу синім пухом.

Йде отець Сойка між стінами **см...рек** чіткими кроками **по/ сойківськи** простий майже стрункий у лукуватому ковпаку що сидить міцно над бровами. **Р...тмічно** хрумтить дрібна рінь під ногами **в...лускуючись** із морозу. В **п...рсп...ктиві ал...еї** між вершками **см...рек** над краєм далекого **б...р...га** хрумтять ліниво зорі **торкаюч...** землю дрібним **промін...ям**. Є вже майбутній ранок у лінивому **тр...тінні** ранок холодний пупляшок дня **не/далекого** вже обрахованого й чіткого здавна **продуман...ого** і як усе у своїй істоті **не/відомого!..**

168. Розставте наголос у словах.

Алфавит, пиццерия, жерло, буксировать, бюрократия, гладильный, гусеница, джинсовый, добыча, задолго, документ, кедровый, квартал, каталог, кладовая, клеить, лассо, мимикрия, можжевеловый, некролог, обеспечение, оптовый, осведомиться, откупоривать, пломбировать, послушник, прикус, проплесневеть, раджа, ракурс, рассредоточение, рудник, сабо, сироты, сливовый, соболезнование, тефтели, тигровый, углубить, узаконение, упрочение, усугубить, феномен, ходатайство, цыган, черпать, шелковица.

169. Розставте розділові знаки в тексті, зробіть орфографічні виправлення.

Матерью рек русских издавна называли люди Волгу. Из под сруба старинной часовинки близ деревеньки Волгиноверховье вытекает не приметный ручеек через который перекинут бривенчатый мостек. Прделав путь в три тысячи шестсот восемьдесят километров Волга преходит к каспийскому морю. Какие только суда не встречаются на Волге! Тежело проплывает огромная нефте-наливная баржа заминающая собой много железнодорожных цистерн. В след за ней тянутся неспеша широкие баркасы с невысокими бортами до верху нагруженные Камышинскими арбузами.

Взгляните из дали с берега точь в точь огромное блюдо с плодами плывет по реке. А на встречу движется длинная улица мощеная бревнами. Как полагается на улице выравнялись буд-то по линейке игрушечные домики. Перед домом догарают костер кипит чай в закопченном котелке колышится на бечевках вывешенное белье и все это хозяйство медленно движется в низ по реке.

170. Розставте розділові знаки.

1. У тристінному павільйоні розписаному полив'яними баранцями та сонячними колами із зеленим тлом сиділа Света Мазник. 2. Брав у руки мікрофон і на манер телевізійних ведучих походжаючи з ним після чергового танцю представляв когось із своїх колег «молодих гуцулів» сипав старими анекдотами або смішинками вичитаними на останній сторінці «Літературки». 3. Качка схопилася пробігла по гладі озера гучно ляпаючи крилами по воді хоркнула й пролетівши над озером упала десь у вербники. 4. Тимоха неохоче підводиться з теплого піску довгенько гребеться п'ятірнею в густій давно не стриженій чуприні вибираючи з неї суху покручену глицію.

171. Підкресліть слова та словосполучення, у яких не порушено норм російської літературної мови.

Встретил Анну Сокол, надо одевать другую обувь, предпринять меры, несколько глубоких вдохов, озвучить кандидатуры, Иванишевич довлеет на француза, последнее высказывание является кредом, основной темой митинга стали противоречия между протестантами, согласно многолетних наблюдений, оплачивать услуги, сколько времени, к восьмисотпятидесятилетию Москвы, во всех четырехсот семидесяти томах этого дела, обсуждали о том, утверждают о том, что, какие доходы вы зарабатываете, поставила неразрешимый вопрос, шестеро солдат, вопрос идет только об одном, Президент обратился с радиообращением, представлять из себя, корма и витамины для ваших любимцев, лакированный туфель, большой домище, новые джемперы, Тимофею Перецу, па орбите планеты Юпитер.

172. Виконайте тести.

1. В каком слове допущена ошибка в постановке ударения: неверно выделена буква, обозначающая ударный гласный звук? 1) снялА 2) слиВовой 3) мЕстностей 4) щелкАть.

2. В каком варианте ответа выделенное слово употреблено неверно? 1) На левом берегу реки почти до самой воды склонил свои гибкие ветви ПЛАКУЧАЯ берёза. 2) АБОНЕНТЫ для посещения филармонических концертов все желающие могут приобрести в кассах Консерватории имени П.И. Чайковского. 3) Каждому домашнему животному требуется ПОДОБАЮЩИЙ уход. 4) ЭФФЕКТНЫЙ костюм Ольги многим показался слишком театральным.

3. Укажите пример с ошибкой в образовании формы слова. 1) летние

месяца 2) с две тысячи четвёртого года 3) толще волоса 4) кратчайший путь

4. Укажите предложение с грамматической ошибкой (с нарушением синтаксической нормы). 1) Все, кто читал повесть А.С. Пушкина «Капитанская дочка», сочувствуют главным героям. 2) О творчестве великого композитора П.И. Чайковского повествуется в рассказе К.Г. Паустовского «Скрипучие половицы». 3) Родители любят и заботятся о детях. 4) Иллюстрации к рассказам, присланным на конкурс, всем очень понравились.

5. В каком варианте ответа правильно указаны все цифры, на месте которых пишется одна буква Н? Среди развалин древнего города на прочных столбах установле(1)ы колокола с высече(2)ыми на них подли(3)ыми греческими письменами. В студё(4)ые осенние туманы эти колокола заменяли морякам маяк. 1) 1 2) 1, 3 3) 1, 4 4) 2, 3, 4

6. В каком ряду во всех словах пропущена безударная проверяемая гласная корня? 1) рез..денция, увл..каться, соч..тание 2) п..стреть, заб..стовка, забл..стал 3) перс..наж, сц..пление, скр..пучий 4) ур..внение, анн..тация, сл..варный

7. В каком ряду во всех словах пропущена одна и та же буква? 1) о..бросить, по..тяжки, на..кусанный 2) пр..возносить, пр..мудрый, пр..следовать 3) дез..нформация, пред..стория, без..скусный 4) бе..брежный, и..точить, бе..ценный

8. В каком ряду в обоих словах на месте пропуска пишется буква Е? 1) крикн..шь, незыбл..мый 2) прогон..шь, выгляд..вший 3) разве..шь, незнач..мый 4) выточ..шь, довер..нный

9. В каком варианте ответа правильно указаны все слова, где пропущена буква И? А. тюл..вый Б. претерп..вающий В. подмиг..вать Г. заманч..вый

1) А, Б, В 2) В, Г 3) А, Б, Г 4) А, В, Г

10. В каком предложении НЕ со словом пишется отдельно? 1) (Не)скошенные луга источают дивный аромат. 2) Высокий женский голос пел какую-то (не)знакомую песню. 3) В ещё (не)просохшем доме было сыро и холодно. 4) (Не)смотря на сходство с сестрой, Игорь был удивительно красив.

11. В каком варианте ответа оба выделенных слова пишутся слитно? 1) Оказалось, что как раз (ПО)ЭТОМУ оврагу отряды шли тогда на Кричев, ЧТО(БЫ) срезать путь. 2) (ОТ)ЧЕГО Хорь живёт отдельно от прочих ваших мужиков? (ПО)ТОМУ что умный. 3) Я зашёл к моим бывшим соседям, (С)ТЕМ ЧТО(БЫ) сказать им самые тёплые слова благодарности. 4) (ПО)ТОМУ, (НА)СКОЛЬКО в стране налажено библиотечное дело, можно судить об уровне общей культуры

12. В каком варианте ответа правильно указаны все цифры, на месте которых в предложении должны стоять запятые? Дорога шла через огромное поле (1) засеянное яровыми (2) и (3) поворачивая вправо (4) углублялась в лес. 1) 1, 4 2) 3, 4 3) 2, 3 4) 1, 2, 3, 4

Тема 4. Розділові знаки при вставних та вставлених конструкціях

Питання, що виносяться на розгляд

1. Речення, ускладнені вставними словами, словосполученнями та реченнями.
2. Речення, ускладнені вставленими конструкціями.
3. Розділові знаки в реченнях, ускладнених вставними і вставленими конструкціями.

Матеріали для самостійного вивчення

Вставними називаються слова, сполучення слів або речення, за допомогою яких виражається ставлення мовця до повідомлення, здійснюється зв'язок між частинами речення чи тексту, оформлюються думки, дається вказівка на джерело повідомлення тощо.

Вставні слова не бувають членами речення й не утворюють словосполучень із членами речення.

Зверніть увагу! У науковій граматиці виділяються вставлені слова (словосполучення, речення). На відміну від вставних слів (словосполучень, речень), у яких виражається ставлення до висловленого, вставлені конструкції несуть додаткові повідомлення, поповнюють, уточнюють, розвивають зміст висловлення, вказуючи на якісь деталі чи нові факти. Вставлені слова, словосполучення й речення мають певні особливості і в інтонаційному виділенні (вони виділяються сильніше, ніж вставні), і в розташуванні (вони не можуть стояти на початку основного речення). На письмі вставлені конструкції виділяються тире або дужками. Де-не-де по згарищу тинялись якісь люди — то були, мабуть, нещасні пожилці — і розгрібали димливі купи попелу і сміття (Ю. Смолич). Спізнившись на три хвилини, Зоня з остраху (можливо, був і пішов) та з образи (дозволяє жінці чекати на себе) не помітила Ясінського в автомашині (І. Вільде). Селяни, поприїздивши на обивательських шкапійках (дехто привіз разом і подушне), розташувались коло будинку, нарізно од панських карет (Панас Мирний).

Групи вставних слів і словосполучень за значенням

Вставні слова і словосполучення виражають:

а) оцінку вірогідності повідомлюваного (упевненість або невпевненість, ступінь звичайності викладених фактів): *авжеж, безперечно, безсумнівно, без усякого сумніву, видимо, видно, в усякому разі (випадку), гадаю, дійсно, звісно, звичай-но, здавалося (б), здається, зрозуміло, либонь, мабуть, може, можливо, напевно, очевидно, певна річ, по суті (справи), правда, припустимо, припустімо, природно, скажімо, скоріш за все, слід гадати, справді, треба думати та ін.; було, буває, бувало, трапляється, як звичайно, як завжди, як водиться та ін.* Мій двір в Чигирині, авжеж, не Фонтенбло (Л. Костенко). Якісь, певне, лихі бісенята вселилися в молоду Олімпіаду (О. Ковінька). Цілими

днями, бувало, просиджує хлопець над книжкою (А. Головка). Прокіп підходив спокійний і діловитий, як завжди (М. Коцюбинський);

б) почуття мовця, емоційну оцінку того, про що йдеться (радість, задоволення, співчуття, здивування, обурення та ін.): *грішним ділом, дивна річ, навдивовижу, на жаль, на нещастя, на щастя, нівроку, соромно сказати, чого доброго, (як) на біду (зло)* та ін. На щастя, Федько не може чути ніяких порад і щасливо добирається до берега (В. Винниченко). На біду, в Петра не було ні сестри, ні матері (П. Куліш). Ви багато знаєте, нівроку... (М. Рильський).

Вставні слова і словосполучення вказують на:

а) зв'язок думок, послідовність викладу: *по-перше, по-друге й под., виходить, головним чином, далі, до речі, значить, з одного (другого) боку, зокрема, зрештою, крім того, між іншим, навпаки, наприклад, нарешті, однак, отже, підкреслюю, передусім, повторюю, приміром, проте, у цілому* та ін. Для виконання практичної роботи треба, по-перше, перевірити наявність приладів, по-друге, уважно ознайомитися з умовними знаками, по-третє, скласти електричне коло за схемою, по-четверте, зробити висновки й, нарешті, оформити роботу в зошиті (підручник). Краса нас усього вчить. Ся проста істина лишилася, проте, непризнаною, особливо ворогами високих мислей і почуттів (О. Довженко);

б) способи оформлення думок: *взагалі, власне, грубо висловлюючись, з дозволу сказати, інакше (коротше, правду) кажучи, іншими словами, крім жартів, м'яко (між нами, попросту, чесно) кажучи, можна сказати, одним словом, признаюсь, смішно сказати, так би мовити, точніше, як кажуть* та ін. На директорову промову відгукнувся, власне, один тільки з батьків (Ю. Смолич). Коротко кажучи, природа наснажує до діла і зміцнює до праці, роблячи її со- лодкою (Г. Сковорода);

в) джерело повідомлення: *бачу, гадаю, говорять, за визначенням ..., за вченням ..., за моїми розрахунками, за повідомленням ..., за приказкою, кажуть, мов, мов- ляв, на думку ..., пам'ятаю, повідомляють, чую, по-моєму, по-твоєму й т.ін.* І все то те лихо, все, кажуть, од Бога! (Т. Шевченко). Бажання, за приказкою, сильніше неволі (Г. Сковорода). Природа, вільні нахили, а не штучна виправка, не муштра є основою виховання, за вченням Сковороди (П. Попов). Вставні слова і словосполучення можуть бути звернені до співрозмовника або до читача, щоб привернути його увагу: *бачиш, будь ласка, вірите, вибачте, даруйте на слові, дозвольте, знаєте, зрозумійте, пам'ятаєте, погодьтесь, послухайте, розумієш, уявіть (собі), чуєте* та ін. Голодній, бач, кумі — хліб на умі (Л. Боровиковський). У нашій селі, знаєте, чинять два храми в рік... (Ю. Федькович).

Зверніть увагу! Не є вставними й не виділяються комами такі слова: *ніби, нібито, мовби, немовби, наче, неначе, все-таки, адже, от, принаймні, навіть, між тим, за традицією, у кінцевому підсумку, буквально, якби, майже, при тому, при цьому, тим часом, до того ж, приблизно, якраз, як-не-як* і деякі інші. Він [Прокіп] хтів принаймні словом полегшити свою душу. Вона [Маланка] навіть забула свої мрії про землю і жила з Андрієм одним життям. Тим часом

юрма двигтіла, кипіла... (із творів М.Коцюбинського). У нас було заведено поняття «гнилий інтелігент». А між тим інтелігент ніколи не був у нас гнилим. Навпаки, він був полум'яним, чистим, передовим (О. Довженко).

Слід розрізняти вставні слова і члени речення.

Вставні слова можна вилучити з речення, не порушуючи його структури. Вони виділяються комами. Вилучення членів речення руйнує граматичну і смислову структуру речення. Щось, видно, трапилось (А. Головка). По обидва боки левад... видно на косогорах густі садки (І. Нечуй-Левицький). Здається, часу і не гаю, а не встигаю, не встигаю! (Л. Костенко). Здається вічністю буття маленька мить... (Л. Дмитерко). Чи, може, щастя хочеш ти? (О. Олесь). Хто може випити Дніпро? (М. Рильський). А Федько, справді, щось надзвичайне виробляв на річці (В. Винниченко). Чи справді так було? Не бідніше той, хто дарує скарби душі своєї. Навпаки, внутрішній світ його повніє... (М. Шумило). Моя адреса завжди навпаки, по той бік щастя, біля перелазу (Л. Костенко). Взагалі, Франко — лірик високої проби... (М. Коцюбинський) (взагалі = взагалі кажучи). Тепер взагалі багато народу мандрує (О. Гончар). Ще, значить, не скінчилися турніри... (Леся Українка). Ця поїздка для неї дуже багато значить. Кажуть, весь поміст у пеклі з добрих намірів зложився (Леся Українка). Про це вже всі кажуть. Маємо жити, звичайно, не хлібом єдиним (Б. Олійник). Звичайно я встаю о сьомій годині ранку. Буває, часом спігну від краси (Л. Костенко). Диво дивнеє на світі з тим серцем буває! (Т. Шевченко). Провідними принципами функціонування живої природи є ритмічність, пристосовуваність до навколишнього середовища, ощадливість і, нарешті, резервування (підручник) (нарешті = і ще, крім того). Нарешті рушив пароплав, покір- ний волі капітана... (М. Рильський) (нарешті = після всього). Певно, руїну та буря зробила? (О. Олесь) (певно = мабуть). Він знає це певно (= точно). Це, до речі, не ваша проблема (до речі = між іншим). Його репліки і пропозиції були якраз до речі (= вчасні).

Зверніть увагу! Комами виділяються вставні слова *однак (одначе) і проте* (в середині речення). Зараз Федорова компанія теж прибула на вигін... з піснями. Нікого, однак, не звеселили на цей раз їхні пісні (О. Гончар). В'їдливості він, одначе, не помічав (Григій Тютюнник). При перевтомленні організм подає сигнал на припинення роботи. Час подання такого сигналу, проте, можна відстрочити спеціальним тренуванням (підручник).

Комами не виділяються сполучники *однак (одначе) і проте* (на початку простого речення або другої частини складного речення, а також між однорідними членами). Однак дзвони несподівано впали (М. Коцюбинський). П'ятиметрові дошки здалися йому спершу легкими... Одначе далі вони робилися важчі й важчі... (Григій Тютюнник). Усмішка гостра, а однак сумна (Леся Українка). Малював, будши малим, і Шевченко... Проте справжня жага до малювання прокинулася в його тільки тепер... (С. Васильченко). Хоча має економія в Каховці свою власну контору, проте Савка рідко ночує там (О. Гончар). Усі дуже поспішали, проте не встигли.

Розділові знаки при вставних словах, словосполученнях і реченнях

1. Вставні слова і словосполучення виділяються комами. У ніч Різдвяну батько, згадавши, очевидно, молодість свою, дитинство усе своє, одним словом, життя, попросив матір заспівати йому колядок (О. Довженко).

2. Два вставні слова відділяються одне від одного комою. Правда, може, я сам-таки в цьому й винен... (О. Гончар).

3. Комою не відокремлюються вставні слова, що стоять на початку або в кінці відокремленого звороту (вони виділяються комами разом із усім зворотом). Дятли вечеряли, видно наїдаючись на зиму. Дятли вечеряли, наїдаючись на зиму видно. Але: Дятли вечеряли, наїдаючись, видно, на зиму.

4. Вставні слова відділяються комами від усіх попередніх сполучників, крім *а*. За певних обставин електрони здатні залишати свої атоми чи, навпаки, «приєднуватися» до інших (підручник). І вернеться наша воля, а може, ще й слава... (Ю. Федькович). Для будівництва потрібні додаткові матеріали, а крім того, ще й обладнання.

Після сполучника *а* кома ставиться тільки тоді, коли перед ним стоїть слово із часткою *не*. Барвисті ліси на схилах обабіч дороги не тільки не гасли під скісним промінням вечірнього сонця, а, навпаки, розжеврювались ще яскравіше, ніж удень (О. Гончар).

5. Тире при вставних словах уживається:

а) при пропуску слова в повторюваному словосполученні. Вибір лексики в діалогах залежить, з одного боку, від індивідуальних навичок мовця, а з другого — від лексичних та інших особливостей співрозмовника (підручник);

б) як додатковий знак після коми у складному реченні, щоб показати, до якої частини відносяться вставні слова. Тайна дрож пронимає народи, — мабуть, благодатная хвиля надходить (І. Франко).

6. Невеликі за розміром вставні речення виділяються комами. Учитель Станьчик, або, як ми його звеличували, «пан професор», був людиною суворою і завжди заклопотаною справами... (Д. Бедзик).

(Подано за навчальним посідником Дудки О. О., Шевелєвої Л. А. Українська мова: Комплексний довідник. — Харків: Парус-Друк, 2010. — С. 306 – 314)

Тренувальні вправи

173. Розставте пропущені розділові знаки.

Українська мова. 1. По-перше я не могла дивитися в її лице коли говорила про нього а по-друге в мене не була совість цілком чиста. 2. Не плакали друзі бо сльози як кажуть солдати в обози здають ще до першого бою. 3. Звичайно людина може розкритися може спалахнути може кинути себе на високу гору. 4. Діда мати божилася що це правда тримав у руках сам диявол. 5. Може це біль наш а може вина може бальзам на занедбані душі. 6. Бо це не просто тигр як бачите а бенгальський. 7. Наслухались дві Мухи того дива про це найбільше Чміль гудів. 8. Вони наказали полоненим бігти і мабуть саме те полегшило Іванові втечу. 9. Беру здоровенний залізний лом по-нашому шворінь розпікаю в кузні один кінець дочервона. 10. Пора б уже пора старечі губи шепотять не

кажуть становище своє розумно зважить і з милого хлопчини-пустуна зробитись мужем. 11. Він був менший син у батька і все батьківське добро по українському звичаю припадало меншому синові.

Російська мова. 1. Было знаете очень жарко. 2. Ему никто наверное не был нужен. 3. Счастье казалось таким огромным. 4. Между станциями приблизительно двадцать километров. 5. Окно должно быть забыли закрыть на ночь. 6. Но как на беду в то время подвернулся губернатор. 7. Как говорится трус своей тени боится. 8. Всё казалось ему давно знакомым. 9. Это был исключительно волевой парень. 10. Скорее всего я поступлю в техникум. 11. К несчастью опасения его оправдались. 12. Он говорил по сути дела и коротко. 13. Он был спокойным и главное добрым человеком. 14. Жара и усталость взяли однако ж своё и я заснул мёртвым сном. 15. Здесь видно раньше была кладовая. 16. Пуганая ворона говорят куста боится. 17. Наконец их представили друг другу. 18. Дунечка наконец не вытерпела и оставила Соню чтобы ждать брата в квартире. 19. Одним словом не было по-видимому конца его хлопотам. 20. Цезарь так звали льва в зверинце спит и тихо взвизгивает во сне. 21. Мой приход я это мог заметить сначала несколько смутил гостей Николая Ивановича. 22. Как выражаются моряки ветер крепчал.

174. Вставте пропущені розділові знаки. 1. Батько однак тут не затримався а пройшов у кінець гори. 2. Такий момент настав однак божевільний знав що теляти на галявині ще нема. 3. Ставили Ганну Іванівну і до іншої птиці проте вона не хотіла. 4. Схудле почорніле від дощів і нестач важкого подорожування його обличчя з темними синцями під очима проте не втратило рис загартованого в боях і походах суворого воїна. 5. Тоді саме йшла лібералізація життя і чимало старих книжок було «розморожено» зокрема українських. 6. Чимало зробив М.Вороний як перекладач російської і європейської зокрема французької поезії. 7. Ольга зокрема «принесла хрест з Константинополя» прийняла хрещення. 8. Ось наприклад цікаві факти коли б не зацвіла черемха бузок зацвіте днів через 6 а кількість днів між зацвітанням підбілу й липи найчастіше 74. 9. Щоб загоовити корм для пташок зберіть насіння різних рослин наприклад кропиви лопуху кінського щавлю конопель тощо.

175. Випишіть слова без орфографічних помилок: промокательная бумага; отворить картошку; уравниать в правах; обмакнуть перо в чернила; поклониться матери; резвый скакун; вскочить на коня; приложение к журналу; медный пяточок; неглубокий овражек; кумачевое полотно; растолчешь зерно; узкий желоб; стало свежѐ; говоритъ общѐ; искажѐнный цвет; почѐтный призидиум; прибрежные заросли; прилежный ученик; пренебрегать опасностями; приклеить объявление; преоткрыть окно; спрячя за угол; ветер свеж; строишь быстро; жечь хворост; закон всемогущ; усатый морж...; усеян сплош; громко не плачь; вагонные мастерские; ветренный день; огурцы пересоленны; завязанный шарф.

176. У поданих реченнях знайдіть вставні компоненти та однозвучні з ними члени речення, поставте й поясніть розділові знаки.

1. А рік у юності ціла вічність яка здається ніколи не кінчиться. 2. І здається що то квилить жіноча доля. 3. Видно було вже пізно бо ніде по хатах не світилося. 4. Видно шляхи полтавської і славу Полтаву... 5. Того можливо не знайду я слова щоб наш прекрасний оспівати світ. 6. Все нам під силу все можливо бо ми молоді і дужі. 7. Мені осіння ніч короткою здається. 8. Ніч. Здається з недалеких гін б'є курантів Спаських передзвін.

Контрольні вправи

177. Спишіть речення, розрізняючи вставні та вставлені ускладнювальні компоненти та розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Не стану вам наводити відгуки про Стефаніка його сучасників цитат ви ще наслухаєтесь у ці дні хоча власне думка про нього давно вже склалася одностайна. 2. Бігли вулицею люди до греблі в степ видно. 3. Поміж людьми як кажуть добре й нам. 4. «Кобзар» не став і сподіваємось ніколи не стане книгою архаїчною. 5. На горі він Володимир Лапцуй недавно пішов із життя. 6. А на серці вір не вір ні тривоги ні турботи. 7. Ми прийшли заздалегідь щоб до 1-ї години дня години відкриття музею бути вже нам на місці. 8. Але в житті я свій може хист коли він є по вітру не розмаю. 9. В цих оповіданнях ... ще чимало «романтичного полину» вираз самого автора проте в сміливих яскравих мазках уже вгадується майбутній художник-новатор. 10. Може й справді кохання? А може то тільки здалось? 11. Народився Степан Васильченко справжнє його прізвище Панасенко 1879 року на Чернігівщині в старовинному містечку Ічні яке не раз згадується в нашій історії. 12. Коли мовчав здавалося кричу. 13. Ліс або як серби кажуть шума це не просто сосни та дуби... 14. Можливо б не дошкульно так боліло нам Та в світі кривд людських іще доволі.

178. знайдіть речення, у яких є вставні слова та словосполучення. Розставте пропущені розділові знаки.

1. Удивительно приятным занятием помнится было для меня лежать на спине в лесу и глядеть вверх. 2. Тогда небо казалось бездонным морем расстилавшимся перед глазами. 3. Несомненно есть великие люди рядом с которыми все кажутся мелкими однако поистине велик тот с кем каждый чувствует себя великим. 4. Язык по мнению лингвистов сложная система которая включает более простые системы фонетическую морфологическую лексическую. 5. Было бы неправильно однако полагать что каждая из этих систем независима от других они взаимосвязаны и взаимообусловлены. 6. По словам французского писателя Проспера Мериме русский язык богатый живой и звучный наделён способностью к передаче тончайших оттенков мысли и чувства и отличается кроме того гибкостью ударений и разнообразием звукоподражаний. 7. Анатолий Фёдорович Кони почётный академик

знаменитый юрист был как известно человеком большой доброты. 8. Безусловно многие диалектные слова относятся к сельским различиям словом «голбец» например в северных областях называют пристройку около русской печи. 9. Писатель никогда не свободен не знает полного отдыха он и счастлив и несчастлив своим трудом в минуту когда кажется и не думает о нём. 10. Он закричал ему что-то вероятно желая остановить его поскорее. 11. Смотритель сел за стол перебирая лежавшие на нём бумаги очевидно намереваясь присутствовать при свидании.

179. Знайдіть слова, у яких правильно виділено наголошений голосний.

АэропортА, бОроду, брАла, вербА, вернА, взялАсь, вклЮчен, вклЮчишь, влилАсь, воссоздалА, грАжданство, довЕзенный, дОверху, договОренность, докраснА, жилОсь, загодЯ, закУпорив, зАнятый, зАселен, запертА, зАтемно. импЕрский, инстИнкт, исклЮчит, клЕить, конусА, конусОв, кормЯщий, красивЕйший крЕмень, кухОнный, лекторА, лилА, лилАсь, мозАичный, нажИвший, ненадОлго, низведЁн. обострИть, одОлжит, озлОбить, отклЮченный, откУпорил, отозвАла, сОрит, укрепИт, щемИт.

Тема 5. Розділові знаки в складносурядних реченнях

Питання, що виносяться на розгляд

1. Синтаксичні відношення між частинами складносурядних речень.
2. Розділові знаки в складносурядному реченні.

Матеріали для самостійного вивчення

Розділові знаки між сурядними частинами складного речення

У складному реченні між сурядними частинами можуть ставитися кома, крапка з комою або тире.

1. У складному реченні між сурядними частинами, з'єднаними сполучниками сурядності *і (й), та, а, але, ні ... ні, зате, проте, однак, або, чи, то ... то, або ... або, чи ... чи* та ін., звичайно ставиться кома. Було соромно, і біль стис- кав його серце, й напливала печаль (Є. Гуцало). Він і радий косити, та нема кому коси носити (Народна творчість). І от їй [матері] страшенно хотілося ... пригорнути вже дорослого сина, проте вона не зважувалася (Ю. Мушкетик). Або розумне казати, або зовсім мовчати (Народна творчість). Чи то струни, чи не струни, чи то, може, вістря шпаг? (Б.-І.Антонич).

2. Кома не ставиться перед одиничними сполучниками *і (й), та (= і), або, чи (= або)*, якщо вони поєднують дві частини-еквіваленти:

а) питальних речень. Хіба тремтить моя рука чи пісня й думка кволі? (Леся Українка). Хто ж дочекається в новому році жнив і хто привезе на вітряк

зерно? (М. Стельмах). Але: І де вони переймали пісні, і хто їх учив? (О. Довженко) (сполучники повторюються);

б) спонукальних речень. Хай дружби непогасної крило гірке від тебе відганяє зло і хай у час останній свій про сина спокійно я подумаю: людина! (М. Рильський). Не кричи і не плач (М. Вінграновський);

в) окличних речень. Як багато було сподівань і як мало було щастя на землі! (М. Стельмах); г) номінативних речень. Ех, пахне ранок. Срібло й синь (Б.-І. Антонич). Степи і ніч. І хвища над степами (Л. Костенко). Але: Звання, і прізвища, і дати (Л. Костенко) (сполучники повторюються);

г) безособових речень з однотипними головними членами. Зловісна тиша. Холод- но і млосно (В. Симоненко). Смеркало. Смеркало й смеркало (М. Вінграновський). Але: Зими не було, й знову було мокро й осінньо (М. Хвильовий) (головні члени речення не однотипні). І смеркає, і світає... (Т. Шевченко) (сполучники повторюються).

3. Кома не ставиться перед неповторюваними сполучниками *і (й), та (= і), або, чи (= або)*, якщо сурядні частини мають спільне слово або спільну підрядну частину. Потім сонце ховається і тільки ледве помітний слід його залишається на заході (М. Хвильовий). Холодно було і мороз ішов поза шкуру, коли вилітали перші свистячі звуки (М. Коцюбинський). Але: Скоро й павутини на бабине літо не стане, і щедра рука жовтня зомліє (О. Сизоненко) (сполучники повторюються).

4. Якщо сурядні частини складного речення дуже поширені або вже мають усередині розділові знаки, то на межі частин перед сполучниками може ставитися крапка з комою. Відкривши двері, [мати] привіталася і на одну тільки мить, на одну невловиму мить, постояла в дверях, ніби непрошена чужа гостя; і якось страдницьки, болюче-материнськи кілька раз сіпнулося в неї підборіддя, і гірким осіннім туманом заступило очі (Григорій Тютюнник).

5. Якщо частини складносурядного речення виражають швидку зміну подій, наслідок або різке протиставлення, між ними ставиться тире. Умить підскочив вартовий — і через хвилину в кабінеті нікого не було (М. Хвильовий). Одного разу ми прокинулися, подивилися на небо — а там хмари чорно-сині повзуть, дощем сіють (В. Чистяков). 6. Якщо друга частина складносурядного речення виражає наслідок, може ставитися кома й тире. Всім серцем любіть Україну свою, — і вічні ми будемо з нею (В. Сосюра)

(Подано за навчальним посідником Дудки О. О., Шевелевої Л. А. Українська мова: Комплексний довідник. — Харків: Парус-Друк, 2010. — С. 348 – 350)

Тренувальні вправи

180. Перепишіть, розставляючи необхідні розділові знаки. Знайдіть складні речення.

1. Светило дня краснея сквозь туман садится горделиво за курган и отделив ряды дождливых туч вдоль по земле скользит прощальный луч. 2.

Долго я устанавливал свечку в фонаре а когда установил и зажег стекла на минуту затуманились и слабое пятнышко света мигало пока наконец свеча не разгорелась. 3. И голосов нестройный гул теряется и караваны идут звеня издалека и низвергаясь сквозь туманы блеснит и пенится река. 4. Здесь молодость бродит крылата и старость не клонит голов. 5. Ни о чем не хочется думать или бродят мысли и воспоминания мутные неясные как сон. 6. Глаза у всех устремились и носы вытянулись по направлению к письму. 7. По утрам кумысный домик привлекал людей со слабыми легкими и пятна солнца прорвавшиеся сквозь листву на столики освещали около недопитых стаканов неподвижно лежащие бледные длиннопалые руки. 8. Как славно что снег и что приехала она и мы одни и с нами музыка наше прошлое и будущее которое может быть будет лучше прошлого и что завтра я поведу ее на свои любимые места покажу Оку поля холмы лес и овраги. 9. А там у входа в зал концертный шагал вперед народ бессмертный и слышалось звучанье хора где счету нету голосам и кажется за дирижера там каждый был отчасти сам. 10. Он заключил что если она так легко может после вчерашнего бывать у сестры и встречаться с ним то значит она не замечает его или считает полнейшим ничтожеством.

181. Знайдіть речення, у яких не ставиться кома перед сполучником И (російська мова).

1. Был закат и пурпуром охвачено небо. 2. В глазах темно и замерла душа. 3. Солнце село и стало свежо. 4. Была молодость и было весело. 5. Был уже вечер и мягкая тень опускалась вокруг. 6. Море утихло и только изредка глухо вздыхало. 7. Была уже совсем ночь и луна плыла высоко. 8. Прогулка в лесу и катание на лодках. 9. Тихо и сумрачно. 10. Уже стемнело и плохо было видно в степи. 11. Во тьме тревожно вспыхивали молнии и гремел гром. 12. И опять в комнате сделалось тихо и только часы стучали. 13. Мы взяли с собой лодку и на рассвете отправились на ту сторону ловить рыбу. 14. И перья страуса склонённые в моём качаются мозгу и очи синие бездонные цветут на дальнем берегу (А. Блок). 15. В лесу в это время снег лежал нетронутый и деревья стояли в снежных нарядах. 16. Будучи от природы не злопамятен я искренне простил ему и нашу ссору и рану мною от него полученную (А. Пушкин).

182. Знайдіть речення, у яких правильно розставлено розділові знаки.

1. Скучные партии резины, достававшиеся через знакомых рабочих и комсомольцев, слабо покрывали нужду в этом материале. 2. Ни говора ни смеха, тяжкое плывущее вместе со всеми, молчание. 3. Здоровые, молодые, сильные они подхватили, почти подняли Антипа на воздух и бросили на палубу. 4. Получалось нечто жуткое путаное и резкое. 5. В предрассветной глубокой темени увидел, как через забор махнул кто-то большой грузный. 6. И пошла тут жизнь вполне конкретная но и вполне тоже необъяснимая, до краев дорогая и родная. 7. Он трижды молодой ждал от жизни всего, но этого письма никак не ждал. 8. Целиком занятый решением этой волнующей загадки в своей судьбе, Ваганов прошел в кабинет. 9. От прекрасного дворца, стоящего на

возвышении и украшенного ослепительными колоннами, открывался чарующий вид на чистый, ухоженный парк, в который надо было спускаться каменными ступенями. 10. Честный, принципиальный, открытый, он пользовался известностью и авторитетом. 11. Я пришёл через две недели и был принят какой-то девицей со скошенными к носу от постоянного вранья глазами. 12. Русский, с кудрявой головой, без шапки и с расстёгнутой на груди рубахой Дымов казался красивым и необыкновенным. 13. Я увидел мужика мокрого в лохмотьях, с длинной бородой. 14. С костистыми лопатками, с шишкой под глазом, согнувшийся и явно трусивший, он представлял из себя смешную фигуру.

183. Випишіть нормативні сполуки.

Сладостной ватрушкой; тактичным участием; очень стройный; узорчатая тюль; надевай пальто; продажа чулок; Глядя на игру скоморохов, зрителям не хотелось никуда идти; Говоря о богатстве языка, мы имели в виду главным образом его словарный запас; благодаря повышения уровня сервиса; Те, кто с детства стремится к мечте; олимпийское Сочи; далекое Осло; заглавная роль; косный мозг; крёстный ход; маневровый тепловоз; туристское агентство; запасный выход; обидчивый человек; элитарные войска; драматургический театр; жилищный вопрос.

184. Знайдіть слова, у яких правильно виділено наголошений голосний.

АвгустОвский баловАть, безудЕржный, блокировАть, бомбардировАть, ветеринАрия, ворожЕя, втрИдорога, дозвонИшься, завсегдАтай, закупОрить, звонИт, избалОванный, исчерпАть, каталОг, квашЕние, клАла, красИвее, кремЕнь, мАстерский, облЕгчить, ободрИть, Оптовый, предвосхИтитель, о скОльких, сосредотОчение, танцОвщица, христианИн, черпАть, щавЕль, экспЕрт, оптОвые цЕны, тигрОвая шкУра, пломбирОванный зуб, кУхонная Утварь, избалОванный ребЕнок, языковАя полИтика, языковОй барьЕр, языкОвая колбасА, гЕрбовая печАть, экспЕртная комИссия, станковАя жИвопись, занятОй человЕк, зАнятый дом, развИтая верЁвка, рАзвитая промЫшленность, характЕрный человЕк, хАрактерный постУпок

Контрольні вправи

185. Розставте розділові знаки в тексті.

Є прадавні скарби що намертво лежать у землі і є живі скарби що йдуть від покоління до покоління огортаючи глибинним чаром людську душу. До таких національних скарбів належить і наша лірична пісня. Погортайте сторінки сивих віків вчитайтеся в прості і хвилюючі слова пісень віднайдіть золоті ключі мелодій і вам відкриється багато поетичних таємниць ви почувете голоси великих творців імена яких розгубила історія...

І тільки тоді крізь тумани часу окреслиться схожа на легенду постать

творця. До таких славнозвісних постатей і належить народна поетеса Маруся Чурай.

Народжена для любові вона не знала її радощів і всі свої надії все своє любляче серце по краплині сточила в неперевершені пісні що й зараз бентежно озиваються в наших серцях і вражають нас глибиною і щирістю висловленого в них почуття чарівністю мелодій.

І зацвіла закрасувала калиною на лугах нашого мелосу творчість народної поетеси.

Три віки ходить пісня Марусі Чурай по нашій землі три віки любові вже подарувала дівчина людям. А попереду вічність бо велика любов і велика творчість невмирущі.

186. Розставте в реченнях необхідні розділові знаки.

1. Она считалась богатою невестою и многие прочили её за себя или за сыновей (А. Пушкин). 2. И волки сыты и овцы целы. 3. Белые облака и белые песчаные острова отражались в глянцевитой воде и временами их было невозможно отличить друг от друга (К. Паустовский). 4. Улыбаются навстречу заре яркие цветы гвоздики и малиновые метёлки шалфея и густой запах нарцисса плывёт в свежем воздухе утра (М. Горький). 5. У чистого родника среди зелёной травы вольно есть и пить всякому зверю но совы кормятся тухлыми мышами. 6. Пришлось ждать своей очереди и поневоле слушать скучные и надоедливые разговоры. 7. Представители экспрессионизма считали любое бессознательное действие отражением психического состояния художника и в этом видели смысл изображаемого. 8. Воздух совершенно прозрачен и простым глазом заметны его переливы в ярком утреннем свете солнца. 9. Сейчас брызнет майский дождик и начнётся весенняя гроза. 10. И только что землю родную завидит во мраке ночном опять его сердце трепещет и очи пылают огнём. 11. Только иногда мелькнёт берёзка или мрачной тенью встанет перед тобою ель. 12. Маленький Федя слушая чтение беззвучно двигал губами точно повторяя про себя слова книги а его товарищ согнулся поставив локти на колени и подпирая скулы ладонями задумчиво улыбался (М. Горький).

Тема 6. Розділові знаки в складнопідрядному реченні

Питання, що виносяться на розгляд

1. Вживання коми в складнопідрядному речення.
2. Розділові знаки при збігу сполучників.
3. Тире в складнопідрядному реченні.

Матеріали для самостійного вивчення

Розділові знаки між головною й підрядною частинами

На письмі підрядна частина відокремлюється від головної переважно

комою, рідше — тире або комою й тире, іноді — двокрапкою.

1. Як правило, підрядна частина відокремлюється від головної комою або відокремлюється комами з обох боків, якщо стоїть у середині головної частини. Півень звик, що разом із його співом наставав день... (Є. Гуцало). Щоб рибку з'їсти, треба у воду лізти (Народна творчість). Бувало, коли всі поснуть, він [Лукаш] тихо прокрадається з хати (О. Донченко).

2. Кома не ставиться між головною й підрядною частинами, якщо:

а) підрядна частина починається частками *не* або *і*. Працював добре не коли від нього вимагали, а коли він сам того хотів. Залишайся оптимістом і коли наслідують життєві негаразди;

б) перед сполучником підрядності або сполучним словом стоять повторювані сполучники сурядності (*і ... і, ні ... ні, або ... або* та ін.). З'ясуйте і коли почнеться концерт, і коли він закінчиться. Зараз він ніяк не міг пригадати ні якою була раніше оселя, ні які дерева росли в садку;

в) підрядна частина складається з одного слова. Думав обізватися, спитати хто (Григорій Тютюнник). Але: Думав обізватися, спитати, хто такий.

3. Якщо підрядна частина речення стоїть після головної й приєднується до неї складеними сполучниками *тому що, через те що, завдяки тому що, внаслідок того що, незважаючи на те що, для того щоб, замість того щоб, в міру того як, з тих пір як, перед тим як, після того як, подіб- но до того як, так що* й под., кома ставиться один раз: або перед сполучником, або в середині його залежно від змісту речення й інтонації. Я прокинувся через те, що поїзд сіпонував і раптом пішов швидше (Ю. Смолич). Але: Через те що поїзд сіпонував і раптом пішов швидше, я прокинувся. Він [Дорош] стояв під деревом у тіні, так що його ніхто не міг помітити... (Григорій Тютюнник). Але: Він стояв під деревом у тіні так, що його ніхто не міг помітити.

4. Не розділяються комами складені сполучники *перш ніж, лише коли, тимчасом як, навіть якщо*. Перш ніж зануритись у поезію Томаза Чиладзе, потрібно в самому собі створити клімат замисленості... (П. Мовчан). Навіть якщо не дійдемо, — ходімо! (В. Підпалій).

5. Якщо підрядна частина речення потребує смислового й інтонаційного виділення, то між головною й підрядною частинами може ставитися тире або кома й тире. Що посміхалося — сьогодні у задумі. І що журилося — не журиться, мовчить (М. Вінграновський). Коли пожовкне листя — немає весняної туги (Г. Михайличенко). Коли не згодиться на мир, — ми знов у бій готові (Леся Українка).

6. Кома й тире ставиться в періоді на початку його другої частини, яка визначається різким спадом голосу. Коли в грудях моїх тривога то потухає, то горить; коли загублена дорога, а на устах любов тремтить; коли уся душа тріпоче, як білий парус на човні, — тоді рука моя не хоче пером виводити пісні (М. Рильський).

7. Якщо в головній частині складнопідрядного речення є слово, що потребує роз'яснення (і є відповідна інтонація), то перед підрядною частиною може ставитися двокрапка. Він знав одне: що десь там за лиманом тече ріка

велика Борисфен (Л. Костенко). І сниться сон мені: неначе десь на холодній чужині якийсь вигнанець гірко плаче і заздрить мертвому мені (О. Олесь).

8. При збігові двох сполучників перед другим із них ставиться кома, якщо вилучення або переміщення підрядної частини не вимагає перебудови головної. Зранку [Сашко] накуповував харчів і, щоб його й на мить не відволікали од роботи, залишався в майстерні (Ю. Мушкетик). Але, як тільки бруківка закінчилась, почалося непроходиме царство болота (М. Вінграновський). Ти покохав осінню красу і, коли пожовкло листя, забував про весну (Г. Михайличенко). Але: Чисте й гармонійне було ваше пожиття, і хоч ви на мене не зважали, дітоньки мої, а я вас заєдно бачив... (О. Кобилянська) (тут підрядна частина не вилучається без перебудови головної).

9. При збігові сполучників кома не ставиться перед другим сполучником за наявності слів *то, так* після підрядної частини на початку головної (у такому випадку переміщення підрядної частини неможливе). Їй здавалося, що коли лише вступила в церковне подвір'я між високі старі мури, то опинилася тут, коло самого Бога святого (О. Кобилянська). Мій біль бринить, зате коли сміюся, то сміх мій рветься джерелом на волю! (О. Теліга).

10. При збігові сполучників кома не ставиться після протиставного сполучника *а*. Поява їх [закличників] викликала загальний шепіт між громадою, а коли вони наблизилися, усе втихло (І. Франко).

(Подано за навчальним посідником Дудки О. О., Шевелевої Л. А. Українська мова: Комплексний довідник. — Харків: Парус-Друк, 2010. — С. 358 – 361)

Тренувальні вправи

187. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. І се буде нитка що єднає смерть із життям а поки вона снується я ще живий. 2. Стояв [Іван] безпорадний згублений у липкому тумані і коли прикладав до уст трембіту щоб обізватись другий кінець трембіти розпливався у мряці а здушений голос її тут же на місці падав йому під ноги. 3. Довго Микола оповідає а коли ненароком згадає чорта Іван хрестить груди під кептарем. 4. Вони мовчки здіймалися в гору і хоч була вже ніч Іван виразно бачив при світлі зірок її обличчя. 5. Я знаю що коли б отак увійти в темні кімнати і черкнуть сірником як все скочило б раптом на своє місце. 6. Семен казав що як тільки Мотря перебереться до його хати він полагодить стару повітку. 7. Грек був такий смутний що хоч запала ніч і Мемет кликав його в кав'ярню не пішов у село і лишивсь на березі. 8. Ми нахилили наші обличчя над урвищем униз і коли очі наші добігли минаючи хаос паламаних скель та диких рослин до берега моря ми уздріли як воно тріпалось тихо в сітці яскравих бліків, наче зловлене в невід із синіх зелених і рожевих мотузок а крізь ту сітку на нас дивилась мозаїка дна: фіолетові плями густих водоростів блакитні очі підводних пісків стара бронза і темно-синя емаль що зливались в один вогняний сплав. 9. Він щось спитав у неї але так в'яло і непотрібно що коли вона навіть не одповіла він не звернув уваги.

(З творів М. Коцюбинського)

188. Випишіть речення, у яких правильно розставлено розділові знаки.

1. Уже поздно, так что мы пойдём домой. 2. Ямщику вздумалось ехать рекой, что должно было сократить нам путь. 3. Хотя он был ещё очень юным он рассуждал очень разумно. 4. Его берут под руки, он не видит, кто. 5. Хорошо в лесу весной, особенно, когда почки на деревьях только-только раскрываются. 6. Захотелось отоспаться, как следует. 7. Приходите к нам, когда вам вздумается. 8. Прошло не больше, чем четверть часа. 9. Отец объяснил, что, если туман поднимется кверху, то непременно надо ждать дождя. 10. Он понял, что хотя окружающие и относятся к ним с почтением, но это не надолго. 11. Приятель мало говорил, но, если разговор касался его лично, он перебивал всех. 12. Счастье так мало зависит от материальных благ и вещей, что тот для кого эти вещи сделались безразличны пожалуй ближе всего к тайне счастья. 13. Готовиться к экзаменам надо не когда начнется сессия, а задолго до этого. 14. День казался громадным, бесконечным и деятельным, несмотря на то, что в пути мы даже не говорили друг с другом. 15. Начальник строительства распорядился возводить плотину туземным способом, тогда, как по мнению Ивина и других работников следовало возводить бетонную. 16. Точь-в-точь такую же жалость вызывала у нее и мать, Зинаида Витальевна, когда забыв про своих продавщиц, парикмахерш и массажисток усталая укладывалась на ночлег, или когда учила девочку завязывать бантики.

189. Знайдіть речення без пунктуаційних помилок.

1. Я схватил ружьё и пошёл куда глаза глядят. 2. Я отвечу на ваш вопрос или когда получу письмо или когда сама наведу нужные справки. 3. Юноша спросил который час. 4. Это было не совсем то на что он рассчитывал. 5. Он старался всё делать как можно более тщательно. 6. Это то что вы ищете. 7. Однако то что я пережил не прошло даром. 8. Вот и всё что он имеет. 9. Делись со мною тем что знаешь и благодарен буду я. 10. То что он рассказал выглядело довольно странно. 11. Вот что надо сделать. 12. Человек без ясной цели и веры что птица без крыльев. 13. Мы уезжаем в деревню не раньше чем утром. 14. Это был не более чем исторический анекдот. 15. Не клади вещи куда попало. 16. Степан с удивлением отметил что чем скорее догорал огонь тем виднее становилась лунная ночь. 17. Он не понял одобряют ли его решение. 18. Егорушка оглядывался и не понимал откуда эта странная песня. 19. Да ты уж расскажи всё как есть. 20. Можно спорить удачна ли тема рассказа но талант автора очевиден. 21. До усадьбы куда он был вызван оставалось проехать ещё вёрст тридцать. 22. Не ешь что попало.

190. Випишіть нормативні сполуки.

Остекленение балкона, интересное времяпровождение, грейпфрукты полезны, необходим страховой полюс, безпрецедентый случай, какое-то светопредставление, инцидент исчерпан, дебютеры этого банка, компроментировать, рекламой чулков, сколько время вы отводите, вернуться с

Минска, поступить согласно приказа, поехал в Ставрополь, с пятистами рублями, более красивее, красочными веществами, самыми гуманными, ляgte на пол, шестистами учениками, новые крема, горячие супы, ихняя работа, водяной поверхности, целостный смысл, гармоническое созвучие, по обоим сторонам, более пятисот долларов, розовое какаду, опытные инженера, испанские веера, самый крепчайший чай, пятьюстами конвертами, более терпеливее, триста килограмм, без погон, директоры школ.

Контрольні вправи

191. Спишіть, розставляючи необхідні розділові знаки, зверніть увагу на збіг сполучників.

1. Пора было уезжать и когда за нами пришли из города автобусы мы поняли как жаль расставаться с озером. 2. К вечеру пошёл дождь и пока мы ехали по просёлку лошади еле переступали будто потеряли последние силы. 3. Все меня любили и хотя я безмерно шалил мне прощалось всё, что бы я ни делал. 4. В родительском доме всё было по-прежнему и если Володе казалось домашнее пространство как будто сузившимся то это только оттого что за годы отсутствия он очень повзрослел и вырос. 5. В воображении писателя теснились самые разные замыслы и если он усилием воли заставлял себя останавливаться на чём-нибудь одном то он опять забывал каким должно быть начало. 5. Весной того года я окончил лицей и когда приехал из Москвы просто поражён был как изменился наш угрюмый дом. 6. Паром продвигался с такой медлительностью что если бы не постепенная обрисовка его очертаний то можно было бы подумать что его что-то держит и он стоит на одном месте. 7. Ей пробовали рассказать что говорил доктор однако оказалось что хотя он и говорил складно никак нельзя было передать точно смысла его слов. 8. Мне казалось что если бы Николая Петровича вызвать на откровенность и если позволить ему выговориться то он мог бы рассказать что-то глубоко печальное и значительное. 9. И прежде существовали на русском языке хорошие стихи но когда явились произведения Пушкина то все увидели что не имели понятия о том как прекрасны могут быть русские стихи.

192. Впишіть нормативні сполуки.

Свежое иваси, клетчатое кашне, зимний Сочи, серебряная призер Иванова, модный тувель, стальная рельса, красный георгин, густая тушь, информационная переработка текста, семьюдесятью способами, сто тон, пробежи сто метров, интереснее всех, был очень внимателен и заботлив, наперекор традиций семьи, благодаря заботам врачей, оденьтея теплее, пятеро студентов, с пятидесятью рублями, спелых абрикос, бдительные сторожа, приляжьте на диван, более пятиста рублей, на ширине плечей, глиняной почвы, гора апельсинов, попробует торт, ихние дела, более честнее, выступление гимнаста было на редкость артистическим, любимые профессеры, ярче чем солнце, более восьмьсот миллионов, поезжайте поездом, едь быстрее, на ширине плечей, молодые инженеры, свыше трёх тысяч человек.

193. Випишіть слова, у яких правильно виділено наголошений голосний.

ЗвонИм, ОптовЫй, мозаИчный, отключЕнный, пОнЯв, наши срЕдства, бОроду, шарфА, стЕнами, знАчимость, лекторОв, чЕлюстей, намерЕние, нЕдуг, ногтЯ, Отрок, киоскЁр, кухОнный, налитА, нАживший, ободренА, отключЕнный, поделЕнный, прожИвший, сОгнутый, нАчав, плодонОсить, врУчим, клалА, кралАсь.

194. Випишіть слова без орфографічних помилок.

Риликвия, комбинезон, университет, пресутствующие, портативный, инициатива, мимориал, разочаровывать, партмоне, реагировать, реформировать, интеллект, компановать, отображение, преоритет, эликсир, обворожительный, президиум, дивиденд, обаяние, интеллигент, периферия, христианский, цивилизация, черезчур, инстинктивный, взывать, наиндивидуальный, съэкономить, зариво, выростать, отрасль, сравнить, запереть, вычитать, плечо, грошовый, чёпорный, клюквенный, безветренный, раненный вражеской пулей, жеванный, моченные яблоки, мозжечок, держидерево, не-тронь-меня (растение), Комсомольск-на-Амуре, 25 процентный, иссиня, на трое, по-двое, вничью, по-немецки, на-гора, ни когда, как- либо, ни рыба ни мясо, давай ка, во что бы то ни стало.

195. Виконайте тести.

1. Укажите грамматически правильное продолжение предложения.

Собираясь в поход,

- 1) настроение у ребят было приподнятое.
- 2) был тщательно продуман план путешествия.
- 3) у меня улучшилось настроение.
- 4) школьники обсудили все детали своего маршрута.

2. В каком слове верно выделена буква, обозначающая ударный гласный звук?

- 1) шОфер
- 2) бАловать
- 3) цЕпочка
- 4) нАчали

3. Укажите ошибку в образовании формы слова.

- 1) семьюдесятью способами
- 2) сто тонн
- 3) пробежи сто метров
- 4) интереснее всех

4. Укажите предложение с грамматической ошибкой (с нарушением синтаксической нормы).

- 1) Больной выздоровел благодаря заботам врачей.
- 2) Заведующий отделением курортологии был очень внимателен и заботлив.

3) К.Г. Паустовский интересовался и посвятил природе Мещёрского края своё творчество.

4) Наперекор традициям семьи мой брат пошёл работать на завод.

5. Укажите пример с ошибкой в образовании формы слова.

1) оденьтесь теплее

2) пятеро студентов

3) с пятьюдесятью рублями

4) спелых абрикосов

6. В каком предложении НЕ(НИ) со словом пишется слитно?

1) Характер дневниковых записей (не)совсем обычный.

2) Лиза (ни)когда раньше не видела моря.

3) Автор (не)просто рассказывает о герое, а описывает его характер.

4) С течением времени мятежный пафос поэзии М.Ю. Лермонтова (не)исчезает.

7. В каком варианте ответа указаны все слова, где пропущена буква И? А перестра...ваться; Б неуслужл...вый; В почу...вший; Г стро...вой.

1) А, Б, Г

2) А, Б

3) В, Г

4) А, В, Г

8. В каком ряду во всех словах пропущена одна и та же буква?

1) зав..южило, фамил..ярный, гнездов..е

2) пр..добрый, гостепр..имный, правопр..емник

3) не..данный, и..ношенный, ра..двинутые

4) вз..скание, без..нтересный, про..грав

9. В каком предложении оба выделенных слова пишутся слитно?

1) Матрёна Филимоновна (ТОТ) ЧАС сошла с приказчицей и в ПЕРВЫЙ(ЖЕ) день пила с нею и с приказчиком чай под акациями и обсуждала дела.

2) И молодые, и старые работали КАК(БЫ) (НА) ПЕРЕГОНКИ.

3) Левин ни о чём не думал, ничего не желал, кроме одного: ЧТО(БЫ) не отстать от мужиков и работать ТАК(ЖЕ), как они.

4) Мудрый Кутузов, свободный от страсти, тщеславия, а ТАК(ЖЕ) честолюбия, легко подчинял свою волю «провидению», прозревал «высшие законы» и (ПО) ЭТОМУ стал представителем народной освободительной войны.

10. В каком ряду в обоих случаях пропущена буква Ю?

1) дорогосто..щая мебель, лица сия..т радостью

2) к нам донос..тся крики, дремл..щие силы

3) мо..щиеся обои, ветры разве..т облака

4) скоропорт..щиеся продукты, остатки снега быстро та..т

11. В каком варианте ответа оба выделенных слова пишутся слитно?

1) Они иногда часами молчали, ЗА (ТО) каждый чувствовал, что им обоим хорошо – и (ПО) ТОМУ именно хорошо, что они вместе.

2) (ПО) ЧЕМУ с́удите вы о культуре человека – по его манерам, вкусам, привычкам? И (ОТ) ЧЕГО вы так требовательны к нему?

3) Работу свою Сергеев знал и любил её ЗА (ТО), что она ему давалась, (ПО) ЭТОМУ и считали его на заводе хорошим мастером.

4) Старший сын, Анисим, приезжал домой очень редко, только в большие праздники, ЗА (ТО) часто присылал с земляками гостинцы и ТАК (ЖЕ), как средний, Степан, короткие письма.

12. В каком варианте ответа правильно указаны все цифры, на месте которых в предложении должны стоять запяты?

Пройдя не один десяток вёрст (1) и (2) почувствовав сильную усталость (3) я прилѐг в тени густой ветлы (4) сиротливо стоявшей на берегу степного пруда.

1) 1, 2, 4

2) 1, 2

3) 3, 4

4) 1, 2, 3, 4

13. Укажите предложение, в котором нужно поставить **одну** запятую. (Знаки препинания не расставлены.)

1) Цели астрологов и алхимиков были фантастичны но их наблюдения и опыты способствовали накоплению знаний как по астрономии так и по химии.

2) В XII веке живописцы писали картины красками или тушью на шёлковых или бумажных свитках.

3) На улице весь декабрь то снег то дождь...

4) Каравелла имела три мачты с прямыми и косыми парусами и могла двигаться в нужном направлении даже при встречном ветре.

14. В каком варианте ответа правильно указаны все цифры, на месте которых в предложении должны стоять запяты?

На закате пошёл дождь (1) который сразу развеял накопившуюся в воздухе духоту (2) и (3) в то время как он пóлно и однообразно шумел по саду вокруг дома (4) в незакрытые окна в зале тянуло сладкой свежестью мокрой зелени.

1) 1, 2

2) 1, 2, 3, 4

3) 1, 4

4) 2, 4

Тема 7. Розділові знаки в безсполучниковому реченні

Питання, що виносяться на розгляд

1. Кома в безсполучниковому складному реченні.

2. Тире в безсполучниковому складному реченні.

3. Двокрапка в безсполучниковому складному реченні.

4. Крапка з комою в безсполучниковому складному реченні.

Матеріали для самостійного вивчення

Кома ставиться між відносно рівноправними частинами складного безсполучникового речення: *Місяць на небі, зіроньки сяють, тихо по морю човен пливе* (Нар. творчість). *Небо прорізали вогняні стріли, ударив грім, на пильних дорогах знявся вихор, закрутився клубком і помчав у жита* (О. Десняк).

Крапка з комою ставиться між відносно рівноправними частинами складного безсполучникового речення, якщо ці частини далекі за змістом або мають свої розділові знаки: *Дощ давно вже перестав; хмари розійшлися; вплив ясний місяць, заглянув у вікна, а на долівці й по стінах розмальовував чудні якісь узори* (Панас Мирний). *Дощ поступово затихає; навколо світлішає* (Ю. Збанацький).

Часом і в таких реченнях ставляться лише коми: *Трамонман дмухав з берега, був місяць січень чи лютий, море замерзло на сотню метрів, на морі розходилися хвилі, на обрії вони були чорні з білими гривами, добігали до берега напроти вітру, вітер збивав з них білі шапки* (Ю. Яновський).

Двокрапка ставиться між двома відносно нерівноправними частинами складного безсполучникового речення, якщо друга частина:

а) виражає причину того, про що повідомляється в першій частині (до неї можна поставити питання *чому?*, а перед нею вжити сполучник *бо*): *Не кидай іскри в соломку: і сама згорить, і село спалить* (Нар. творчість). *Вже пахло морем: ось-ось воно мало з'явитися із-за обрії* (О. Гончар). *Ще не вмерла Україна, але може вмерти: ви самі її, ледачі, ведете до смерті!* (Б. Грінченко);

б) доповнює або розкриває зміст першої частини (до неї можна поставити питання *що саме?*). *Мені відкрилась істина печальна: життя зникає, як ріка Почайна* (Л. Костенко). *Поглянь у себе: море там вирує, міниться і грає* (Л. Горлач).

Але якщо хочуть інтонаційно виділити другу частину, тоді ставлять не двокрапку, а тире: *Не копай іншому яму – сам упадеш* (Нар. творчість). *На ярмарку почуто поміж людом – Устима вбито* (Марко Вовчок).

Тире ставиться між двома відносно нерівноправними частинами безсполучникового складного речення, якщо:

а) перша частина вказує на час або умову того, про що мовиться в другій (перед першою частиною можна, як правило, поставити сполучники *коли, якщо, хоч*): *У товаристві лад – усяк тому радіє* (Л. Глібов). *Гаї шумлять – я слухаю. Хмарки біжать – милуюся* (П. Тичина);

б) друга частина виражає наслідок або висновок із того, про що мовиться в першій (до неї можна поставити питання *і який наслідок?* і *що це означає?*): *Танцюють зорі – на мороз чималий показують* (М. Рильський). *Вже купол на Аскольдовій Могилі зійшов хрестом – розцвів золотоквіт!* (Р. Лубківський);

в) зміст обох частин зіставляється або протиставляється (між ними можна поставити сполучники *а, наче*): *Любов і надія не в зорях, не в морі – між*

людьми поради питати (Леся Українка). *Гляне – холодною водою обіллє* (Марко Вовчок).

Проте іноді там, де за правилами в складному безсполучниковому реченні мало б стояти тире, ставляться й коми: *Годинник не тенька дзвінко, в кімнаті моїй тишина* (В. Сосюра). *Літо дбає, зима поїдає* (Нар. творчість).

(Подано за підручником Ющука І. П. Українська мова: Підручник. – 3-те вид. – К.: Либідь, 2006. – С. 613 – 615)

Тренувальні вправи

196. Розставте пропущені розділові знаки в реченнях.

Українська мова. 1. Хочеш їсти калачі не сиди на печі. 2. Язик мій ворог мій він раніше розуму говорить. 3. Підійми всяк колосок з колосків росте мішок. 4. Стоїш високо не будь гордим стоїш низько не гнися. 5. Високі скелі гордо навислі над морем піддалися нарешті море вигризло в них високі й глибокі гроти (М. Коцюбинський). 6. Стою під кленом біля джерела у серце йдуть пісні привітні (М. Стельмах). 7. Деревя стояли високі й урочисті в тіні кущів була відрадна прохолода трава була висока густа й запашна (Ю. Смолич). 8. Листя й приваблювало його годинами міг роздивлятися його обриси (В. Шевчук). 9. Нас не здолає тьма нас не злама негода весною сяють нам простори молоді (В. Сосюра). 10. Гаї шумлять я слухаю. Хмарки біжать милуюся (П. Тичина).

Російська мова. 1. Облака рассеялись на тёмно синем небе ярко засверкали звёзды. 2. Уже вечерело солнце скрылось за небольшую осиную рощу тень от неё тянулась без конца через неподвижные поля. 3. Они стояли у парапета мойки перед ними текли загрязнённые мутные воды за ними громоздились высокие дома. 4. Предметы потеряли форму всё сливалось. 5. Страшная мысль мелькнула в уме моём я вообразил её в руках разбойников. 6. Снял часы глядит машина точно мельница в пыли. 7. Я знаю в вашем сердце есть и гордость и прямая честь. 8. Я взглянул отец всё ещё стоял на крыльце. 9. Я доверяю любящим они великодушны. 10. Пересмотрел всё это строго противоречий очень много но их исправит я хочу. 11. Семь раз отмерь один раз отрежь. 12. Служить бы рад прислуживаться тошно. 13. Выпала роса день будет жаркий. 14. Лес рубят щепки летят. 15. Солнце вошло начинается день. 16. Захочет сам расскажет. 17. Закуковала кукушка сей ячмень. 18. Чин следовал ему он службу вдруг оставил. 19. Молвит слово соловей поёт.

197. Знайдіть речення, у яких уживається тире.

1. Сердце не камень. 2. И окно и мебель и лица всё стало серым. 3. Я убеждён лишь в одном вдохновение приходит во время труда. 4. Зацветут заливные поля не надышишься. 5. Простота есть необходимое условие прекрасного. 6. Всё от зноя стало жёлтым и небо и поля и воздух. 7. Заметишь это станет теплей на душе. 8. Сердце врача первое лекарство для больного. 9. Народный язык свеж богат краток. 10. В странах Востока быть стариком

большая честь. 11. Одуванчик словно живое золото. 12. Главная задача искусства поднимать в людях чувство собственного достоинства (В. Короленко). 13. Над лесом от земли до неба стоят столбы там идёт дождь. 14. Стволы берёз уже белели во мраке приближался скудный и холодный рассвет. 15. Булгаков писал только через страдание приходит истина. 16. От низкого вечернего солнца сияло всё вокруг и жнивья и дороги и даже воздух. 17. В России две напасти власть тьмы и тьма власти (В. Гиляровский). 18. Брезент палуба чемоданы перила всё было мокро от тумана. 19. Прилетели зяблики лес ожил.

198. Випишіть слова, у яких правильно виділено наголошений звук.

абзАц, адЮльтер, Алкоголь, алфавИт, анонИм, безмЕн, визИрь, дефИс, диспАнсер, договОр, досУг, доЯр, ерЕтик, загИб, Инсульт, каучУк, квАртал, коттЕдж, коклЮш, кремЕнь, лосОсь, мизантрОп, накИд, нарОст, нувОриш, партЕр, процЕнт, псевдонИм, растрУб, ревЕнь, стОляр, торЕц, фетИш, христиАнин, цемЕнт, цыГан, шофЕр, щавЕль, Эксперт; бАрмен, благовЕст, генЕзис, капОр, овЕн, онИкс, мЕнеджер, портЕр, триптИх, фОрзац, фОртель; арАхис, иерОглиф, эпИграф, намЕрения.

Контрольні вправи

199. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

Українська мова. 1. Минув і рік минув другий козака немає (Т. Шевченко). 2. Мов прокинувся, дивлюся село почорніло Боже небо голубеє і те помарніло. Поглянув я на ягнята не мої ягнята! Обернувся я на хати нема в мене хати! (Т. Шевченко). 3. По гаю темному туга велика ходить Сокири й Топори затіяли війну (Є. Гребінка). 4. Життя що стерняста нива не пройдеши ноги не вколовши (П. Мирний). 5. За добро добром спіши воздати мудрість завше доброю була (М. Луків). 6. Мати казала подождати ось-ось картопля звариться (А. Головка). 7. Сашко не повірив своїм очам на стежці перед ним стояв Сіроманець! (М. Вінграновський). 8. Ранок обілляв землю яскравим золотом з-за гори виринуло велике вогке від роси сонце 9. Подивилась ясно заспівали скрипки! (П. Тичина). 10. Не я йду Новий рік іде! (Б. Харчук).

200. Розставте розділові знаки, визначте, чим ускладнено речення.

1. Веков минувших великаны преданья славы сторожа стоят казацкие курганы. 2. Я стоял на перроне затерянном среди степей Башкирии. 3. Сквозь можжевельник корявый неопрятный проросла роскошная медуница. 4. Марья Ивановна явилась к ужину бледная и заплаканная. 5. Дарья спешит и полная мыслью о муже зовёт его говорит с ним. 6. Листья в поле пожелтели и кружатся и летят. 7. Аллеи засажены сиренями и липами вязами и тополями. 8. И всё это и река и заросли камышей и этот мальчишка напоминало мне далёкие дни детства. 9. Глебов волнуясь отошёл в сторону потыкался туда-сюда ища Ефима потом вошёл в магазин поспрошал там и ругаясь мысленно проклиная

необязательных людей вновь вышел во двор. 10. Левашов мельком взглянул на него но ничего не сказал а придвинув телефон стал крутить ручку. 11. Челкаш оскалив зубы приподняв голову огляделся вокруг и прошептал что-то снова улёгся. 12. К счастью старуха догадалась поставить кныш с маслом.

Тема 8. Розділові знаки при прямій мові, у цитатах

Питання, що виносяться на розгляд

1. Пряма мова перед словами автора, пряма мова після слів автора, пряма мова, розірвана словами автора.
2. Розділові знаки в діалогах і цитатах.

Матеріали для самостійного вивчення

Пряма мова – дослівно відтворений чужий вислів, у якому збережено його лексичні, синтаксичні та інтонаційні особливості.

Окремими формами передавання прямої мови є діалог і полілог – дослівно відтворена розмова двох чи кількох осіб, що може використовуватися як без слів автора, так і з ними.

Конструкції з прямою мовою можна подавати одним рядком або ж кожному репліку з абзацу.

У разі використання прямої мови в рядку її завжди слід брати в лапки. Можна також перед кожною, у т. ч. й першою, реплікою ставити тире, а кожному парну брати в лапки. Якщо слова автора передують прямій мові, то після них ставиться двокрапка. Коли слова автора йдуть після прямої мови, то перед ними ставиться кома (знак оклику, знак питання) і тире; якщо всередині прямої мови, то з обох боків виділяються комою (знаком питання, знаком оклику) й тире, напр.: *Англіїці в розпачі кричать: «Рятуй нас, милий боже!»* (Леся Українка); *«Тепер ми вам напишемо кілька уроків, – каже Андроник Федотович, уклавши тещу. – Отже, так: сьогодні ви ще двічі пройдеться до вікна. Вже самостійно»* (О. Гончар); *«Почекайте, Мотре, щось маю казати!»* – гукнув Семен (М. Коцюбинський).

Якщо пряма мова починається з абзацу, то перед кожною реплікою ставиться тире, а в кінці (залежно від характеру речення) – крапка, знак питання, знак оклику.

Особливим різновидом чужого мовлення є цитати, що можуть супроводжуватись словами автора або ж уживатися без них.

Уживання розділових знаків при прямій мові (схеми)

А: «П».

А: «П!»

А: «П?»

А: «П...»

«П», – а.

«П!» – а.

«П?» – а.

«П...» – а.

«П, – а, – п».

«П, – а. – П».

«П! – а. – П».

«П? – а. – П».

«П... – а. – П».

«П, – а: – П» (у словах автора два дієслова зі значенням висловлювання)

Пряма мова в середині авторських слів

А: «П», а.

А: «П», а.

А: «П!» – а.

А: «П?» – а.

А: «П...» – а.

Цитата (лат. — приводити, викликати, проголошувати) – дослівний уривок з якогось твору, що наводиться іншим автором для підтвердження чи пояснення своєї думки.

Цитати вводять у текст для підтвердження думки автора авторитетним джерелом. Цитати з іншомовних джерел можна наводити як мовою оригіналу, так і в перекладі. Розділові знаки при цитуванні здебільшого такі ж, як і в конструкціях з прямою мовою, напр.: *Так, напр., О. М. Гвоздев вважав, що «іменник має категорії роду, відмінка, числа, конкретності, речовинності, збірності, абстрактності, живого, неживого, суб'єктивної оцінки»* (І. Кучеренко); *Транспозиція відіграє важливу роль у функціонуванні мови, на що вказував Ш. Баллі: «Замкнуті у своїх основних категоріях, знаки служили б надзвичайно обмеженим джерелом засобів для задоволення численних потреб мовлення. Але завдяки міжкатегоріальним замінам думка звільняється, а вираження збагачується і набуває різних відтінків»* (І. Вихованець).

За структурою цитата може являти собою і одне речення (просте чи складне), і сполучення речень, і частину якогось одного речення, навіть окремого словосполучення чи слова, що є ключовим для цього тексту.

Тренувальні вправи

201. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Пряму мову виділено курсивом.

Українська мова. 1. *Ей Хівре* Солопій сказав їй *не сварися* (П. Гулак-Артемівський). 2. *Що я буду в світі божому діяти сама з малою дитиною!* промовила Нимидора (І. Нечуй-Левицький). 3. *Бач як міцно заснув* дивується мати (П. Мирний). 4. *От якби-то так сталося* запобігає вперед думкою Пилипко (П. Мирний). 5. *То ти тільки вмієш реготати?* скрикнув Пилипко *(Т,т)ак не боюсь я тебе* (П. Мирний). 6. *(Козир) дівка* похвалила паничеві Мар'я *(Ч,ч)ия вона?* (П. Мирний). 7. *А це хто Олено?* кинувши на Христю

неначе жаром бистрими очима спитався він своєї жінки. *Це ж наймичка* (П. Мирний). 8. *Змилуйся над нашою молодістю над нашою любов'ю* ридала Мирослава (І. Франко). 9. *Ні!* сказав обурений Захар (С,с)е було б нечесно (І. Франко). 10. *Воля!* промовив хірург спинившись і навіть гупнувши своїм здоровим мужичим кулаком по столу. *Людина на війні це воля. Є воля є людина! Нема волі нема людини. Скільки волі стільки й людини – ось що я знайшов* (О. Довженко). 11. *Та які у вас айстри хороші* сказав Метелик милуючись клумбою (А. Шиян). 12. *Лисиця!* сплеснула баба руками. *А щоб тобі добра не було! Злодійко! Віддай качку, кажу тобі* (В. Близнець).

Російська мова. 1. *Далече ли до крепости* спросил я у свого ямщика. 2. Старый священник подошел ко мне с вопросом *Прикажете начинать*. 3. *Тише* говорит она мне *отец болен при смерти и желает с тобою проститься*. 4. Она вскрикнула *Ай не он не он* и упала без памяти. 5. *Слава богу* сказала девушка *насилу вы приехали. Чуть было вы барышню не уморили*. 6. *Не хотите ли подбавить рому* сказав я моему собеседнику *У меня есть белый из Тифлиса; теперь холодно*. 7. *Идем холодно* сказав Макаров и угрюмо спросил *Что молчишь*. 8. *Так вас зовут Павкой* прервала молчание Тоня *А почему Павка? Это некрасиво звучит, лучше Павел*. 9. *Я тебя не спрашиваю* строго сказал офицер и снова спросил *Старуха, отвечай*. 10. Ко мне подходит Борис говорит *Хорошо сбил замечательно* но глаза его блестят, полные зависти. 11. Она сказала *Нынче говорят в университете уже мало занимаются науками* и подозвала свою собачку Сюжетку. 12. Тут уж он и совсем обомлел *Ваше благородие батюшка барин да как вы... да стою ли я...* и заплакал вдруг.

202. Випишіть правильні сполуки.

Шестистами спортсменами, поезжай за ними, ихние дети, уважаемые порфессора, с огромной выгодой для себя, нарастить мускулы, высокая, стройная, грациозная и великая Елена, дождливая туча, с пятьюдесятью копейками, клади на место, более пятиста метров, стирка полотенцев, аромат шампуня, более дольше, мокла под дождём, нескольких барешен, обоим ученицам, поскользнулся и упал, езжай прямо, пять помидор, новые джемпера, затруднительного положения, тренер восполнил команду молодыми спортсменами, самый худший поступок, гора апельсинов, со ста первого экземпляра, прополоскай бельё, около восьмисот страниц, подпишите договора, с Восьмым мартом, скорейшего выздоровления, испекёт пирожок, колышется, известные конструктора.

203. Випишіть слова, у яких правильно виділено наголошений звук.

ПлодонОсить, свЕрлит, прИнятый, ждалА, углУбить, корЫсть, шарфЫ, аэропОрты, крАлась, красивЕйший, каталОг, нАчав, тОрты, Алкоголь, инженерОв, надОлго, лЮдям, все целЫ?, прозорлИва, нАлита, начАв, позвонИм, бантЫ, завИдно, бюрократИя, вероисповедАние, Оптовый, заперлА, красИвее, прожОрлива, начАвший, донельзЯ, откупОрил, знАчимый.

Контрольні вправи

204. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

Українська мова. 1. Ну скажи Андрію коли висушить мене праця та негода чи буду любою для того що спокусився красою

Не знаю Ольго щиро зітхнув хлопець Не знаю хто б тебе зміг не любити отаку!

Я не весь вік такою буду Андрію мовила сумно Так мені можна нарвати квітів?

2. Колись дуже давно розповідав нам дід Григорій був найдужчим парубком на всю губернію. 3. Зараз сказав Матюха Потім згадав щось і повернув голову до жінки Де там Зінька з кислицями? 4. А в тебе земля ще де є? Ні нема А хата є? Є. 5. Усім нам працівникам галузі перекладу цього високого мистецтва за виразом К. І. Чуковського або *благородного ремесла* як говорить Марія Домбровська корисно пам'ятати слова О. Твардовського про С. Маршака як перекладача Бернса: *Він зробив його росіянином залишивши шотландцем.* Я б додав ще *Він зробив його Маршаком залишивши Бернсом* бо ж не сама тільки печать національності а й печать індивідуальності лежить на кожному талановитому перекладі.

Російська мова. 1. *Я жалею что не знала вашего отца* сказала она погода *Он должно быть был очень добрым очень серьезным очень любил вас.* 2. *Мы всё прекрасно понимаем Николай Васильевич* съязвил про себя Солодовников присаживаясь на белую табуретку. 3. *Даю ли я сейчас счастье многим людям как это было ранее* думал Кипренский *Неужели только глупцы пытаются устроить благополучие своей жизни?* 4. *Вдруг посеешь* думал Семен *а вырастет обыкновенный ячмень. Скорее всего так и получится.* 5. *Эхма...* безнадежно вздохнул Гаврила в ответ на суровое приказание и горько добавил *Судьбина моя пропавшая!* 6. Петр Михайлыч хотел сказать *Не впутывайся ты пожалуйста не в свои дела!* но промолчал. 7. Сказав Гричмару фразу *Легкой жизни не бывает есть лишь легкая смерть* Крымов поймал на себе беспокойный предупреждающий взгляд Стишова.

205. Випишіть слова, у яких немає орфографічних помилок.

Аплодировать, аккуратный, вице-президент, вечно зелёные растения, впоследствии, дезинфекция, адъютант, подытожить, взимать, предидущий, фельдъегерь, конъюнктура, нездоровать, черезчур, вермишель, озариться, изъян, исподтишка, как-будто, компрометировать, межынститутский, палисадник, пантеон, сэкономить, сверстник, сызмала, труженник, тотчас, фельетон, час от часу, росток, вымакнуть, предполагать, ровесник, равнина, взбудоражить, отраслевой, в течении дня.

Навчально-методична література

Основна література

1. Ачилова В.П. Синтаксис і пунктуація української мови. Таблиці, схеми, зразки розбору : навч. посіб. / В. П. Ачилова. – Сімферополь : Аріал, 2013. – 181 с.
2. Валгина Н. С. Современный русский язык : учебник / [Н. С. Валгина, Д. Э. Розенталь, М. И. Фомина ; под редакцией Н. С. Валгиной]. – 6-е изд., перераб. и доп. – М. : Логос, 2002. – 528 с.
3. Горяйнова Н.А. Русская орфография и пунктуация (пишем грамотно) / Н. А. Горяйнова ; Харьк. экон.-правовой ун-т. – Харьков : Диска плюс, 2013. – 221 с.
4. Демешко І.М. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія : навч. посіб. для самост. роботи / І. М. Демешко. – [2-ге вид., випр. та допов.]. – Кіровоград : Авангард, 2013. – 328 с.
5. Комплексний словник української мови. Орфоепія. Морфеміка. Морфологія. Словотвір. Орфографія. Понад 10 000 слів / уклад. Олена Олександрівна Дудка, Валентина Дмитрівна Пономаренко, Олеся Олександрівна Тележкіна . – Харків : Ранок ; Лінгвоцентр, 2014. – 640 с.
6. Культура української мови та практична стилістика / Людмила Георгіївна Погиба, Лариса Миколаївна Голіченко, Наталія Вікторівна Кавера, І. В. Житар. – Київ : Кондор, 2015. – 202 с.
7. Пономарів О. Д. Українське слово для всіх і для кожного / Олександр Пономарів. – Київ : Либідь, 2013. – 360 с.
8. Росінська О.А. Будь абсолютно грамотним за 20 хвилин на день / [О. А. Росінська ; уклад. Н. В. Хроменко]. – Київ : Кристал Бук, 2016. – 63 с.
9. Ткаченко О. Б. Українська мова : сьогодення й історична перспектива / Орест Борисович Ткаченко. – Київ : Наукова думка, 2014. – 255 с.
10. Фоміна Л.Ф. Порівняльна граматики української та російської мов.

Морфологія : конспект лекцій, прогр. практи. занять / Л. Ф. Фоміна ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, філол. ф-т. – Одеса : ОНУ, 2013. – 84 с.

11. Шевченко Т.В. Орфоепічний та орфографічний практикум з української мови : навч. посіб. / Т. В. Шевченко ; Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара, Ф-т укр. й інозем. філол. та мистецтвознав. – Дніпропетровськ : Акцент ПП, 2013. – 161 с.

12. Шерех Ю. [Шевельов]. Українська мова в першій половині ХХ-го століття (1900–1941): Стан і статус // Поза книжками і з книжок. – Київ, 1998. – С. 281–392.

Допоміжна література

1. Ганич Д. І. Російсько-український і українсько-російський словник / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – Вид. випр. згідно з новими правилами 1993 р. – Харків : Прапор, 1996. – 558 с.

2. Зализняк А. А. Грамматический словарь русского языка / А. А. Зализняк. – М., 1977. – 879 с.

3. Зубков М. Г. Сучасний російсько-український, українсько-російський словник / Зубков М. Г. – 3-тє вид., випр. і доп. – Харків : Веста, Вид-во «Ранок», 2005. – 720 с.

4. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В. Н. Ярцевой. – М., 1990. – 685 с.

5. Мацько Л. И. Русско-украинский и украинско-русский словарь : отличающаяся лексика / Мацько Л. И., Сидоренко О. М., Шевчук С. В. – Киев, 1992. – 255 с.

6. Ожегов С. И. Словарь русского языка / Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. – М., 1992. – 944 с.

7. Орфографический словарь русского языка / под ред. С. Г. Бархударова. – М., 1984. – 402 с.

8. Розенталь Д. Э. Русский язык. Справочник-практикум : Управление в русском языке. Практическая стилистика / Розенталь Д. Э. – М. : ООО «Изд-во Оникс» ; «Изд-во Мир и образование», 2007. – 752 с.

9. Розенталь Д. Э. Словарь трудностей русского языка / Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. – М., 1984. – 832 с.

10. Скворцов Л. И. Правильно ли мы говорим по-русски : справочное пособие по произношению, ударению и словоупотреблению / Скворцов Л. И. – М., 1980. – 224 с.

11. Трудности употребления и варианты норм русского литературного языка : словарь-справочник. – Л., 1973. – 518 с.

Навчальне видання

**ОРФОПРАКТИКУМ
З УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ
(ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ)**

Навчальний посібник
для студентів 1-го курсу,
які навчаються за спеціальностями
035 – Філологія
051 – Економіка
054 – Соціологія

У п о р я д н и к К У П Р І К О В А Г а л и н а В і т а л і ї в н а

В авторській редакції
Комп'ютерний набір *Г. В. Купрікова*

Підписано до друку 05.03.2019. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура «Таймс».
Ум. друк. арк. 7,67. Обл.-вид. арк. 7,67.
Тираж 5 прим. Зам. №

План 2018/19 навч. р., поз. № 2 у переліку робіт кафедри

Видавництво
Народної української академії
Свідоцтво № 1153 від 16.12.2002

Надруковано у видавництві
Народної української академії

Україна, 61000, Харків, МСП, вул. Лермонтовська, 27.